

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ TRANSFORMACJI OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich

Pod redakcją
Ewy Pałki

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ TRANSFORMACJI OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom V

COMMITTEE OF RURAL AREAS
POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

STUDY GROUP – TRANSFORMATION OF RURAL AREAS
STANISLAW LESZCZYCKI INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Rural Studies

Vol. 5

**NON-AGRICULTURAL ECONOMIC
ACTIVITY IN RURAL AREAS**

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ TRANSFORMACJI OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom V

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA NA OBSZARACH WIEJSKICH

pod redakcją
Ewy PAŁKI

WARSZAWA 2004

<http://rcin.org.pl>

RADA REDAKCYJNA:

Jan FALKOWSKI (przewodniczący),
Benicjusz GŁĘBOCKI, Bronisław GÓRZ, Michał JASIULEWICZ,
Eugeniusz RYDZ, Władysława STOLA

KOMITET REDAKCYJNY:

Redaktor: Jerzy BAŃSKI
Członkowie: Roman KULIKOWSKI, Mariusz KOWALSKI,
Włodzimierz ZGLIŃSKI
Sekretarz: Barbara SOLON

Recenzent tomu:

Prof.dr hab. Władysława STOLA

Adres Redakcji

00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
pok. 421, tel. (22) 697-89-21

Projekt okładki:

W-Team

Publikacja dofinansowana ze środków Komitetu Badań Naukowych

ISSN 1642-4689

ISBN 83-904856-1-3

Oddano do druku w lipcu 2004 r.

Druk i oprawa: Zakład Graficzny UW, zam. 484/2004

SPIS TREŚCI

<i>Wprowadzenie</i>	7
Jerzy BAŃSKI – <i>Możliwości rozwoju alternatywnych źródeł dochodu na obszarach wiejskich</i>	9
Danuta KOŁODZIEJCZYK – <i>Pozarolnicza działalność gospodarcza w indywidualnych gospodarstwach rolnych w skali gmin</i>	23
Wioletta KAMIŃSKA – <i>Przedsiębiorczość osób fizycznych na obszarach wiejskich w 2003 roku</i>	35
Anna KOŁODZIEJCZAK – <i>Działalność pozarolnicza gospodarstw rolnych zlokalizowanych na obszarach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej</i>	45
Konrad L. CZAPIEWSKI – <i>Wyposażenie infrastrukturalne i potencjał gospodarczy obszarów wiejskich a pozarolnicze funkcje gmin</i>	57
Jadwiga ANTOSZEK, Wiesława SOBCZYK – <i>Pozarolnicza działalność na obszarach wiejskich województwa lubelskiego</i>	75
Ewa PAŁKA – <i>Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego</i>	93
Roman RUDNICKI, Mirosław BICZKOWSKI – <i>Zróżnicowanie przestrzenne i uwarunkowania pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych w województwie kujawsko-pomorskim</i>	103
Marcin WÓJCIK – <i>Rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej w wybranych gminach wiejskich aglomeracji łódzkiej</i>	123
Władysław HASIŃSKI, Marta GŁAZ, Stanisław KEMONA – <i>Agroturystyka jako alternatywne źródło dochodu gospodarstw rolnych na Dolnym Śląsku</i>	137
Jan FALKOWSKI, Mieczysław KLUBA – <i>Uwarunkowania aktywności pozarolniczej gospodarstw rolnych w świetle badań ankietowych</i>	151

Ewa KOWERZANOW-LUTO, Adam SENETRA – <i>Turystyka jako alternatywna forma dochodu i odnowy gospodarstw rolnych na terenie Warmii i Mazur</i>	163
Michał JASIULEWICZ – <i>Uprawa roślin energetycznych i agroturystyka jako alternatywne źródła dochodów ludności rolniczej w województwie zachodniopomorskim</i>	177
Daria SIKORKA, Izabela WIELEWSKA – <i>Warunki i stan rozwoju turystyki wiejskiej w powiecie chojnickim</i>	185
Monika WESOŁOWSKA – <i>Działalność gospodarcza w gminie Niemce</i> . . .	195

WPROWADZENIE

Przemiany polityczne i społeczne z przelomu lat 80. i 90. stały się początkiem złożonego i długofalowego procesu restrukturyzacji rolnictwa i przemian na obszarach wiejskich. Dominujący w przeszłości model rozwoju przestrzennego zakładał monofunkcyjność wsi i wielofunkcyjność miast. W praktyce oznaczało to, że rolnictwo traktowane było jako główna, a niejednokrotnie jedyna dziedzina działalności gospodarczej na wsi. Natomiast koncentracja pozarolniczych miejsc pracy następowała prawie wyłącznie w miastach. Wywołało to wiele negatywnych skutków, takich jak: deformację podstawowych struktur demograficznych na obszarach wiejskich (spowodowaną m. in. odpływem ludności ze wsi do miast) i kryzys mieszkaniowy czy degradację środowiska na terenach miejskich. Ponadto od początku lat 90. w wyniku przemian gospodarczych, które objęły Polskę, rolnictwo stało się coraz mniej dochodową formą działalności gospodarczej. W wyniku wprowadzenia zasad gospodarki rynkowej wyraźnie spadły realne dochody rolników i nasiliło się zjawisko ukrytego bezrobocia. Oczywiście stało się zagospodarowanie istniejących nadwyżek siły roboczej na wsi, co może przyczynić się do aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich. Zatem nowe warunki gospodarowania ze szczególną siłą ujawniły wszystkie bolączki polskiej wsi i rolnictwa: brak kapitału, bezrobocie, niedorozwój infrastruktury itp.

Warunkiem rozwoju obszarów wiejskich jest konieczność zróżnicowania ich struktury gospodarczej poprzez rozwój wszelkich form przedsiębiorczości prowadzących do tworzenia nowych miejsc pracy oraz rozszerzenie źródeł dochodów ludności.

Pojęcie pozarolnicza działalność gospodarcza obejmuje każdą działalność nie kwalifikującą się jako działalność rolnicza, zgodnie z wymogami Europejskiej Klasyfikacji Działalności, jak i Polskiej Klasyfikacji Działalności. Może to być działalność wytwórcza, budowlana, handlowa i usługowa. Generalnie na obszarach wiejskich spotyka się najczęściej takie rodzaje działalności jak: chłupnictwo, przetwórstwo rolno-spożywcze, usługi, handel oraz agroturystyka.

Różnicowanie struktury funkcjonalnej oraz tzw. wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich stał się oczywistą potrzebą. Tej problematyce poświęcony został kolejny tom Studiów Obszarów Wiejskich zatytułowany Pozarolnicza dzia-

łalność na obszarach wiejskich. Wyniki badań prezentowane w tym tomie charakteryzuje silne powiązanie z celami praktycznymi. Znalazły się tu prace, które ze względu na skalę omawianych zjawisk można podzielić na trzy grupy. Pierwsza odnosi się do całego kraju, druga do wybranych województw, a trzecia do mniejszych regionów czy wybranych gospodarstw rolnych.

Tom tworzy 15 artykułów, w których swoje wyniki badań zaprezentowali specjaliści z ośrodków naukowych w Kielcach, Koszalinie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Poznaniu, Toruniu, Warszawie, Wrocławiu. Dają one zatem przekrój wielorakich problemów jakie występują w różnych regionach kraju.

Ewa Palka

JERZY BAŃSKI

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55

jbanski@twarda.pan.pl

MOŻLIWOŚCI ROZWOJU ALTERNATYWNYCH ŹRÓDEŁ DOCHODU NA OBSZARACH WIEJSKICH

POSSIBILITY OF DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE INCOME SOURCES
IN RURAL AREAS

Zarys treści: Wielofunkcyjność stała się naczelnym zadaniem w scenariuszach rozwoju obszarów wiejskich. Nowe działalności gospodarcze wchłonąć mogą z rolnictwa nadmiar rąk do pracy i poprawić sytuację materialną wiejskich gospodarstw domowych. Opracowanie poświęcone jest ocenie możliwości rozwoju alternatywnych, przede wszystkim dla rolnictwa, źródeł dochodu ludności na obszarach wiejskich. Najwięcej uwagi poświęcono obszarom o najniższym poziomie rozwoju gospodarczego wymagającym w tym zakresie szczególnej pomocy. Ogólne wnioski wynikające z analizy literatury przedmiotu i dostępnej bazy danych statystycznych zweryfikowano wynikami badań terenowych wykonanych w wybranych jednostkach administracyjnych.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, działalność gospodarcza, dochody gospodarstw.

WSTĘP

Podstawowym warunkiem rozwoju obszarów wiejskich jest wzrost ich różnorodności, przede wszystkim poprzez wzbogacanie struktury funkcji społeczno-gospodarczych. Powszechnie uważa się, że polska wieś jest zdominowana przez rolnictwo. Z tego też względu zwraca się coraz większą uwagę na potrzebę rozwoju pozarolniczych funkcji gospodarczych, tj. usług, turystyki, mieszkalnictwa, leśnictwa, rzadziej przemysłu. „Wielofunkcyjność” obszarów wiejskich jest współcześnie naczelnym postulatem w planach zagospodarowania przestrzennego, strategiach rozwoju, studiach i ekspertyzach dotyczących wsi.

Spośród różnorodnych funkcji gospodarczych na obszarach wiejskich może się z powodzeniem rozwijać tylko kilka. Należą do nich: turystyka, usługi i handel, leśnictwo, drobna wytwórczość i w ograniczonym stopniu mieszkalnictwo. Zadaniem niniejszego opracowania jest próba rozpoznania i oceny możliwości rozwoju tych działalności pozarolniczych, a zatem pojawienia się alternatywnych dla rolnictwa źródeł dochodu.

Nowych źródeł dochodów wymagają wiejskie gospodarstwa domowe we wszystkich częściach kraju, nawet tam, gdzie rolnictwo cechując się wysokim poziomem rozwoju, dostarcza rolnikom zadowalających dochodów. Są jednak takie tereny, które wymagają szczególnie szybkich zmian w zakresie struktury funkcjonalnej, bowiem samo rolnictwo przynosi coraz skromniejsze dochody lub pozwala mieszkańcom gospodarstw tylko na minimum egzystencji. W wyniku redukcji na rynku pracy, spadku opłacalności produkcji rolnej, konkurencji taniej żywności, rozszerzają się obszary biedy. One właśnie przede wszystkim wymagają troski i poszukiwania nowych źródeł dochodów dla mieszkającej tam ludności. Dlatego też w opracowaniu obszarom tym poświęcono najwięcej uwagi. Pominięto obszary podmiejskie, które mają wystarczający potencjał wewnętrzny do wielofunkcyjnego rozwoju i obszary o wysokim poziomie rozwoju rolnictwa, na których rolnictwo będzie nadal odgrywało wiodącą rolę.

Opracowanie składa się z dwóch części. W pierwszej, na podstawie literatury przedmiotu i dostępnych danych statystycznych omówiono ogólnie rozwój działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich. W drugiej zaś części skoncentrowano się na ocenie możliwości rozwoju nowych działalności gospodarczych na wybranych obszarach o najniższym poziomie rozwoju. Wykorzystano w tym celu wyniki badań terenowych wykonanych w ramach projektu badawczego KBN – *Przeobrażenia polskiej przestrzeni wiejskiej: procesy i perspektywy*. Dla potrzeb opracowania wybrano gminy z obszarów, które zdaniem autora wymagają szczególnej uwagi. Należą do nich obszary popegeerowskie, obszary opóźnione w rozwoju i tereny o niekorzystnych zmianach demograficznych oraz gminy położone peryferyjnie w stosunku do większych miast. Można je nazwać w sposób umowny „obszarami ubóstwa”.

WSPÓŁCZESNE ZMIANY STRUKTURY FUNKCJONALNEJ OBSZARÓW WIEJSKICH

Przed przystąpieniem do rozważań na temat alternatywnych źródeł dochodu gospodarstw domowych na wsi przeanalizowano współczesną strukturę funkcjonalną obszarów wiejskich i jej zmiany w ostatnich latach. Badania struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich Polski w 1988 r. wykonane przez W. Stole (1993) wykazały, że w około 40% gmin dominowała funkcja rolnicza, a w kolejnych 24% – rolnictwo przeważało nad inną działalnością gospodarczą. W pozostałych 36% gmin przeważały nad rolnictwem inne funkcje gospodarcze, w tym przede wszystkim leśnictwo (215 gmin) oraz turystyka i wypoczynek (127 gmin).

Analogiczne badania wykonano dla 1999 r. (Bański, Stola 2002). Okazało się, że około 47% gmin zdominowanych było przez rolnictwo, a w kolejnych 9% rolnictwo odgrywało najważniejszą rolę. Pozostałe około 44% jednostek

charakteryzowało się przewagą innych funkcji (m.in. leśnictwa – 274 gminy, turystyki i wypoczynku – 101 gmin), a najwięcej, bo 598 gmin było o funkcjach mieszanych.

Powyższe wyniki skłaniają do wniosku, że okres 1988–1999 nie przyniósł bardzo istotnych zmian w strukturze funkcjonalnej obszarów wiejskich. Zmniejszyła się liczba gmin o przewadze funkcji rolniczej, ale przy tym przybyło gmin o charakterze monofunkcyjnym, gdzie rolnictwo było jedyną funkcją. Koncentrują się one na zachodnim Mazowszu, obszarach wyżynnych oraz na Podlasiu. Kosztem gmin rolniczych wzrosła liczba gmin o funkcjach mieszanych. Zwiększyła się też liczba gmin o przewadze funkcji leśnej, zaś w przypadku funkcji turystyczno-wypoczynkowych zmiany były niewielkie.

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA NA OBSZARACH WIEJSKICH I MOŻLIWOŚCI JEJ ROZWOJU

Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich rozwija się bardzo nierównomiernie. Podmioty gospodarcze o charakterze nierolniczym wykazują największe zagęszczenie w województwach zachodnich (zachodniopomorskie, dolnośląskie, lubuskie i wielkopolskie) oraz mazowieckim i śląskim. Z kolei najmniejsze nasycenie takimi podmiotami występuje wzdłuż wschodniej granicy kraju (podkarpackie, lubelskie, podlaskie). Badania D. Kołodziejczyk (1999) wykazały też, że w ostatnich latach tempo rozwoju działalności pozarolniczej było dużo większe w gminach miejsko-wiejskich niż wiejskich. Na przykład liczba podmiotów z zakresu usług rynkowych liczona na 10 tys. osób w wieku produkcyjnym wynosiła w 1999 r. na terenie gmin wiejskich – 476, a gmin miejsko-wiejskich – 708.

Największa koncentracja podmiotów pozarolniczych jest w strefach podmiejskich dużych miast oraz na obszarach atrakcyjnych turystycznie. Ich liczba w przeliczeniu na 10 tys. osób w wieku produkcyjnym przekracza tam na ogół wartość 1000. Najliczniejszą grupę stanowią podmioty z zakresu usług (w tym głównie handlu) oraz działalności produkcyjnej. O skali rozwoju działalności pozarolniczej na wsi mówi przede wszystkim udział zatrudnionej w niej ludności. D. Kołodziejczyk (1999) szacuje, że na obszarach wiejskich udział zatrudnionych w rolnictwie wynosi 60,9%, w pozarolniczej działalności produkcyjnej – 18,5%, a w usługach 20,6%. Największy odsetek zatrudnionych w rolnictwie jest we wschodnich województwach: lubelskim, podlaskim, podkarpackim i świętokrzyskim, najmniejszy zaś w zachodnich: lubuskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim.

Usługi są najprężniej rozwijającą się działalnością gospodarczą na wsi. Po upadku państwowych i spółdzielczych zakładów usługowych wiodącą rolę przejął sektor prywatny. Ograniczenia na rynku pracy w innych branżach były na tyle duże, że udział pracujących w szeroko rozumianych usługach wzrósł. Na

przykład w makroregionie środkowym odsetek osób zarobkujących w dziale usług wzrósł z 33% w 1988 do 66% w 1996 r. (*Raport o rozwoju społecznym... 2000*).

Największą koncentracją usług charakteryzują się strefy podmiejskie, gdzie lokuje się przede wszystkim zakłady usług budowlanych, transportowych, naprawczych i hurtowni. Na obszarach peryferyjnych i słabo rozwiniętych trudno spodziewać się dynamicznego rozwoju usług, bowiem brak jest tam ich odbiorców. Pewnych szans można jednak upatrywać w konkurencyjności cenowej usług z tych obszarów. Są one bowiem na ogół tańsze. Dlatego też powinny rozwijać się tam zakłady usług o charakterze ponadlokalnym, tj. budowlane, naprawcze i remontowe.

Ostatnie kilkanaście lat charakteryzował intensywny rozwój turystyki wiejskiej. Według Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w 1993 r. było na wsi około 1000 gospodarstw świadczących usługi turystyczne, natomiast w 2000 r. było ich już 11 260. Połowę tego stanowią gospodarstwa agroturystyczne, świadczące usługi turystyczne przy zachowaniu charakteru gospodarstw rolnych. Najwięcej było ich w woj. małopolskim (1227) i warmińsko-mazurskim (1000).

Turystyka wiejska może stanowić alternatywne źródło dochodu tylko w niewielkiej liczbie gospodarstw. Ma ona zatem marginalne znaczenie w stosunku do innych możliwych działalności gospodarczych. Tymczasem w licznych opracowaniach podkreśla się jej wiodącą rolę w aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich. Są to niczym nie uzasadnione przypuszczenia świadczące o płytkim rozpoznaniu problemów gospodarczych wsi.

W przyszłości można oczekiwać dalszego dynamicznego rozwoju tej formy działalności gospodarczej na wsi, ale będzie się ona koncentrowała tylko na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo i kulturowo. Szacuje się, że w skali roku wypoczynek na wsi zainteresować może około 1,6 mln mieszkańców miast (*Raport o rozwoju społecznym... 2000*). W krajach Unii Europejskiej z wypoczynku na wsi korzysta około 25% mieszkańców.

Większe znaczenie na obszarach wiejskich Polski może mieć rekreacja połączona z turystyką świąteczną. Nie słabnie zainteresowanie budową tzw. drugich domów, z których część zmienia funkcje na całoroczne rezydencje. W sąsiedztwie osiedli letniskowych rozwijają się wszelkiego rodzaju usługi, tworzy się także rynek zbytu na lokalne produkty rolne.

Leśnictwo jest na ogół uzupełnieniem rolnictwa, rzadziej natomiast stanowi dominującą działalność gospodarczą. Niemniej w latach dziewięćdziesiątych wzrosła liczba gmin, w których leśnictwo stało się funkcją podstawową i ten wzrost nastąpił głównie kosztem rolnictwa. Można sądzić, że ta tendencja będzie się utrzymywała również w nadchodzących latach.

Od ponad pięćdziesięciu lat w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo obserwuje się proces wypychania przemysłu z miast na obszary wiejskie. Pro-

ces ten nie przybrał w Polsce jeszcze takiego natężenia, jak to miało miejsce w Europie Zachodniej. Potwierdzają to badania B. Domańskiego (2001), który stwierdza, że w przeliczeniu na mieszkańca inwestycje rosną wraz ze wzrostem wielkości ośrodka. Tym niemniej widoczna jest też industrializacja małych miast i stref podmiejskich większych miast. Dla inwestorów największe znaczenie mają: bliskość głównych dróg komunikacyjnych, współpraca z władzami gminy, dogodne położenie w stosunku do odbiorcy, łatwość pozyskania robotników i wysoko kwalifikowanych specjalistów, mniejsze zaś: cena ziemi, dobre warunki ekologiczne czy dostępność tanich budynków.

Można więc podsumować, że procesy industrializacji obszarów wiejskich zachodzą przede wszystkim w strefach oddziaływania dużych miast, wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych. Im większy ośrodek miejski, tym głębiej na tereny wiejskie sięgają omawiane procesy.

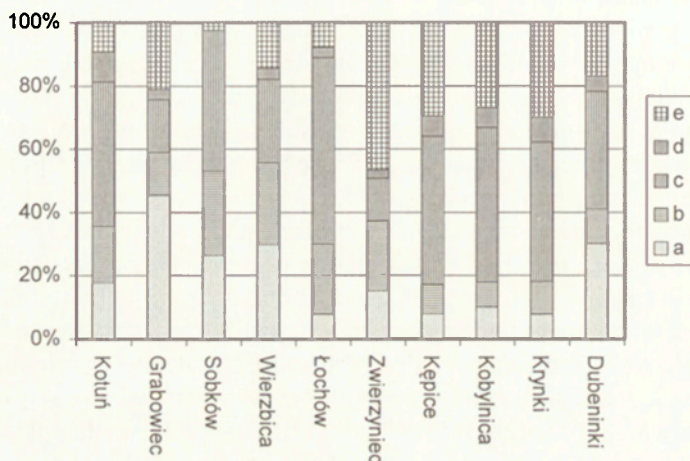
Nowym w warunkach polskich zjawiskiem jest rysująca się tendencja migracji ludności miejskiej na wieś. Proces suburbanizacji przyczynia się do wzrostu znaczenia funkcji mieszkalnej na obszarach wiejskich. Szczególna koncentracja tej funkcji występuje w strefach podmiejskich dużych miast i tam dynamika rozwoju mieszkalnictwa jest największa. Gminy sąsiadujące z aglomeracjami miejskimi lub posiadające dogodne połączenia komunikacyjne z nimi są obecnie „terenem budowy” licznych osiedli mieszkaniowych oraz domów jednorodzinnych. Z miasta na wieś przenoszą się przede wszystkim ludzie zamożni i wykształceni. Często przenoszą oni na wieś siedziby swoich przedsiębiorstw. Stwarza to warunki do rozwoju obszarów wiejskich, sprzyja poprawie infrastruktury technicznej i społecznej, która musi spełniać wysokie wymagania nowych mieszkańców wsi.

STAN ROZWOJU POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI NA WYBRANYCH OBSZARACH

Jak już wspomniano we wstępie, szczególnie ważny jest rozwój alternatywnych źródeł dochodów na obszarach ubóstwa. Wymaga on jednak pomocy zewnętrznej, bowiem obszary te nie mają wystarczających sił wewnętrznych do generowania nowych kierunków rozwoju. Nie ma też szans, aby samo rolnictwo stanowiło wystarczające źródło dochodu dla większości gospodarstw domowych.

Do badań szczegółowych wybrano więc gminy położone na ogół peryferyjnie w stosunku do większych ośrodków miejskich, reprezentujące obszary popegeerowskie (Kobylnica, Krynki, Dubeninki), obszary opóźnione w rozwoju (Wierzbica, Grabowiec, Kotuń, Sobków, Łochów) oraz obszary atrakcyjne turystycznie i silnie zalesione (Kępcice, Białowieża, Zwierzyniec). W trakcie badań terenowych przeprowadzono ankietę, która objęła w sumie 1206 wiejskich gospodarstw domowych.

Jedno z pytań zawartych w ankiecie dotyczyło głównych źródeł dochodów gospodarstw domowych. Są one bardzo zróżnicowane w poszczególnych gminach (ryc. 1). Na przykład w gminie Grabowiec prawie 50% gospodarstw domowych czerpie główne dochody z rolnictwa, zaś w gminach Łochów, Kępice, Krynki, Kobylnica takich gospodarstw jest zaledwie około 10%. Najmniej liczną grupę stanowią gospodarstwa czerpiące główne dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej. Ich udział w strukturze gospodarstw badanych gmin waha się od 1% do 10%.

Ryc. 1. Struktura dochodów gospodarstw domowych w wybranych gminach
 a – rolnictwo, b – rolnictwo i inne, c – praca poza gospodarstwem, d – pozarolnicza działalność
 gospodarcza, e – inne

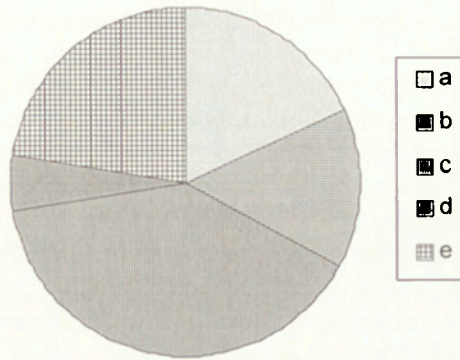
Structure of household income in chosen communes

a – agriculture, b – agriculture and others, c – work outside household, d – economic activity
 outside agriculture, e – other sources

Na podstawie przeprowadzonej ankiety można stwierdzić, że najważniejszym źródłem dochodów wiejskich gospodarstw domowych jest praca poza gospodarstwem (ryc. 2). Wśród ankietowanych znalazła się ponad 1/3 gospodarstw, w których to źródło dochodów odgrywało najważniejszą rolę. Na drugim miejscu znalazła się grupa dochodów innych, w której zawierają się między innymi renty i emerytury oraz zasiłki dla bezrobotnych. Dopiero na trzecim miejscu są gospodarstwa czerpiące główne dochody z rolnictwa – stanowią one około 20% wszystkich badanych gospodarstw domowych.

Stosunkowo niewielką grupę stanowią gospodarstwa, w których dochody pochodzą z rolnictwa i innych źródeł. Grupę tę tworzą przede wszystkim gospodarstwa chłopo-robotników. Liczba tych gospodarstw zmniejszyła się wy-

rażnie w latach dziewięćdziesiątych, kiedy to redukcja zatrudnienia w znacznym stopniu objęła właśnie dwuzawodowych.

Ryc. 2. Struktura dochodów w ankietyowanych wiejskich gospodarstwach domowych
a – rolnictwo, b – rolnictwo i inne, c – praca poza gospodarstwem, d – pozarolnicza działalność gospodarcza, e – inne

Structure of income in questioned households
a – agriculture, b – agriculture and others, c – work outside household, d – economic activity outside agriculture, e – other sources

Bardzo niewielką grupę stanowią gospodarstwa prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą. Im należy poświęcić nieco więcej uwagi, bowiem stanowią one „koło zamachowe” rozwoju obszarów ubóstwa. Prócz tworzenia nowych miejsc pracy (aczkolwiek są to na ogół przedsięwzięcia nieduże o charakterze rodzinnym) podmioty te są przykładem dla innych gospodarstw, a ich właściciele pełnią funkcję lokalnych liderów.

W latach dziewięćdziesiątych obserwowano na wsi wzrost liczby podmiotów gospodarczych. Na przykład w gminie Białowieża liczba jednostek zarejestrowanych w systemie REGON wzrosła z 98 w 1995 r. do 230 w 2001 r. Wśród nich jedynie 14 to podmioty publiczne, resztę zaś stanowią podmioty prywatne. Głównym polem działania jest rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo (71 firm), przetwórstwo (38), budownictwo (18), handel i usługi (28), turystyka i gastronomia (13). W większości przypadków są to firmy jednoosobowe albo rodzinne, zatrudniające dodatkowych pracowników okresowo, na ogół latem.

Podobnie w gminie Dubeninki liczba podmiotów gospodarczych wzrosła z 51 w 1995 r. do 446 w 2002 r. Wśród nich aż 438 należy do sektora prywatnego. W gminie Grabowiec w połowie lat dziewięćdziesiątych działały tylko 82 podmioty gospodarcze, a ich liczba wzrosła do 157 w 2001 r. Analogicznie jak w innych gminach i tu większość z nich należy do osób fizycznych. Przeważają

niewielkie firmy handlowe (62), transportowe (12), budowlane (11) i produkcyjne (11). Wszystkie przedsiębiorstwa w gminie są niewielkie, o tradycyjnym charakterze, prawie wyłącznie o znaczeniu lokalnym. Usługi i handel to także podstawowa działalność podmiotów gospodarczych w gminie Kotuń. Na 320 podmiotów zarejestrowanych w 2002 r. aż 293 prowadziło działalność usługową lub handlową.

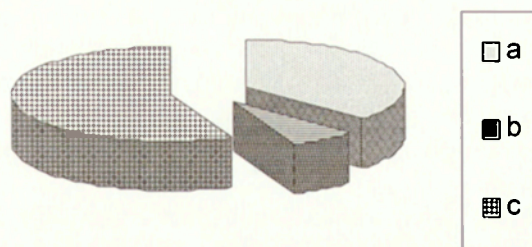
Podobne procesy były również charakterystyczne dla pozostałych gmin objętych badaniami terenowymi. Wykazały one, że rynek usług i handlu uległ nasyceń, dlatego też przyrost podmiotów gospodarczych w latach dwutysięcznych był wolniejszy lub został zahamowany. Trudno zatem upatrywać w tych działalnościach szans dalszego rozwoju dla tych obszarów.

Badania terenowe wykazały też słabość gmin w zakresie możliwości przyciągnięcia większych inwestycji o charakterze produkcyjnym. Prócz braku wykwalifikowanej siły roboczej, niedostatecznie rozwinięta jest infrastruktura techniczna. Odstrasza to potencjalnych inwestorów. Tym niemniej ostatnie lata przyniosły wyraźną poprawę w zakresie wyposażenia obszarów wiejskich w sieć wodociągową, w mniejszym zaś stopniu w sieć kanalizacyjną i oczyszczalnie ścieków. Zapóźnienia w tym zakresie są nadrabiane, w pierwszym rzędzie w miejscowościach gminnych. Centra gmin najszybciej też przejmują nowe funkcje stając się biegunami rozwoju o charakterze lokalnym. Tam właśnie powinny pojawić się nowe przedsięwzięcia produkcyjne dające zatrudnienie mieszkańcom gminy.

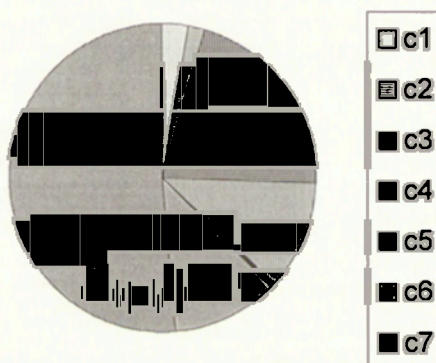
Na terenie badanych gmin, na ogół w miejscowościach gminnych znajdują się podmioty gospodarcze zatrudniające większą liczbę osób. Powstały one na bazie byłych przedsiębiorstw państwowych (rolniczych, produkcyjnych, usługowych itp.). Bardzo ważnym zadaniem jest utrzymanie tych jednostek, przy jednoczesnej ich modernizacji i poprawie jakości produkcji.

Fakt istnienia bardzo dużej grupy gospodarstw domowych utrzymujących się z pracy najmniej potwierdza struktura odpowiedzi na pytanie o miejsce pracy osób zamieszkałych w gospodarstwie. Największą grupę stanowią osoby pracujące wyłącznie poza gospodarstwem (ryc. 3), natomiast w rolnictwie zatrudnionych jest około 35% ogółu pracujących. Potwierdza to także fakt, że wśród 1206 ankietowanych mieszkańców gospodarstw domowych, 450 wskazało, że mieszka w gospodarstwie rolnym. Pozostałe osoby nie miały z rolnictwem związku lub mogły uznać, że ewentualna działalność rolnicza w ich gospodarstwie domowym ma marginalne znaczenie.

Wśród osób deklarujących pracę wyłącznie poza gospodarstwem (ryc. 4) największą grupę stanowią zatrudnieni w innych działach gospodarki (taka odpowiedź możliwa była do wybrania w ankiecie). Szczegółowa analiza ankiet wykazała, że grupę tę tworzą przede wszystkim osoby zatrudnione w handlu i usługach niematerialnych (z wyłączeniem turystyki). Stosunkowo dużą grupę stanowią też osoby zatrudnione w przemyśle, budownictwie i transporcie.

Ryc. 3. Miejsce pracy osób zamieszkałych w gospodarstwie
 a – wyłącznie gospodarstwo, b – gospodarstwo i poza nim, c – wyłącznie poza gospodarstwem
 Workplace of household members
 a – household, b – household and outside, c – outside household

Ryc. 4. Struktura zatrudnienia osób pracujących wyłącznie poza gospodarstwem
 w badanych gminach
 c1 – leśnictwo, c2 – rolnictwo, c3 – przemysł, c4 – budownictwo, c5 – turystyka, c6 – transport,
 c7 – inne
 Structure of employment of persons working outside household
 c1 – forestry, c2 – agriculture, c3 – industry, c4 – building, c5 – tourism, c6 – transport, c7 – other
 sources

W przypadku turystyki, tak powszechnie uznawanej za podstawowy kierunek rozwoju wielu obszarów wiejskich, zatrudnienie zadeklarowało zaledwie 6 osób (spośród 1206) i pochodziły one z mało atrakcyjnego Sobkowa (2) i Kotunia (2) oraz turystyczno-leśnych Kępic (2).

Jak już wcześniej wspomniano, dużo większe znaczenie niż turystyka może mieć rekreacja połączona z użytkowaniem drugich domów. Popularne wśród

mieszkańców miast są zarówno osiedla letniskowe, jak i całe gospodarstwa zmieniające funkcje na sobotnio-niedzielne, wakacyjne lub stałe rezydencje. Oprócz obszarów atrakcyjnych przyrodniczo i kulturowo popularne są też wsie położone peryferyjnie, które cechuje cisza i spokój. Miejscowa ludność znajduje dorywcze zajęcia obsługując przyjezdnych, a na obszarach licznie odwiedzanych przez letników powstają różne zakłady usługowe i handlowe. Wśród badanych obszarów przykładem takich gmin może być Łochów, Białowieża, Zwierzyniec.

Interesującym pomysłem na uzyskanie alternatywnych źródeł dochodu i połączenie tego z propagowaniem turystyki i rekreacji jest tzw. „skansenizacja wsi” rozumiana pozytywnie. Jest to na przykład jeden z możliwych scenariuszy rozwoju niektórych obszarów gminy Białowieża. W przypadku objęcia całego kompleksu leśnego Puszczy Białowieskiej przez Park Narodowy upadnie wiele podmiotów gospodarczych związanych z gospodarką leśną. W związku z powyższym konieczne byłoby wprowadzenie działań osłonowych i restrukturyzacji. Jednym z pomysłów jest wprowadzenie długoletnich kontraktów na prowadzenie gospodarstw „skansenowych”, utrzymujących tradycyjne metody gospodarowania i nie zmieniony wygląd. Koncepcja ta przewiduje, że uzyskane plody rolne mają drugorzędne znaczenie, a rolnik otrzymuje stałe wynagrodzenie za pielęgnowanie krajobrazu rolniczego.

Powyższy przykład jest tylko jedną z wielu możliwości aktywizacji społecznej i gospodarczej wsi tworzącej alternatywne źródła dochodów dla miejscowych gospodarstw domowych. Łagodzi on kolizję pomiędzy szeroko rozumianą ochroną środowiska a działalnością gospodarczą wykorzystującą jego potencjał. Konflikt taki ma miejsce w gminie Dubeninki. Utworzenie Parku Krajobrazowego Puszczy Romnickiej wpłynęło wprawdzie na poprawę atrakcyjności rekreacyjno-wypoczynkowej gminy, ale z drugiej strony zmniejszyło wpływy do jej budżetu z tytułu podatku leśnego, oraz ograniczyło rozwój działalności gospodarczej związanej z pozyskiwaniem drewna i jego przetwórstwem.

CZYNNIKI ROZWOJU ALTERNATYWNYCH ŹRÓDEŁ DOCHODÓW NA OBSZARACH WIEJSKICH

Wśród czynników rozwoju alternatywnych źródeł dochodów na obszarach wiejskich można wymienić trzy grupy: czynniki społeczne, ekonomiczne i techniczne. W pierwszej grupie najważniejszą rolę wydaje się odgrywać struktura wieku ludności oraz poziom jej wykształcenia. Niski poziom wykształcenia jest poważną barierą dla rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej. Wśród ankietowanych 1206 osób wykształcenie podstawowe posiadało 23%, a zasadnicze – 40%. Osobom z tak niskim wykształceniem trudno podejmować nowe przedsięwzięcia zarówno ze względu na brak kwalifikacji zawo-

dowych, jak i umiejętności ich prowadzenia. W związku z tym organizacja edukacji oraz kursów dokształcających i szkoleń nabiera szczególnego znaczenia.

Z poziomem wykształcenia koreluje struktura wieku ludności. Na ogół ludność starsza posiada niższy poziom wykształcenia. Ponadto osoby starsze unikają zmian i nie można spodziewać się po nich takiej aktywności ekonomicznej, jak w przypadku ludzi młodych. Dlatego też obszary „starzejące się” wymagają dodatkowych bodźców zewnętrznych. Korzystnym zjawiskiem jest to, że postęp w zakresie wykształcenia mieszkańców wsi odnosi się głównie do młodego pokolenia, od którego będzie niebawem zależeć rozwój obszarów wiejskich.

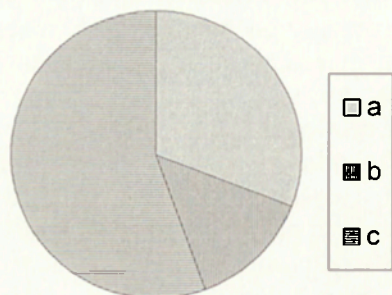
Według badań socjologów tylko około 40% młodzieży wiejskiej myśli o pozostaniu na wsi i w związku z tym tylko 55% gospodarstw rolnych może liczyć na młodych następców (Szafraniec 2001). Rodzice bez wahań akceptują migracje dzieci do miasta, mając nadzieję na poprawę ich bytu. Ponieważ jest to na ogół najzdolniejsza i najbardziej przedsiębiorcza młodzież, na wsi wzrasta udział ludzi sfrustrowanych i słabo przygotowanych do wymagań nowoczesnego rynku pracy. Potwierdziły to badania ankietowe. Wśród 450 przebadanych gospodarstw rolnych 40% nie posiada następcy, a w 66% przyszłości dzieci nie wiąże się z rolnictwem.

Do czynników ekonomicznych należą m.in. stopa bezrobocia, kondycja finansowa gospodarstw, struktura zatrudnienia, wykorzystanie pomocy finansowej itp. Pomoc finansowa ze strony Unii Europejskiej jest jednym z ekonomicznych czynników pozarolniczego rozwoju gospodarczego wsi. Istotnym warunkiem mającym wpływ na jej skuteczność jest prawidłowe i celowo dobrane regionalne rozdysponowanie tej pomocy.

Alokacja środków w latach dwutysięcznych budzi nadzieję na poprawę sytuacji obszarów zapóźnionych ekonomicznie. W 2000 r. przewidziano dla Polski 484 mln euro, z czego około 180 mln euro przeznaczono na tzw. „spójność społeczno-gospodarczą” w 5 województwach (warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, podkarpackie i śląskie). W 2001 r. dołączyły do nich jeszcze trzy województwa: łódzkie, świętokrzyskie i kujawsko-pomorskie. Środki te kierowano więc na obszary bardzo ich potrzebujące, które dotychczas stosunkowo w niewielkim stopniu partycypowały w funduszach pomocowych.

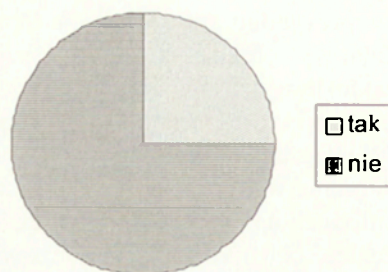
Bardzo ważnym czynnikiem rozwoju nowych działalności gospodarczych jest sytuacja ekonomiczna gospodarstw. W trakcie badań ankietowych poproszono właścicieli gospodarstw rolnych o ich opinię na temat poziomu rozwoju prowadzonych gospodarstw (ryc. 5). Największą grupę stanowili rolnicy, którzy uznali swoje gospodarstwo za ustabilizowane. Można przypuszczać, że będą oni z większym lub mniejszym powodzeniem kontynuować działalność rolniczą. Około 30% właścicieli stwierdziło, że ich gospodarstwa są nierozwojowe, a zatem ich sytuacja ekonomiczna wymaga poprawy. Głównie te gospodarstwa powinny poszukiwać nowych źródeł dochodu. Trudno jednak spodziewać się aby dokonały tego przy pomocy własnych środków.

O złej sytuacji ekonomicznej badanych gospodarstw rolnych świadczą też ich skromne możliwości inwestycyjne. Zaledwie w co czwartym gospodarstwie przewiduje się jakieś inwestycje (ryc. 6).

Ryc. 5. Opinia właściciela na temat poziomu rozwoju prowadzonego gospodarstwa
a – niczwojowe, b – rozwojowe,
c – ustabilizowane

The owner's opinion on the level of development of farm
A – undeveloping, b – developmental,
c – stabilized

Ryc. 6. Czy przewiduje się inwestycje w gospodarstwie?

Whether investments will be in farm ?
tak – yes, nie - no

Trzecia grupa czynników, to czynniki techniczne, wśród których na szczególną uwagę zasługuje wyposażenie w infrastrukturę techniczną. Ostatnie dziesięciolecie charakteryzowała wyraźna poprawa w tym zakresie. Budowa sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i oczyszczalni ścieków były priorytetowymi inwestycjami w większości gmin. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że w okresie 1990–2000 udział mieszkań na wsi z wodociągiem sieciowym lub zagrodowym wzrósł z 67,6% do 83,1%.

Szczególnie duże niedobory występują w zakresie gęstości sieci kanalizacyjnej, która powinna być rozbudowywana równocześnie z siecią wodociągową. Niestety na ogół ograniczone fundusze gmin nie pozwalały na to. Dlatego też występują duże dysproporcje pomiędzy gęstością sieci kanalizacyjnej i wodociągowej. Na przykład w 2000 r. na 9 przyłączy wodociągowych przypadało tylko jedno kanalizacyjne. Od końca lat dziewięćdziesiątych obserwuje się jednak wzrost środków finansowych kierowanych na rozwój sieci kanalizacyjnej, co może zwiastować zmniejszenie tych dysproporcji. Rosną też wydatki na inwestycje związane z oczyszczaniem ścieków. O tym, jak duże są potrzeby w tym zakresie świadczy fakt, że w 2000 r. tylko 11% ludności mieszkającej na wsi obsługiwały oczyszczalnie ścieków.

PODSUMOWANIE

Ostatnia dekada ubiegłego wieku nie przyniosła dużych zmian w zakresie struktury funkcjonalnej wsi, niemniej zaobserwowano kurczenie się obszarów o przewadze funkcji rolniczych na korzyść funkcji mieszanych. Formy zagospodarowania ziemi oraz krajobraz wsi sprawiają, że ludność tam mieszkająca kojarzona jest ona na ogół z rolnictwem. Rolnictwo jest najlepiej widoczne w krajobrazie obszarów wiejskich, ale jego znaczenie w stosunku do innych działów gospodarki słabnie. Badania terenowe wykazały, że główne dochody z rolnictwa czerpie zaledwie 20% gospodarstw domowych na wsi, a kolejne 20% gospodarstw posiada dochody z rolnictwa i pracy poza nim. Wartości te będą się zmniejszać, a wypychana z rolnictwa ludność będzie szukała nowych źródeł dochodu.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat na obszarach wiejskich dokonały się zmiany polegające na wzroście liczby podmiotów gospodarczych prowadzących działalność pozarolniczą. Był on silnie zróżnicowany przestrzennie, ale na ogół największą dynamiką rozwoju charakteryzowały się usługi i handel. Brak miejscowego kapitału oraz ograniczone zapotrzebowanie na usługi wśród ubożęcej ludności wiejskiej powodują, że rynek usług został nasycony. Dlatego też w latach dwutysięcznych nie obserwuje się już takiego tempa rozwoju usług.

W zakresie działalności produkcyjnej zmiany nie były tak widoczne. Jeśli chodzi o obszary wiejskie lokalizowana jest ona przede wszystkim w strefach podmiejskich większych miast lub w miejscowościach gminnych. Wskazanie czynników sprzyjających rozwojowi działalności produkcyjnej na wsi jest dużo trudniejsze niż barier (np. brak kapitału, niski poziom wyposażenia w infrastrukturę, brak zainteresowania wśród inwestorów zewnętrznych itp.). Szanse rozwoju mają głównie małe firmy zajmujące się przetwórstwem produktów rolnych, drewna lub lokalnych surowców mineralnych.

Ważnym źródłem dochodu staje się obsługa turystyki i rekreacji. Rośnie liczba gospodarstw wiejskich przyjmujących turystów, ale koncentrują się one na obszarach najbardziej atrakcyjnych. Na innych obszarach szans rozwoju należy upatrywać w obsłudze letników posiadających tzw. drugie domy. Możliwości w tym zakresie są raczej duże – począwszy od usług, poprzez handel i drobną wytwórczość.

Szczególną uwagę należy poświęcić obszarom ubóstwa, które nie posiadają wewnętrznych sił umożliwiających rozwój nowych funkcji gospodarczych. Należą do nich obszary opóźnionego rozwoju, tereny popegeerowskie oraz obszary peryferyjne. Największą kumulacją barier rozwojowych charakteryzują się obszary wiejskie wschodniej części kraju, Mazowsza i Gór Świętokrzyskich.

LITERATURA

- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Domański B., 2001, *Kapitał zagraniczny w przemyśle Polski*, UJ, Kraków.
- Kołodziejczyk D., 1999, *Pozarolnicza działalność gospodarcza w środowisku lokalnym i regionalnym*, Wieś i Rolnictwo, 2, s. 109–117.
- Raport o rozwoju społecznym Polska 2000, Rozwój obszarów wiejskich*, 2000, UNDP, Warszawa.
- Stola W., 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, 3, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Szafrańiec K., 2001, *Ludzie – podstawowy kapitał polskiej wsi*, [w:] L. Kolarska-Bobińska, A. Rosner., J. Wilkin, (red.), *Przyszłość wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 123–141.

POSSIBILITY OF DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE INCOME SOURCES
IN RURAL AREAS

This article is devoted to possibility of development of alternative functions in rural areas. The last ten-year period brought a strengthening of the agricultural function in central and eastern Poland, while the west and parts of the south witnessed an increase in the significance of non-agricultural functions. The latter were the result of the development of new economic activities, including farms engaging in the processing of agricultural products and the rendering of different kinds of services. In areas with a prevailing agricultural function, there has in general been a decline in the significance of productive market-related agriculture, and an increase in its role in the supply of rural inhabitants

Successive sections acquaint the reader with the contemporary functional structure of rural areas, areas in which non-agricultural activities are concentrated. The summary notes that Poland's transformation brought a dynamic development of activity of the above kind, albeit one that has not yet been able to make up for the earlier closedown of state-owned or cooperative enterprises. The greatest development of non-agricultural economic activity has been observed in city hinterland areas and has first and foremost involved the services sector and trade. In turn, the peripheral areas, left more or less to their own have experienced slower development of non-agricultural business, in association with such unfavourable phenomena as depopulation, unemployment, lack of investment, etc. These all lead to deepening of poverty in the aforementioned areas.

DANUTA KOŁODZIEJCZYK
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
00-002 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20
kolodziejczyk@ierigz.waw.pl

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA W INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTWACH ROLNYCH W SKALI GMIN

NON-AGRICULTURAL ECONOMIC ACTIVITIES IN PRIVATE FARMING
ON THE LOCAL SCALE

Zarys treści: W opracowaniu przedstawiono analizę rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej w indywidualnych gospodarstwach rolnych w skali gmin. Rozważania dotyczą identyfikacji głównych czynników społeczno-gospodarczych i technicznych sprzyjających rozwojowi pozarolniczej działalności gospodarczej. W dalszej kolejności przedstawiono wpływ pozarolniczej aktywności gospodarczej gospodarstw rolnych na ich sytuację dochodową i kondycję finansową gminy. W podsumowaniu zasygnalizowano możliwe kierunki rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej w gospodarstwach rolnych.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, dochody gospodarstw domowych, budżet gminy.

WSTĘP

Pozarolnicza działalność gospodarcza w kontekście indywidualnego gospodarstwa rolnego¹ jest to wykorzystanie zasobów (kapitałowych, siły roboczej, gruntów), którymi dysponuje gospodarstwo rolne, do prowadzenia dodatkowej działalności bezpośrednio nie związanej z rolnictwem. Ma ona istotne znaczenie w przypadku pogarszającej się sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych, pozwala bowiem na uzyskiwanie dodatkowych dochodów i zasilanie kapitałowe gospodarstwa (*Ewolucja gospodarstw...* 2003). Spełnia również jedną z podstawowych ról w aktywizacji obszarów wiejskich.

Przyśpieszenie rozwoju tej formy działalności gospodarczej w ramach indywidualnego gospodarstwa rolnego jest procesem pożądanym, ale trudnym do zrealizowania ze względu na niski stopień przedsiębiorczości i niewielką siłę nabywczą społeczeństwa oraz deficyt środków inwestycyjnych. Jest nadzieja, że finansowe instrumenty wsparcia działalności pozarolniczej w gospodarstwach

¹ Za indywidualne gospodarstwo rolne przyjęto gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych przekraczającej 1 ha, będące własnością lub znajdujące się w użytkowaniu osoby fizycznej lub grupy osób.

rolnych m.in. z przedakcesyjnego programu SAPARD na wsparcie przetwórstwa i promocji artykułów rolnych i rybnych, a w przyszłości Sektorowego Programu Operacyjnego „*Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich*”, mogą wzmocnić i przyspieszyć rozwój tej formy działalności.

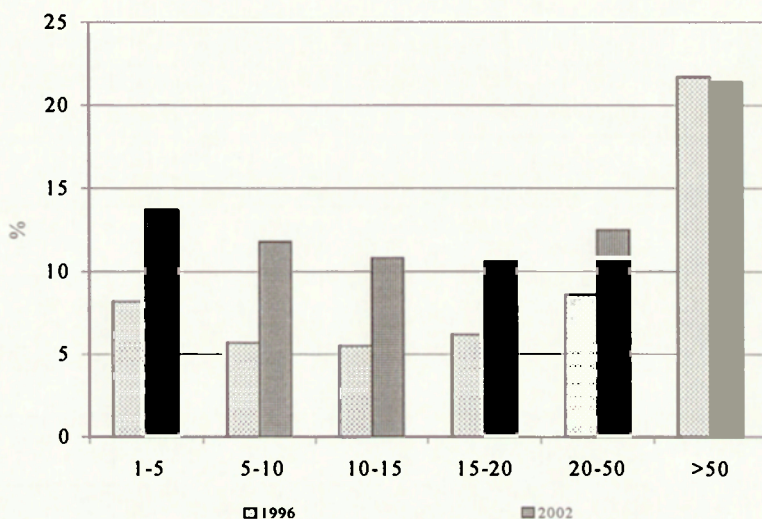
Niniejsze opracowanie ma na celu przeprowadzenie oceny pozarolniczej działalności gospodarczej w indywidualnych gospodarstwach rolnych w skali gmin oraz stwierdzenie, na ile ta forma działalności może być uznana za ważny element poprawy sytuacji finansowej gospodarstw rolnych i gmin.

Analizę oparto na materiałach Powszechnego Spisu Rolnego (PSR) GUS 1996 i 2002 oraz na bazie Banku Danych Regionalnych GUS. Obejmowały one 2479 gmin, z czego 336 gmin miejskich, 560 gmin miejsko-wiejskich i 1583 gmin wiejskich.

POZIOM ROZWOJU POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH

Według danych PSR 2002, pozarolniczą działalność gospodarczą prowadziło 251 747 indywidualnych gospodarstw rolnych, tj. 12,9% ogólnej ich liczby, z tego 2,7% prowadziło wyłącznie działalność pozarolniczą, a 10,2% działalność rolniczą i pozarolniczą. Największą aktywnością gospodarczą wykazały się gospodarstwa z grupy obszarowej 1–5 ha (13,8% ogólnej liczby gospodarstw tej grupy) oraz gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 ha (21,4%), przy czym gospodarstwa o powierzchni 1–5 ha stanowią 62% ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą i 58,7% ogólnej liczby gospodarstw powyżej 1 ha, a gospodarstwa powyżej 50 ha analogicznie – 1,5% i 0,9%. Można przypuszczać, że w gospodarstwach małych dochody z produkcji rolniczej nie pokrywały kosztów utrzymania rodziny, co zmuszało osoby pozostające w gospodarstwie do poszukiwania źródeł utrzymania w innych sektorach. W przypadku gospodarstw dużych wyrażało się to głównie rozszerzeniem funkcji produkcyjno-przetwórczej w gospodarstwie. Najmniej aktywne pod tym względem okazały się, zarówno w 1996 jak i 2002 r., gospodarstwa o powierzchni 10–20 ha. Wiadomo, że o podejmowaniu działalności decydują dwa podstawowe czynniki: skłonność (motywacje podejmowania działalności) i zdolność (możliwości w zakresie środków finansowych, rzeczowych, kadrowych, technologicznych) osób związanych z gospodarstwem rolnym do innowacji. Być może, ze względu na jakość czynnika ludzkiego (wykształcenie, wiek, kompetencje itp.) osiągnięcie kompromisu między skłonnością a zdolnością do innowacji wśród osób związanych z tą grupą gospodarstw jest trudniejsze niż w pozostałych grupach wielkościowych gospodarstw.

Liczba indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą wzrosła w latach 1996–2002 o 45%. Najbardziej wzrósł ich udział w grupie obszarowej 5–10 ha (o 107%) i w grupie 10–15 ha (o 96,1%), natomiast w grupie powyżej 50 ha zmniejszył się o 1,4% (ryc.1). Wzrost udziału tej formy działalności wśród gospodarstw o średniej powierzchni potwierdza, że dotychczasowe zdolności osobowe, kapitałowe w tych gospodarstwach nie były właściwie oceniane oraz były też słabe motywacje do podejmowania tej formy działalności.

Rys. 1. Indywidualne gospodarstwa z działalnością pozarolniczą
(ogólna liczba indywidualnych gospodarstw rolnych w danej grupie obszarowej = 100%)

The percentage share of private farms with non-agricultural economic activities in selected groups
(total number of private farms in this space group = 100%)

Analizując pozarolniczą działalność gospodarczą indywidualnych gospodarstw rolnych w poszczególnych typach gmin (wyróżnionych ze względu na status administracyjny) w 2002 r., należy stwierdzić, że największy odsetek (65%) tych gospodarstw znajdował się na terenie gmin wiejskich, 28,4% gmin miejsko-wiejskich, a 6,6% gmin miejskich. Przedstawiając udział tych gospodarstw w ogólnej liczbie indywidualnych gospodarstw rolnych w poszczególnych typach gmin, należy stwierdzić, że gminy miejskie miały znacznie wyższe wskaźniki – 20,1%, niż gminy miejsko-wiejskie – 14,2%, czy wiejskie – 12,1%, przy średniej 12,9%. W przypadku gmin miejsko-wiejskich i wiejskich wartość wskaźnika wzrastała w miarę wzrostu liczby mieszkańców w gminie (tab.1).

Najwyższym udziałem indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą charakteryzowały się gminy wojewo-

**Tabela 1. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych z działalnością pozarolniczą w 2002 r.
(ogólna liczba indywidualnych gospodarstw rolnych w danej grupie gmin = 100)**

Wyszczególnienie	POLSKA	dolnośląskie	kujawsko- pomorskie	lubelskie	lubuskie	łódzkie	małopolskie	mazowieckie	opolskie	podkarpackie	podlaskie	pomorskie	śląskie	świętokrzyskie	warmińsko- mazurskie	wielkopolskie	zachodniop- omorskie
Gminy miejsko- wiejskie	14,0	17,0	13,7	12,9	16,3	13,7	14,5	13,9	13,1	11,1	10,5	16,3	16,3	11,0	13,3	15,4	19,8
do 5 tys.	13,7	11,2	16,5	-	27,3	-	-	12,1	-	-	9,4	-	-	-	14,3	11,7	19,9
5-7,5 tys.	12,3	16,9	11,3	11,2	16,0	6,4	-	13,4	10,3	17,0	8,1	-	-	8,2	10,9	13,2	19,6
7,5-15 tys.	13,6	17,0	12,2	13,1	14,7	13,7	12,7	12,7	13,2	10,7	13,0	14,6	16,0	10,6	13,1	14,6	18,7
15-30 tys.	14,4	17,1	15,6	13,8	17,1	14,5	13,7	14,9	13,0	11,1	9,6	17,3	16,5	10,1	14,8	18,5	19,6
pow. 30 tys.	16,0	-	20,4	-	16,8	12,8	16,9	14,8	14,0	-	-	17,1	17,6	14,3	-	15,0	24,1
Gminy wiejskie	12,1	17,0	13,1	10,3	17,5	12,0	12,1	11,2	11,8	10,8	9,7	17,4	14,4	10,9	12,7	14,0	19,7
do 2, 5 tys.	11,5	15,1	-	8,4	-	13,3	-	9,0	-	21,9	6,3	14,1	-	-	-	18,4	-
2,5-5 tys.	11,5	14,9	11,5	10,3	14,9	11,7	10,3	10,6	11,1	12,3	10,0	17,1	11,3	8,6	11,4	16,0	20,8
5-10 tys.	11,8	17,0	13,7	9,8	19,8	12,0	12,2	10,9	11,7	10,1	9,4	16,0	14,6	11,0	13,2	13,2	19,5
10-15 tys.	13,3	18,5	14,0	12,0	19,1	12,5	12,3	13,4	13,1	11,2	12,0	19,8	14,8	12,7	12,6	16,0	17,2
pow. 15 tys.	13,2	19,8	-	11,3	-	-	12,0	26,9	-	11,8	-	18,3	15,9	15,1	16,5	17,6	-
Miasta	20,1	25,6	23,2	16,6	25,7	21,0	17,4	21,8	13,6	15,6	20,1	25,7	18,5	16,7	27,3	26,0	29,0
do 10 tys.	17,5	26,0	25,9	7,9	21,4	-	13,8	28,2	-	7,2	23,3	34,4	14,6	-	20,3	27,7	-
10-20 tys.	21,1	21,4	24,4	16,9	24,1	27,7	13,0	23,4	-	17,6	21,5	35,5	21,6	-	22,5	25,5	26,1
20-50 tys.	20,7	25,7	26,6	16,1	30,6	19,1	24,6	21,1	34,2	15,8	19,5	27,5	18,3	20,3	29,0	30,0	30,9
50-100 tys.	18,8	25,1	23,2	17,5	-	20,2	14,3	21,1	10,3	16,4	19,6	27,5	16,7	15,5	30,4	24,3	30,2
pow. 100 tys.	20,7	26,8	20,8	19,9	23,5	21,3	17,8	19,9	13,6	18,7	16,3	20,1	19,1	16,3	30,4	25,4	28,7
Polska	12,9	17,5	13,5	10,8	17,2	12,8	12,9	12,0	12,5	11,1	10,3	17,6	15,4	11,0	13,1	14,9	20,1

wództw: pomorskiego – 17,6% (szczególnie gminy miejskie liczące do 20 tys. mieszkańców), dolnośląskiego – 17,5% (szczególnie gminy miejskie – 25%), lubuskiego – 17,2% (szczególnie gminy miejsko-wiejskie o najmniejszej liczbie mieszkańców – 27,3% i gminy miejskie liczące 20–50 tys. mieszkańców), najniższym zaś gminy województwa podlaskiego – 10,3% i lubelskiego – 10,8% (tab. 1, ryc. 2).

Ryc. 2. Pozarolnicza działalność gospodarcza w indywidualnych gospodarstwach rolnych, 2002
Non-agricultural economic activities in private farming, 2002

Przeprowadzono analizę rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej w gospodarstwach rolnych w zależności od:

- cech osobowych użytkownika gospodarstwa rolnego (wiek produkcyjny – współczynnik korelacji $r = 0,71$, wykształcenie średnie i wyższe $r = 0,51$),
- czynników technicznych, właściwych indywidualnym gospodarstwom rolnym (poziom rozwoju infrastruktury technicznej w gospodarstwach rolnych $r = 0,33$),
- zagospodarowania przestrzeni wiejskiej (poziom rozwoju infrastruktury w gminie $r = 0,14$),
- wsparcia inwestycji pozarolniczych w gospodarstwach rolnych w ramach programu SAPARD (wielkość środków finansowych na inwestycje pozarolnicze $r = 0,22$).

Wysokie wartości współczynnika korelacji między odsetkiem indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą a cechami osobowymi użytkownika gospodarstwa wskazują, że dalszy, pożądany rozwój tej formy działalności wśród ludności związanej z rolnictwem nie będzie możliwy bez zatrzymania w gospodarstwach rolnych osób młodych i dobrze wykształconych. Jest nadzieja, że uruchomienie odpowiednich instrumentów w ramach „*Planu rozwoju obszarów wiejskich*”, m.in. wspierających system wczesnych emerytur rolniczych, inwestycje w gospodarstwach rolnych, szkolenia zawodowe młodych rolników przyczyni się do poprawy sytuacji społecznej w gospodarstwach rolnych.

Istotne znaczenie dla rozwoju działalności pozarolniczej ma również najbliższe otoczenie, od którego zależy funkcjonowanie gospodarstw rolnych. Wyższy poziom rozwoju infrastruktury technicznej w gospodarstwach rolnych stwarza większe możliwości rozwoju różnorodnej działalności, tj. wielofunkcyjnego rozwoju gospodarstw rolnych.

W mniejszym stopniu o podejmowaniu tych przedsięwzięć decydują środki finansowe uzyskane ze źródeł zewnętrznych oraz rozwój infrastruktury technicznej w gminie. W pierwszym przypadku spowodowane jest to niespełnianiem wymagań stawianych przy ubieganiu się o kredyt, brakiem poręczeń, obawą przed podejmowaniem działalności, małą stabilnością przedsiębiorstw itp. W drugim przypadku infrastruktura techniczna jako ważny czynnik rozwoju gospodarczego tworzona jest *ex-post*. W tej sytuacji pomoc państwa i szukanie środków pozabudżetowych przez samorządy lokalne może przyspieszyć dalszy rozwój działalności pozarolniczej.

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA W INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTWACH ROLNYCH WEDŁUG RODZAJU DZIAŁALNOŚCI

Dość zróżnicowana jest struktura rodzajowa pozarolniczej działalności gospodarczej indywidualnych gospodarstw rolnych. Największy odsetek gospodarstw prowadzi działalność handlową (2,4% ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych) i przetwórstwo przemysłowe (2,2%). W tych działach gospodarki nie daje się zauważyć zwiększania skali działalności w zależności od wielkości gospodarstwa, natomiast wyraźną zależność od wielkości można zaobserwować w przypadku leśnictwa (0,2% ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw prowadzi taką działalność), rybołówstwa (0,3%) i agroturystyki (0,2%). Udział indywidualnych gospodarstw prowadzących ten rodzaj działalności wzrasta wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa (tab. 2).

W 2002 r. zdecydowanie wzrósł – w porównaniu z 1996 r. – udział gospodarstw indywidualnych prowadzących działalność pozarolniczą w zakresie przetwórstwa przemysłowego, a zmalał udział działalności związanej z leśnic-

twem i rybołówstwem. Może to świadczyć o rozszerzających się rynkach zbytu i o większej stabilności tej formy działalności. Może być ona zaczątkiem wielobranżowych firm tworzących znaczny rynek pracy. Pośrednio świadczy o tym wzrost z 0,4% do 0,8% udziału gospodarstw indywidualnych prowadzących więcej niż jeden rodzaj działalności. Można tu już mówić o wielofunkcyjności gospodarstw rolnych. W większym stopniu zjawisko to dotyczy gmin miejskich.

T a b e l a 2. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych z działalnością pozarolniczą wg rodzaju działalności i grup obszarowych (ogólna liczba gospodarstw w danej grupie obszarowej = 100)

Podejmowana działalność pozarolnicza	Grupy obszarowe (ha)						
	Razem	1-5	5-10	10-15	15-20	20-50	> 50
Ogółem	12,9	13,8	11,9	12,2	10,6	12,1	21,4
Leśnictwo	0,3	0,2	0,3	0,5	0,5	0,5	0,5
Rybacko i rybołówstwo	0,4	0,3	0,5	0,8	0,6	0,8	1,2
Przetwórstwo przemysłowe	2,7	2,5	2,9	2,9	2,7	3,0	3,9
Handel	2,6	2,8	2,3	2,4	2,0	2,3	4,3
Agroturystyka	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,6
Budownictwo	0,7	0,8	0,6	0,3	0,3	0,3	0,4
Transport	0,7	0,7	0,6	0,8	0,6	0,8	1,4
Obsługa nieruchomości	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,2
Inne	0,0	5,4	3,8	3,3	2,9	3,1	5,9
Więcej niż jeden rodzaj działalności pozarolniczej	0,8	0,9	0,7	0,9	0,6	0,9	2,8

Działalność produkcyjną podejmowało znacznie więcej osób związanych z rolnictwem w gminach miejsko-wiejskich i wiejskich niż miejskich, a regionalnie najwyższe wskaźniki w tym zakresie występują w gminach województwa małopolskiego, świętokrzyskiego i wielkopolskiego, najniższe w gminach warmińsko-mazurskiego. Działalność handlowa gospodarstw rolnych najczęściej występuje w gminach województw: łódzkiego, lubuskiego i lubelskiego.

UDZIAŁ DOCHODÓW Z POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ W CAŁKOWITYCH DOCHODACH GOSPODARSTWA DOMOWEGO

Analiza sytuacji dochodowej gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą potwierdza ważną rolę tej działalności wśród czynników wpływających na dochody tych gospodarstw. W 2002 r. w 109706 takich gospodarstwach (5,6% ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych) udział dochodu z działalności pozarolniczej w łącznych dochodach gospodarstwa przekraczał 50%. Dotyczyło to 43,5% ogólnej liczby gospodarstw, które prowadziły poza-

rolniczą działalność gospodarczą. Oznacza to, że w gospodarstwach tych istotnym czynnikiem motywującym do podjęcia tego rodzaju działalności jest dążenie do osiągnięcia zysku. Już J.A. Schumpeter (1960 s. 60) podkreślał, „*że bez rozwoju nie ma zysku, bez zysku nie ma rozwoju*”. Cel ten może być osiągnięty, jeżeli podejmowane działania zaspakajają potrzeby, a produkowane dobra znajdują nabywców.

Jak wykazują analizy, udział gospodarstw osiągających ponad połowę dochodów z działalności pozarolniczej zależy od wielkości gospodarstwa. W gospodarstwach większych i mniejszych obszarowo udział takich jednostek jest znacznie wyższy niż w gospodarstwach średnich. W gospodarstwach dużych odsetek ten jest znacznie wyższy w tych województwach, w których gospodarstwa duże stanowią niewielki udział ogólnej liczby gospodarstw, tzn. w województwach małopolskim, podkarpackim, świętokrzyskim. Działalność pozarolnicza odgrywa tam stosunkowo większą rolę w dochodach tych gospodarstw niż w województwach zachodniopomorskim, warmińsko-mazurskim, wielkopolskim, kujawsko-pomorskim, w których gospodarstw dużych jest znacznie więcej. Gospodarstw, w których dochody z działalności pozarolniczej przekraczają 50%, najwięcej jest w zachodnich gminach Polski, najmniej zaś w gminach wschodnich, przy czym ich udział jest znacznie wyższy w gminach miejskich niż miejsko-wiejskich czy wiejskich (tab. 3).

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH A SYTUACJA FINANSOWA GMIN

Nie ulega wątpliwości, że poziom rozwoju oraz struktura pozarolniczej działalności gospodarczej w indywidualnych gospodarstwach rolnych wpływa korzystnie na sytuację finansową gmin (Kołodziejczyk 2002). Zwiększają się ich dochody, przede wszystkim poprzez podatek od nieruchomości, podatek rolny, opłaty targowe. Są to podatki składające się na dochód lokalny gminy. Wielkość podatków lokalnych w budżecie jest bardzo dobrą miarą poziomu aktywności gospodarczej mieszkańców i jednym z ważniejszych składników dochodów własnych gminy. Te środki finansowe pozostają do dyspozycji gmin, które mają możliwość swobodnego ich wydatkowania.

Przeprowadzona analiza zależności (tab. 4) wskazuje, że poziom rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej w indywidualnych gospodarstwach rolnych w sposób istotny wpływa na sytuację finansową gmin. Jednostki o wyższym udziale gospodarstw z pozarolniczą działalnością gospodarczą mają i prawdopodobnie będą miały korzystniejsze wskaźniki finansowe, mierzone np. wielkością dochodów własnych i lokalnych czy też wydatków inwestycyjnych przypadającą na 1 mieszkańca.

Tabela 3. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych uzyskujących z działalności pozarolniczej 50% i więcej dochodów w łącznych dochodach gospodarstwa (ogólna liczba indywidualnych gospodarstw rolnych w danej grupie gmin = 100)

Wyszczególnienie	POLSKA	dolnośląskie	kujawsko- pomorskie	lubelskie	lubuskie	łódzkie	małopolskie	mazowieckie	opolskie	podkarpackie	podlaskie	pomorskie	śląskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie	wielkopolskie	zachodniopomo- rskie
Gminy miejsko- wiejskie	6,2	8,4	5,2	4,6	8,7	6,3	6,0	6,6	5,4	4,0	5,3	7,9	7,6	4,2	7,6	5,9	11,1
do 5 tys.	7,1	5,4	10,3	-	11,1	-	-	5,9	-	-	4,2	-	-	-	9,4	3,3	11,7
5-7,5 tys.	5,3	7,2	4,6	4,1	8,5	3,3	-	5,5	4,1	3,8	3,5	-	-	3,3	6,8	4,7	11,1
7,5-15 tys.	5,7	8,5	4,3	4,4	8,2	5,9	4,7	5,6	5,3	3,9	7,3	6,2	7,1	4,1	6,8	5,2	9,5
15-30 tys.	6,6	8,5	6,1	5,2	8,9	7,5	6,0	7,3	5,3	4,0	4,6	8,7	9,3	3,5	8,4	8,0	11,1
pow. 30 tys.	7,4	-	8,1	-	10,0	5,5	7,0	8,7	6,5	-	-	9,9	8,7	5,8	-	6,6	15,6
Gminy wiejskie	5,1	8,2	5,4	3,9	9,1	5,2	4,7	5,1	5,9	3,6	4,3	9,1	6,5	3,9	7,0	5,4	10,8
do 2, 5 tys.	5,2	6,1	-	2,9	-	6,3	-	3,0	-	11,8	2,6	6,3	-	-	-	5,9	-
2,5-5 tys.	4,6	6,6	4,2	3,6	7,6	4,8	3,8	4,2	4,8	3,0	4,0	8,0	4,3	3,2	6,3	5,3	10,8
5-10 tys.	5,0	8,3	5,8	3,6	10,2	5,4	4,7	5,1	5,9	3,2	4,4	9,0	6,5	3,6	7,3	5,1	10,9
10-15 tys.	6,1	9,1	6,5	5,2	10,4	6,1	5,0	6,9	7,1	4,0	7,5	10,5	6,8	6,0	7,1	7,7	9,9
pow. 15 tys.	5,5	10,8	-	5,2	-	-	4,7	13,8	-	4,2	-	8,8	7,6	4,0	8,6	6,2	-
Miasta	10,8	14,8	12,1	8,3	14,1	12,7	8,1	13,1	7,7	6,5	12,2	13,9	9,6	9,4	18,2	13,3	17,3
do 10 tys.	8,8	15,3	10,3	4,9	17,9	-	5,7	19,1	-	3,1	15,1	11,5	7,5	-	10,8	7,6	-
10-20 tys.	10,8	12,4	13,7	6,3	11,8	15,9	6,9	14,2	-	6,3	13,1	17,8	9,2	-	15,2	14,2	13,7
20-50 tys.	11,4	15,3	12,6	8,8	15,9	10,4	13,2	12,9	21,1	7,2	11,4	16,2	9,3	10,9	21,0	14,8	19,3
50-100 tys.	10,2	14,8	11,2	9,1	-	12,0	4,3	14,2	7,8	6,5	11,9	19,1	8,5	9,8	20,3	14,3	10,9
pow. 100 tys.	11,4	14,7	11,5	9,6	13,4	14,5	7,5	11,9	6,5	9,9	11,2	11,3	10,6	8,3	19,8	12,6	19,3
Polska	5,6	8,7	5,5	4,1	9,1	5,8	5,2	5,7	5,7	3,8	4,8	9,1	7,2	4,1	7,4	5,8	11,2

Najsilniejszą zależność sytuacji finansowej i poziomu rozwoju działalności pozarolniczej gospodarstw rolnych stwierdzono w gminach wiejskich, zarówno w przypadku dochodów lokalnych, własnych, jak i wydatków inwestycyjnych. Oznacza to, że dochodowe korzyści z pozarolniczej działalności gospodarczej w znacznie większym stopniu wspierają finansowo gminy wiejskie niż pozostałe gminy.

T a b e l a 4. Zależności między udziałem indywidualnych gospodarstw rolnych z działalnością pozarolniczą a sytuacją finansową gmin w 2002 r.

Grupy według udziału gospodarstw rolnych z działalnością pozarolniczą Polska = 100	Liczba gmin	Dochody własne	Dochody lokalne	Wydatki inwestycyjne w ogólnych wydatkach gmin
		na 1 mieszkańca		
gminy ogółem				
Ogółem	2467	776	529	17,6
do 75	786	416	319	17,2
75–100	687	565	404	15,8
100–125	426	728	488	17,8
pow. 125	568	1001	666	18,2
gminy miejskie				
Ogółem	306	1025	667	17,4
do 75	9	864	645	12,0
75–100	31	860	566	12,3
100–125	43	890	556	17,5
Pow. 125	223	1077	705	17,8
gminy miejsko-wiejskie				
Ogółem	567	596	429	17,2
do 75	116	472	349	17,8
75–100	191	559	403	15,9
100–125	131	632	454	17,3
Pow. 125	129	693	494	18,3
gminy wiejskie				
Ogółem	1594	473	361	18,5
do 75	661	381	297	17,2
75–100	465	450	339	17,8
100–125	252	532	402	19,0
Pow. 125	216	702	536	22,3

WNIOSKI

Wyniki przeprowadzonej analizy pozarolniczej działalności gospodarczej w indywidualnych gospodarstwach wskazują, że w Polsce w tym zakresie istnieje znaczne zróżnicowanie. O jego dotychczasowej skali decydują głównie:

- cechy osobowe użytkownika indywidualnego gospodarstwa rolnego,
- właściwości techniczne gospodarstwa rolnego.

Dalszy rozwój tej formy działalności wymaga prowadzenia aktywnej polityki wspierającej działania przyczyniające się do poprawy jakości czynnika ludzkiego związanego z rolnictwem oraz inwestycje modernizujące sektor żywnościowy.

Uzyskane w trakcie analizy wyniki wyraźnie wskazują, że ta forma działalności w decydującym stopniu wpływa na wzmocnienie sytuacji finansowej gospodarstwa rolnego i gminy. Ogólnie należy stwierdzić, że lokalne różnice sytuacji finansowej gmin odzwierciedlają różnice w ich konkurencyjności, w tym przypadku w zakresie rozwoju działalności pozarolniczej.

LITERATURA

- J ó z w i a k W. (red.), 2003, *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996–2002*, GUS, Warszawa.
- K o ł o d z i e j c z y k D., 2002, *Uwarunkowania społeczno-gospodarcze lokalnego rozwoju gospodarczego*, Studia i Monografie, 113, IERiGŻ, Warszawa.
- S c h u m p e t e r J.A., 1960, *Teoria rozwoju gospodarczego*, PWN, Warszawa.

NON-AGRICULTURAL ECONOMIC ACTIVITIES IN PRIVATE FARMING ON THE LOCAL SCALE

The article presents an analysis of the development of non-agricultural activities in private farming on the local scale. The analysis was designed to identify the main social, economic and technical factors stimulating non-agricultural economic activities. The analysis has indicated that the concentration of non-agricultural activities depends on the size of the spatial system. Empirical research showed that non-agricultural activity in private farming influences the profitability of private farming and the income situation of communes.

WIOLETTA KAMIŃSKA
Instytut Geografii
Akademia Świętokrzyska
25-406 Kielce, ul. Świętokrzyska 15

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ OSÓB FIZYCZNYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH W 2003 ROKU

ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS IN THE YEAR 2003

Zarys treści: Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie regionalnego zróżnicowania w zakresie przedsiębiorczości osób fizycznych na obszarach wiejskich w Polsce w 2003 r. W świetle przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że zakłady osób fizycznych stanowią ważny element w strukturze gospodarczej obszarów wiejskich w Polsce. W 2003 r. zarejestrowanych było ich ponad 740 tys. Często na obszarach wiejskich jedynie one tworzą pozarolnicze miejsca pracy. Najbardziej atrakcyjne dla powstawania zakładów osób fizycznych są obszary wiejskie położone w bezpośrednim sąsiedztwie największych aglomeracji miejsko-przemysłowych. Dużą aktywnością w tworzeniu zakładów osób fizycznych odznaczają się obszary wiejskie o podwyższonej atrakcyjności turystycznej. Natomiast niską aktywnością w tym zakresie odznaczają się obszary wiejskie rozciągające się wzdłuż wschodniej granicy Polski.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, obszary wiejskie, podmioty gospodarcze.

WSTĘP

W warunkach zachodzących przemian społeczno-gospodarczych dużo uwagi poświęca się problemom związanym z wielofunkcyjnym rozwojem wsi. Wskazuje się przy tym na konieczność tworzenia nowych miejsc pracy w pozarolniczych działach gospodarki. Szczególną rolę przypisuje się powstawaniu nowych i rozwojowi już istniejących zakładów osób fizycznych. Proces ten jest bowiem wyrazem przedsiębiorczości ludności wiejskiej, w wyniku którego pojawiają się alternatywne źródła dochodów dla właścicieli tych zakładów i często dla najemnej siły roboczej. Przedsiębiorczość traktowana jest jako proces tworzenia czegoś nowego i wartościowego, z założeniem osobistego ryzyka finansowego, psychicznego i społecznego, ale także z założeniem rekompensaty pieniężnej i osobistej satysfakcji (Hisrich, Pater 1992).

W świetle powyższych uwag celem niniejszego artykułu jest przedstawienie regionalnego zróżnicowania w zakresie przedsiębiorczości osób fizycznych na obszarach wiejskich w Polsce w 2003 r.

ŹRÓDŁA INFORMACJI I METODY BADAŃ

Zmiana warunków gospodarowania znalazła swój wyraz również w sprawozdawczości. Dane dotyczące zakładów osób fizycznych są niezmiernie skąpe i trudno dostępne.

Dotychczas istniały 3 źródła uzyskania odpowiednich danych:

- państwowe instytucje finansowe (izby i urzędy skarbowe),
- ewidencja działalności gospodarczej prowadzona przez urzędy gmin,
- system REGON prowadzony przez GUS.

Do 1999 r. izby skarbowe zestawiały sprawozdania MF-2Ps dotyczące liczby zakładów osób fizycznych oraz liczby zatrudnionych w przekroju rejonów urzędów skarbowych. Rejony te obejmują swym zasięgiem najczęściej obszar powiatu (1–2 miasta i od kilku do kilkunastu gmin sąsiadujących z nimi). Duże miasta podzielone są na kilka rejonów skarbowych. Dlatego badanie regionalnego zróżnicowania procesu powstawania zakładów osób fizycznych na obszarach wiejskich na podstawie tych danych byłoby niemożliwe.

Pozyskanie danych z ewidencji działalności gospodarczej, prowadzonych przez urzędy gmin jest realne w skali powiatu czy województwa. Ewidencje te nie są skomputeryzowane, toteż współpraca z prawie 2,5 tys. urzędów jest obecnie wręcz niemożliwa do realizacji.

Informacje pochodzące z systemu REGON są jedynym dostępnym źródłem w skali kraju. Jednak należy zaznaczyć, że dane te są również obciążone błędem. Wynika to z następujących faktów:

- 1) nie wszystkie firmy prowadzące działalność gospodarczą zgłaszają ten fakt w urzędzie statystycznym, przez co nie znajdują się w systemie REGON (szara strefa),
- 2) nie wszystkie przypadki likwidacji firm są zgłaszane do urzędów statystycznych, co powoduje nie wykreślanie ich z systemu REGON,
- 3) podmioty gospodarcze nie mają obowiązku aktualizacji danych firmy, co powoduje, że informacje te są niepełne i nieaktualne.

Porównując dane uzyskane z urzędów skarbowych i dane z systemu REGON widoczne są różnice (tab. 1). W latach 1991–1997 dane urzędów skarbowych były wyższe od danych z rejestru REGON. Największe różnice wystąpiły w 1994 r. – dane z systemu REGON są niemalże o połowę niższe od informacji uzyskanych z urzędów skarbowych. W następnych latach różnice wynoszą zaledwie 3–6%. Było to wynikiem porządkowania przez GUS zbioru podmiotów, eliminacji fikcyjnych jednostek (*Stan i rozwój...* 1997).

Od roku 1996 GUS dokonuje szacunków tzw. przedsiębiorstw aktywnych. Są to przedsiębiorstwa, które faktycznie prowadzą działalność gospodarczą (w odróżnieniu od tych, które zawiesiły lub zaprzęstały działalności gospodarczej i nie zgłosiły tego faktu do GUS). Szacunek przedsiębiorstw aktywnych

w odniesieniu do najmniejszych firm, czyli głównie zakładów osób fizycznych, oparty został na wynikach badań przeprowadzonych metodą reprezentacyjną. W latach 1989–1991 odsetek podmiotów aktywnych kształtował się na poziomie 40–50% (*Działalność gospodarcza...* 1997; Chmiel 1999), zaś odsetek ten w latach 1993–1994 wyniósł 55% (Glikman 2000).

T a b e l a 1. Liczba zakładów osób fizycznych wg urzędów skarbowych i systemu REGON w Polsce w latach 1989-1998

Rok	Liczba zakładów osób fizycznych		Różnica (3-2)	Procentowa różnica (3:2)
	dane z urzędów skarbowych	dane z systemu REGON		
1989	624420	625963	1543	100,2
1991	1628699	1210642	- 416514	74,3
1994	1880506	1097146	- 783360	58,3
1995	2021982	1900374	-121608	94,0
1997	2148324	2090013	- 58311	97,3
1998	2289828	2546501	256673	111,2

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z urzędów skarbowych i GUS.

Jak wykazano powyżej istnieją różnice między danymi urzędów skarbowych a danymi GUS oraz różnice między podmiotami zarejestrowanymi a aktywnymi. Jednak należy zgodzić się z P. Glikmanem (2000, s. 345), że „...liczebność podmiotów w „Regonie” posiada samoistną wartość poznawczą i nie należy tej informacji bagatelizować. Świadczy bowiem o aktywności w podejmowaniu inicjatyw przedsiębiorczości, o natężeniu ruchu w tej dziedzinie”.

Opracowanie dotyczy tylko podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON. Pominięto problematykę szarej strefy, która według różnych szacunków obejmuje od kilkunastu do kilkudziesięciu procent globalnego produktu (Wyźnikiewicz 1993; Łęski i in. 1993; Glikman 2000).

Dla realizacji postawionego w wstępie celu zastosowano metody matematyczne (wskaźnik przedsiębiorczości, iloraz lokalizacji) i kartograficzne (kartodiagram). Wskaźnik przedsiębiorczości odzwierciedla zróżnicowanie warunków dla powstawania zakładów osób fizycznych i przedstawia liczbę zakładów na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym. Iloraz lokalizacji obliczono jako stosunek procentowego udziału gmin (miejskich, miejsko-wiejskich i wiejskich) w liczbie zakładów osób fizycznych w kraju do udziału procentowego gminy w liczbie ludności Polski. Iloraz lokalizacji można traktować jako miernik relacji (nadwyżki-niedoboru) zakładów osób fizycznych względem ludności (Stryjakiewicz 1999). Za pomocą kartodiagramu przedstawiono wskaźnik przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce w 2003 r. Pozwoliło to na ustalenie prawidłowości przestrzennych w badanym zakresie.

POTENCJAŁ ZAKŁADÓW OSÓB FIZYCZNYCH W POLSCE W 2003 ROKU

W 2003r. w Polsce w systemie REGON było zarejestrowanych 2802659 podmiotów osób fizycznych, z czego 1694250 w gminach miejskich, 557787 w gminach miejsko-wiejskich oraz 550622 w gminach wiejskich (tab. 2).

T a b e l a 2. Liczba zakładów osób fizycznych zarejestrowanych w systemie REGON w Polsce w 2003 r.

Rodzaj gminy	Liczba podmiotów osób fizycznych	Struktura	Liczba ludności (mln)	Struktura	Iloraz lokalizacji
Gminy miejskie	1694250	60,5	19,1	50,0	1,21
Gminy miejsko-wiejskie	557787	19,9	8,4	22,0	0,90
Gminy wiejskie	550622	19,6	10,7	28,0	0,7
Razem	2802659	100,0	38,2	100,0	x

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z GUS.

Oznacza to, że najbardziej atrakcyjne dla lokalizacji tego typu zakładów były gminy miejskie, które skupiały 60,5% ogólnej liczby podmiotów osób fizycznych oraz 50% mieszkańców Polski (iloraz lokalizacji 1,21). Zdecydowanie mniej atrakcyjne pod tym względem były gminy miejsko-wiejskie, które łącznie obejmowały 19,9% potencjału zakładów osób fizycznych oraz 22,0% mieszkańców kraju (iloraz lokalizacji wynosił 0,90). Natomiast gminy wiejskie skupiały 19,6% zakładów osób fizycznych i 28% mieszkańców Polski (iloraz lokalizacji 0,70).

W 2003 r. z ogólnej liczby 2,8 mln zakładów osób fizycznych na obszarach wiejskich zarejestrowanych było 741627 tj. 26,5% wszystkich zakładów osób fizycznych funkcjonujących w Polsce (tab. 3). Natomiast w miastach funkcjonowało 2061032 zakłady (73,5%).

T a b e l a 3. Liczba zakładów osób fizycznych zarejestrowanych w systemie REGON na obszarach miejskich i wiejskich w Polsce w 2003 r.

Wyszczególnienie	Liczba podmiotów osób fizycznych	Struktura	Liczba ludności (mln)	Struktura	Iloraz lokalizacji
Miasta	2061032	73,5	23,6	61,8	1,20
Wieś	741627	26,5	14,6	38,2	0,70
Razem	2802659	100,0	38,2	100,0	x

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

STRUKTURA PRZESTRZENNA ZAKŁADÓW OSÓB FIZYCZNYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH W POLSCE W 2003 R.

W 2003 r w strukturze przestrzennej zakładów osób fizycznych na obszarach wiejskich dominowały 2 gminy wiejskie: Raszyn (2227 zakładów osób fizycznych) oraz Czerwonak (woj. wielkopolskie – 2059). Obie gminy położone są w bezpośrednim sąsiedztwie wielkich aglomeracji miejsko-przemysłowych (tab. 4).

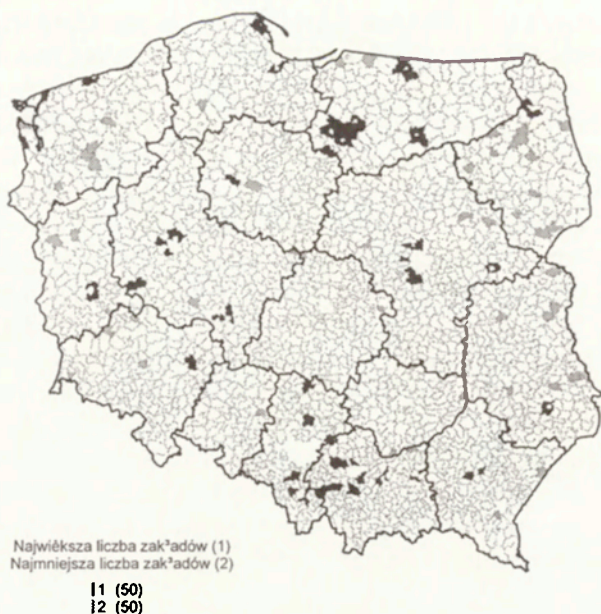
Kolejną grupę stanowiło 56 gmin, na terenie których zarejestrowano w systemie REGON po 1000–2000 zakładów. W tej grupie najliczniej reprezentowane były województwa: małopolskie (10 gmin: Andrychów, Bochnia, Kalwaria Zebrzydowska, Klucze, Krzeszowice, Myślenice, Tarnów, Wadowice, Wieliczka, Zielonki), wielkopolskie (8 gmin: Komorniki, Przemęt, Ostrów Wielkopolski, Suchy Las, Tarnowo Podgórne, Mosina, Oborniki, Wolsztyn), mazowieckie (8 gmin: Jabłonna, Nieporęt, Stare Babice, Lesznowola, Michałowice, Piaseczno, Raszyn, Siedlce) oraz warmińsko-mazurskie (6 gmin: Bartoszyce, Iława, Ostróda, Kurzętnik, Szczytno, Lubawa).

T a b e l a 4. Struktura przestrzenna zakładów osób fizycznych na obszarach wiejskich w Polsce w 2003 r.

Liczba podmiotów fizycznych	Liczba			Struktura (%)		
	gmin	podmiotów fizycznych	ludności	gmin	podmiotów fizycznych	ludności
0–19	–	–	–	0,00	0,00	0,00
20–49	5	170	4817	0,23	0,02	0,03
50–99	90	7562	267912	4,15	1,02	1,83
10–199	579	89888	2468208	26,67	12,12	16,85
200–499	1097	342971	7396443	50,53	46,25	50,50
50–999	342	227187	3618531	15,75	30,63	24,70
100–2003	56	69563	849919	2,58	9,38	5,80
2000–4999	2	4286	41476	0,09	0,58	0,28
Razem	2171	741627	14647306	100,00	100,00	100,00

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS

Cechą charakterystyczną tych gmin, jest ich położenie wokół dużych miast oraz w regionach o wysokiej atrakcyjności turystycznej (ryc. 1). Większość z nich należy do tzw. złotej setki samorządów (najwyższe nakłady na infrastrukturę lokalną) lub/i liderów lokalnego rozwoju (największe inwestycje *per capita*) – Mielno, Stare Babice, Michałowice, Tarnowo Podgórne (Surażska 1999, 2000).

Ryc. 1. Lokalizacja gmin* o największej i najmniejszej liczbie zakładów osób fizycznych w Polsce w 2003 r.

Location of the communes with the greatest and least number of the companies of physical persons.

*Są to gminy wiejskie i miejsko-wiejskie (część miejska)

Natomiast najmniejszą liczbą zakładów osób fizycznych (do 99) posiadało 95 gmin, które łącznie obejmowały 7732 zakładów osób fizycznych, co stanowiło nieco ponad 1% ogólnej liczby zakładów zlokalizowanych na terenach wiejskich oraz 1,86% mieszkańców wsi.

Wśród 50 gmin o najmniejszym potencjale zakładów osób fizycznych znalazło się 10 gmin z woj. podlaskiego (np. Suraż, Milejczyce, Knyszyn), 8 gmin z woj. lubelskiego (Żmudź, Kock, Zakrzew), 6 gmin z woj. zachodniopomorskiego i 3 z lubuskiego (tab. 5). W układzie przestrzennym wyraźnie wylaniają się dwa pasy gmin o najniższym potencjale zakładów osób fizycznych: pas wschodni i pas zachodni (tab. 5, ryc.1).

Nieco odmienne prawidłowości zaobserwowano w zakresie wskaźnika przedsiębiorczości. W 2003 r. wskaźnik przedsiębiorczości na obszarach wiejskich wyniósł 86,7, w miastach –135,2, a średnio dla Polski – 117,8 (tab. 6).

W układzie przestrzennym wskaźnik przedsiębiorczości wahał się od 27 w gminie Bejsce (woj. świętokrzyskie) do 412 w gminie Rewal (woj. zachodniopomorskie).

Tabela 5. Obszary wiejskie o największej i najmniejszej liczbie zakładów osób fizycznych w 2003 r.

Lp	Nr woj.	Typ gminy	Nazwa gminy	Liczba zakładów	Nr woj.	Typ gminy	Nazwa gminy	Liczba zakładów
1	28	2	Bartoszyce	1025	08	5	Bytom Odrzański	27
2	28	2	Kurzętnik	1035	28	5	Frombork	31
3	24	2	Lodygowice	1035	32	5	Nowe Warpno	32
4	18	2	Krasne	1053	08	5	Lubniewice	40
5	14	2	Jabłonna	1054	20	5	Suraz	40
6	12	5	Myślenice	1060	14	5	Brok	52
7	14	2	Siedlce	1070	30	5	Przedecz	54
8	22	2	Puck	1076	20	2	Milejczyce	55
9	12	2	Klucze	1082	08	5	Ośno Lubuskie	58
10	28	2	Szczytno	1084	32	5	Recz	61
11	24	5	Koziegłowy	1085	20	5	Kleszczele	64
12	24	2	Mykanów	1085	02	2	Platerówka	64
13	14	2	Nieporęt	1086	20	5	Knyszyn	66
14	24	2	Wilkowice	1090	04	5	Solec Kujawski	66
15	30	2	Przemęt	1095	26	2	Bejsce	67
16	30	2	Ostrów Wielkopolski	1109	16	5	Kolonowskie	67
17	06	2	Zamość	1115	06	5	Kock	68
18	18	2	Boguchwała	1116	32	5	Ińsko	70
19	32	2	Dobra (Szczecińska)	1119	20	5	Szczuczyn	72
20	12	2	Tarnów	1126	06	2	Sosnówka	73
21	32	2	Kołobrzeg	1130	20	2	Nowy Dwór	74
22	28	2	Ostróda	1132	06	2	Zakrzew	74
23	24	2	Kozy	1137	02	2	Pęclaw	75
24	20	2	Augustów	1209	20	2	Przytuły	75
25	12	5	Krzyszowice	1213	06	2	Kraśniczyn	76
26	12	2	Zielonki	1217	12	2	Mędrzechów	76
27	14	2	Stare Babice	1222	20	5	Nowogród	76
28	32	2	Mielno	1233	10	2	Regnów	76
29	28	2	Ilawa	1269	10	2	Dąbrowice	77
30	12	5	Andrychów	1278	30	5	Pogorzela	77
31	30	2	Komorniki	1283	02	5	Przemków	77
32	08	2	Zielona Góra	1290	06	2	Rokitno	77
33	04	2	Białe Błota	1321	06	2	Podedwórze	78
34	14	2	Lesznowola	1351	20	2	Rudka	79
35	28	2	Lubawa	1381	18	2	Tyrawa Wołoska	79
36	22	2	Pruszcz Gdański	1383	26	5	Zawichost	79
37	12	2	Zabierzów	1404	06	2	Żmudź	79
38	02	2	Długoleka	1407	14	2	Ceranów	81
39	12	5	Wadowice	1423	06	2	Dubienka	81
40	30	2	Suchy Las	1433	32	5	Lipiany	81
41	24	2	Iasienica	1534	18	2	Wielkie Oczy	81
42	24	5	Pszczyna	1622	12	2	Bolesław	82
43	12	5	Kulwaria Zebrzydowski	1666	28	2	Lelkowo	82
44	14	2	Michałowice	1750	32	2	Brzeźno	83
45	12	5	Wieliczka	1772	32	5	Dobrzany	84
46	12	2	Bochnia	1881	22	2	Konarzyny	84
47	14	5	Piaseczno	1904	14	5	Wyszogród	84
48	30	2	Tarnowo Podgórne	1991	24	5	Krzanowice	85
49	30	2	Czerwonak	2059	02	2	Ruja	85
50	14	2	Raszyn	2227	20	5	Goniadz	86

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Nr statystyczne województw: 02 – dolnośląskie, 04 – kujawsko-pomorskie, 06 – lubelskie, 08 – lubuskie, 10 – łódzkie, 12 – małopolskie, 14 – mazowieckie, 16 – opolskie, 18 – podkarpackie, 20 – podlaskie, 22 – pomorskie, 24 – śląskie, 26 – świętokrzyskie, 28 – warmińsko-mazurskie, 30 – wielkopolskie, 32 – zachodniopomorskie.

Typy gmin: 2 – gmina wiejska, 5 – gmina miejsko-wiejska (część wiejska).

T a b e l a 6 Wskaźnik przedsiębiorczości w Polsce w 2003 r.

Wyszczególnienie	Liczba zakładów osób fizycznych	Liczba ludności w wieku produkcyjnym (tys.)	Wskaźnik przedsiębiorczości
Miasta	2061032	15239	135,2
Wieś	741627	8551	86,7
Razem	2802659	23790	117,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS

Najwyższe wartości – powyżej 250 – analizowany wskaźnik przyjął w grupie 19 gmin (tab. 7, ryc. 2). Tę grupę reprezentowało 15 gmin z północnej części województwa podlaskiego i 4 gminy z województwa zachodniopomorskiego. Pierwsza grupa gmin (woj. podlaskie) z pewnością wykorzystała preferencje związane z polityką państwa: suwalska strefa ekonomiczna, gminy zagrożone bezrobociem strukturalnym, programy pomocowe UE oraz atrakcyjne położenie turystyczne. Grupa druga (woj. zachodniopomorskie) to gminy o atrakcyjnym położeniu nadmorskim i prężnie działających samorządach lokalnych.

T a b e l a 7. Wskaźniki przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce w 2003 r.

Wskaźnik przedsiębiorczości	Liczba			Struktura (%)		
	gmin*	podmiotów fizycznych	ludności	gmin	podmiotów fizycznych	ludności
<50,00	135	18432	734765	4,38	0,66	1,92
50,00–79,99	1095	297352	7611189	35,52	10,61	19,91
80,00–149,99	1527	1681882	22541294	49,53	60,01	58,98
150,00–249,99	297	775132	7171136	9,63	27,66	18,76
>250,00	29	29861	160157	0,94	1,07	0,42
Razem	3083	2802659	38218541	100,00	100,00	100,00

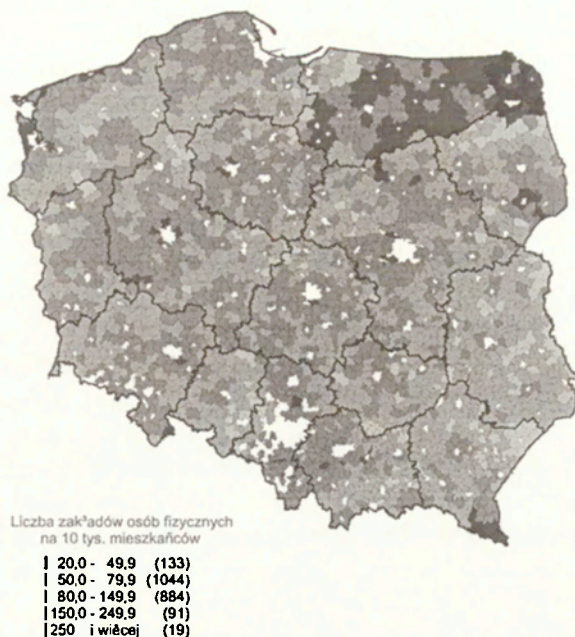
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

*Liczba gmin obejmuje gminy wiejskie oraz gminy miejsko-wiejskie (część wiejską)

Wysokie wskaźniki przedsiębiorczości 150–250 zanotowano również w kolejnych 91 gminach. Gminy te skupiały 8,7% ogólnej liczby tego typu zakładów na obszarach wiejskich w Polsce oraz 4,1% ludności wiejskiej.

W układzie przestrzennym widoczna jest następująca prawidłowość (ryc. 2). Gminy o najwyższych wskaźnikach przedsiębiorczości ciągną się 4 równoległymi pasami:

- pas nadmorski – ciągnący się od Gdańska do Szczecina,
- pas pojezierzy – ciągnący się od woj. warmińsko-mazurskiego przez kujawsko-pomorskie wielkopolskie do lubuskiego,
- pas środkowy ciągnący się od północnej części woj. podlaskiego przez centralną część mazowieckiego, łódzkiego po dolnośląskie,
- pas południowy obejmujący centralną część małopolskiego – od okolic Krakowa po Bielsko-Białą.

Ryc. 2. Wskaźnik przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce w 2003 r.
Enterpreneurship index in the rural areas in Poland in the year 2003

W obrębie tych pasów wyraźnie widać, że najwyższe wskaźniki przedsiębiorczości występują na obszarach położonych w sąsiedztwie wielkich aglomeracji miejsko-przemysłowych. Natomiast najniższe wskaźniki przedsiębiorczości (20–50) wystąpiły na obszarze 133 gmin. Na ich terenie łącznie zarejestrowanych było 2,5% ogólnej liczby zakładów osób fizycznych funkcjonujących na wsi, podczas gdy gminy te skupiały 5% ludności wiejskiej.

Wśród 50 gmin o najniższych wskaźnikach przedsiębiorczości aż 14 położonych jest w woj. lubelskim, 18 w woj. podkarpackim oraz 4 podlaskim (tab.5). Obszary te położone są na wschodzie kraju. W pozostałych województwach gminy o najniższych wskaźnikach są charakterystycznie położone na peryferiach województw (ryc. 2).

PODSUMOWANIE

1. Zakłady osób fizycznych stanowią ważny element w strukturze gospodarczej obszarów wiejskich w Polsce. W 2003 r. zarejestrowanych było ich ponad 740 tys. Często na obszarach wiejskich jedynie one tworzą pozarolnicze miejsca pracy.

2. Obszary wiejskie nie wykorzystwały jeszcze swoich możliwości w zakresie lokalizacji zakładów osób fizycznych. Świadczy o tym wartość ilorazu lokalizacji 0,7, podczas gdy w miastach wskaźnik ten wynosił 1,2.

3. Głównym czynnikiem ograniczającym proces powstawania zakładów osób fizycznych jest bariera popytowa.

4. Najbardziej atrakcyjne dla powstawania zakładów osób fizycznych są obszary wiejskie położone w bezpośrednim sąsiedztwie największych aglomeracji miejsko-przemysłowych.

5. Dużą aktywnością w tworzeniu zakładów osób fizycznych odznaczają się obszary wiejskie o podwyższonej atrakcyjności turystycznej.

6. Niestety, nie we wszystkich gminach, przedsiębiorczość osób fizycznych przekłada się na sytuację społeczno-gospodarczą. Na przykład w gminach województwa warmińsko-mazurskiego zarejestrowanych jest stosunkowo dużo zakładów osób fizycznych, co nie wpłynęło na spadek stopy bezrobocia. Potwierdza to tezę, że osoby fizyczne często rejestrują działalność gospodarczą w celu wykonania określonego zamówienia, po czym zawieszają działalność w oczekiwaniu na kolejne zlecenie.

7. Niską aktywnością w zakresie tworzenia zakładów osób fizycznych odznaczają się obszary wiejskie rozciągające się wzdłuż wschodniej granicy Polski.

8. Stosunkowo niskimi wskaźnikami przedsiębiorczości odznaczają się również obszary wiejskie położone przy zachodniej granicy kraju. Nie w pełni wykorzystują one swe atrakcyjne przygraniczne położenie.

9. Pojawiły się nowe czynniki lokalizacji zakładów osób fizycznych. Są to czynniki instytucjonalne, takie jak np.: ulgi podatkowe i inwestycyjne na obszarach zagrożonych bezrobociem strukturalnym i w specjalnych strefach ekonomicznych. Zachęcająco działają również możliwości korzystania z funduszy pomocowych Unii Europejskiej.

10. Duży wpływ na wzmocnienie przedsiębiorczości osób fizycznych na obszarach wiejskich mają działania samorządów gminnych.

LITERATURA

Chmiel J., 1999, *Problemy statystycznego pomiaru i analiza tendencji rozwojowych sektora prywatnych przedsiębiorstw w Polsce w latach 1990-1998*, Raport CASE, Warszawa.

Działalność gospodarcza małych przedsiębiorstw w 1996 r., 1997, GUS Warszawa.

Glikman P., 2000, *Zmiany strukturalne w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) w latach 1990-1998*, [w:] A. Lipowski (red.), *Struktura gospodarki transformującej się*, Warszawa.

- Hisrich R.D, Pater M.P., 1992, *Entrepreneurship. Starting, developing and managing a new enterprise*, Boston.
- Kamińska W., 1998, *Rozwój przedsiębiorczości osób fizycznych w Polsce w okresie transformacji gospodarki narodowej*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Geograficzne, LXI, Wrocław.
- , 2002, *Rola samorządu gminnego w rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*, [w:] W. Kamińska (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, Kielce.
- Łęski J., Raducka W., Wysocki P., 1993, *Żyj z oszukiwania*, Życie Warszawy nr 158 z 9 VII, 1993.
- Stryjakiewicz T., 1999, *Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji*, Poznań.
- Surażska W., 1999, *Złota setka samorządowych inwestorów*, Rzeczpospolita, 31 VIII.
- Surażska W., 2000, *Liderzy lokalnego rozwoju*, Rzeczpospolita, 8 VI.
- Zienkowski L.(red.), 1997, *Stan i rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw w latach 1994-1996*, PFPiRMiSP, Warszawa.
- Wyżnikiewicz , 1993, *Błędne koło*, Gazeta Bankowa nr 50 z dnia 10-XII-1993.

ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS IN POLAND IN THE YEAR 2003

The aim of the article is to present local differentiation of rural areas in terms of the development of business units of physical persons registered in the REGON system in Poland in the year 2003. In the light of the analysis it can be stated that businesses of physical persons constitute an important part in the economic structure of the rural areas in Poland. In the year 2003 over 740 thousand business units were registered. They often are the only non-agricultural jobs available. The most attractive, in this respect are rural areas situated in the neighborhood of the big urban and industrial agglomerations. High activity in establishing business can be observed in the areas characterized by high tourist attractiveness. The lowest activity can be noticed in the rural areas situated on the eastern border of Poland.

New factors appear that are conducive to location of new small businesses such as: tax and investment allowances on the areas threatened with structural unemployment and in the special economic zones. Furthermore, the possibilities to use from the European Union seem to be encouraging. Also, the activities of the subsidies government are of significant influence.

ANNA KOŁODZIEJCZAK
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Adama Mickiewicza
60-701 Poznań, ul. Fredry 10
aniaka@main.amu.edu.pl

DZIAŁALNOŚĆ POZAROLNICZA GOSPODARSTW ROLNYCH ZLOKALIZOWANYCH NA OBSZARACH O NIEKORZYSTNYCH WARUNKACH DLA PRODUKCJI ROLNEJ

**NON-AGRICULTURAL ACTIVITIES IN AREAS WITH UNFAVOURABLE
FARMING CONDITIONS**

Zarys treści: Pozarolnicza działalność gospodarcza prowadzona na obszarach wiejskich jest uważana za niezbędną dla rozwoju gospodarczego tych obszarów. Ma ona szczególne znaczenie dla gospodarstw rolnych działających na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej. W artykule opisano kryteria wydzielenia takich terenów, przedstawiono liczbę oraz powierzchnię użytków rolnych gospodarstw działających w takich warunkach. Działalność pozarolnicza gospodarstw na obszarach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej jest przestrzennie bardzo zróżnicowana. Do rozwoju tej działalności potrzebny jest kapitał, który będzie możliwy do uzyskania poprzez fundusze strukturalne UE.

Słowa kluczowe: działalność pozarolnicza, obszary wiejskie.

WSTĘP

W naukach zajmujących się gospodarowaniem w rolnictwie (zarówno z punktu widzenia przestrzennego jak i ekonomicznego), niemal jak aksjomat funkcjonuje pogląd, że aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich nastąpi głównie poprzez prowadzenie działalności pozarolniczej. Obszary wiejskie w Polsce są bardzo zróżnicowane i w programowaniu ich rozwoju nie zawsze przystaje jedna uniwersalna „recepta”. Każdy region wymaga stosowania właściwych dla jego sytuacji zasad przyczyniających się do rozwoju społeczno-gospodarczego. Ten problem stanowi dylemat polityki regionalnej, której jednym z celów jest zmniejszenie różnic w poziomie rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich. Uniwersalne „recepty” prowadzą często do utrwalenia *status quo* lub, co gorsza do pogłębiania różnic. Zasada wyrównywania poziomu gospodarczego regionów jest podwaliną funkcjonowania funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.

Problemy polskiego rolnictwa rzutują na poziom rozwoju regionalnego, ale nie wydaje się, żeby pozarolnicza działalność gospodarcza była panaceum uni-

wersalnym na podniesienie poziomu rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich. Niektóre regiony, aby uniknąć degradacji i spadku aktywności gospodarczej muszą rozwijać na obszarach wiejskich nowe dziedziny działalności gospodarczej. Należy jednak pamiętać, że taka działalność, cąca efekty ekonomiczne może, ale nie musi, stymulować rozwój samego rolnictwa. Oznacza to, że zalecana wielofunkcyjność gospodarowania na obszarach wiejskich w niejednakowym stopniu będzie motorem ich rozwoju. Na obszarach wiejskich gdzie istnieją korzystne warunki przyrodnicze dla produkcji rolnej, i w związku z tym koszty tej produkcji są zwykle niższe, funkcja rolnicza powinna być nadal dominująca. Warunkiem realizacji tej funkcji jest przestrzeń ekonomiczna. W ekonomice rolnictwa przestrzeń tą zdefiniowano jako czynny w rolnictwie potencjał, który musi być zaangażowany dla wytworzenia wolumenu produktów rolnych o określonej strukturze rzeczowej, którą w danym okresie akceptuje rynek (Woś 2002). To, co akceptuje rynek nie jest wynikiem poglądów liberalnych czy też innych (np. zwolenników orientacji keynesowskiej), lecz praktycznego funkcjonowania gospodarki na obszarach wiejskich w Polsce w warunkach ustalonych przez Unię Europejską, wynikających z Wspólnej Polityki Rolnej. Te rozważania wstępne skłaniają do poglądu, że prowadzenie działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich jest koniecznością przede wszystkim tam, gdzie są niekorzystne warunki dla rolnictwa.

Celem opracowania jest, więc przedstawienie i ocena stanu prowadzenia działalności pozarolniczej gospodarstw rolnych funkcjonujących na terenach o niekorzystnych warunkach dla rolnictwa. O wadze tego problemu świadczy fakt, że tereny takie zostały ujęte w działaniach strukturalnych zawartych w dokumencie „*Plan rozwoju obszarów wiejskich dla Polski na lata 2004–2006*”.

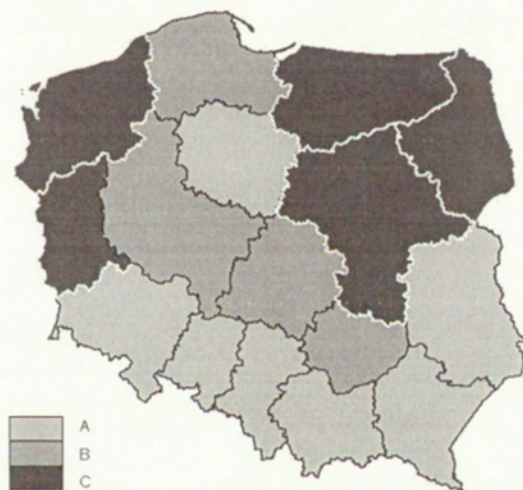
OBSZARY O NIEKORZYSTNYCH WARUNKACH DLA ROLNICTWA

Do wyodrębnienia obszarów o trudnych warunkach gospodarowania wzięto pod uwagę zarówno tereny górskie jak i nizinne. W przypadku obszarów górskich wyróżniono tereny, gdzie produkcja rolna jest utrudniona ze względu na niekorzystne warunki klimatyczne i rzeźbę terenu oraz jednostki administracyjne, w których ponad połowa użytków rolnych znajduje się na wysokościach od 350 do 500 m. n.p.m. tj. w strefie górskiej I i powyżej 500 m. n.p.m. – w strefie górskiej II.

Tereny nizinne podzielono na podstawie wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (opracowanego przez IUNG w Puławach) na dwie strefy. Do strefy I – nizinnej należą gminy, dla których wartość wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej jest większa niż 52 punkty, natomiast do strefy nizinnej II – gminy, gdzie wartość jest poniżej tej wartości. Przy wyodrębnianiu obszarów nizinnych o niekorzystnych warunkach gospodarowania uwzględniono również niską gęstość zaludnienia tych terenów.

Na podstawie takich kryteriów, ogólna powierzchnia gospodarstw rolnych funkcjonujących na terenach górskich i nizinnych o niekorzystnych warunkach produkcji rolnej wynosiła w 2002 r. 10245 tys. ha, co stanowiło 53% powierzchni ogółem będącej w dyspozycji gospodarstw rolnych. Na terenach górskich znajdowało się 672 tys. ha tj. 3,5% powierzchni należącej do gospodarstw rolnych, a na terenach nizinnych – 9573 tys. ha, odpowiednio 49,5%.

W skali województw udział użytków rolnych na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej w powierzchni użytków rolnych ogółem był zróżnicowany (ryc.1) i wahał się od 9,3% w woj. opolskim do 92,9% w woj. podlaskim. Duży udział użytków rolnych (powyżej 60%) na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania występował także w innych województwach nizinnych: warmińsko-mazurskim, mazowieckim, zachodniopomorskim i lubuskim. Na tak wysoki udział użytków rolnych o niesprzyjających warunkach dla produkcji rolnej miały wpływ niskiej jakości gleby oraz niekorzystne warunki klimatyczne.

Ryc. 1. Użytki rolne na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej, 2002
 A – poniżej 40%; B – 40–60%, C – 60% i więcej ogólnej powierzchni UR
 Agricultural land in areas with unfavourable farming conditions, 2002
 A – under 40%, B – 40–60%, C – over 60% of total agricultural land

Poniżej 40% ogółu użytków rolnych o niekorzystnych warunkach do gospodarowania występowało w województwach południowych, tam jednak największy wpływ miały warunki fizjograficzne. Mały udział gleb słabych wpłynął na stosunkowo niewielki odsetek użytków rolnych o niekorzystnych warunkach rozwoju rolnictwa w województwach: kujawsko-pomorskim i lubelskim.

Liczba gospodarstw na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania wynosiła w 2002 r. 1242526, co stanowiło 42,4% ogółu gospodarstw rolnych w Polsce. W rozkładzie przestrzennym udział tych gospodarstw dominował w województwach nizinnych, poza kujawsko-pomorskim, (ryc. 2). Ponad 80% ogólnej liczby gospodarstw znajdowało się na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej w województwach: podlaskim (88,3%), warmińsko-mazurskim (84,4%) i lubuskim (80,4%). Większość tych gospodarstw charakteryzowało się niskim technicznym uzbrojeniem pracy oraz pogarszającą się rentownością produkcji rolnej. Natomiast poniżej 30% ogółu takich gospodarstw cechowały województwa: opolskie (12,1%), podkarpackie (17,3%) oraz śląskie (26,3%).

Ryc. 2. Udział gospodarstw rolnych położonych na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej, 2002

A – poniżej 30%, B – 30–50%, C – 50% i więcej ogółu gospodarstw

Share of farms situated in areas with unfavourable farming conditions, 2002

A – under 30%, B – 30–50%, C – over 50% of total number of farms

Na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej blisko 60% gospodarstw wykazało, że dochody z działalności rolniczej nie przekraczały 30% ich ogólnych dochodów. Na terenach górskich było 74,4%, a na nizinnych 51,4% gospodarstw rolnych, w których dochód z działalności rolniczej nie przekraczał 30% całkowitych dochodów.

Kryterium przeważającego źródła dochodów dla oceny gospodarstw jest stosowane w krajach Unii Europejskiej. Za rolnicze uznaje się takie gospodarstwo, w którym dochody z działalności rolniczej stanowią więcej niż połowę ogółu dochodów (Woś 2002). W przypadku gospodarstw położonych na terenach

o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej 30,9% gospodarstw prowadziło działalność rolniczą, która dostarczała ponad połowę ogólnych dochodów gospodarstwa, przy czym na terenach górskich było ich – 16,1%, a na nizinach – 38,1%. Jeśli za podstawę oceny przyjmiemy się dominujące źródło dochodów, to z danych tych wynika, że na badanych terenach około 70% gospodarstw rolnych faktycznie utraciło już swój rolniczy charakter, a tylko 17,2% gospodarstw ma charakter zdecydowanie rolniczy (udział dochodów z rolnictwa wynosi ponad 90%).

Analiza wydatków poniesionych przez gospodarstwa rolne wskazywała, że na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej poniesiono znacząco większe wydatki niż przeciętne w kraju na budowę, remont lub modernizację budynków mieszkalnych, meliorację, gaz, wodociągi, kanalizację, telefon, zakup ciągników i innych środków transportu oraz na inne inwestycje służące do działalności pozarolniczej.

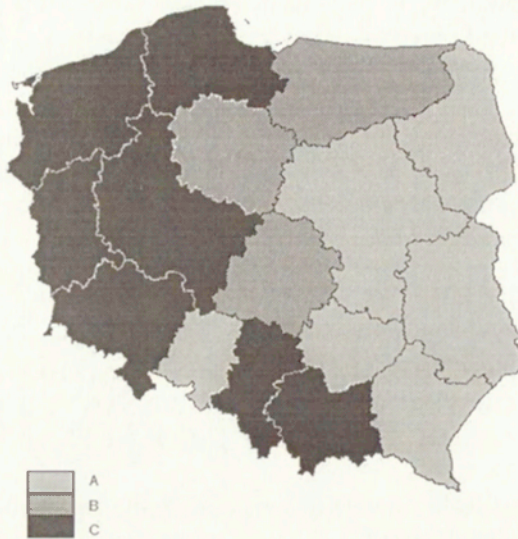
DZIAŁALNOŚĆ POZAROLNICZA W GOSPODARSTWACH ROLNYCH NA OBSZARACH O NIEKORZYSTNYCH WARUNKACH DLA PRODUKCJI ROLNEJ

Powszechny Spis Rolny w 2002 r. wykazał, że na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej 147,7 tys. gospodarstw prowadziło działalność pozarolniczą (11,9% ogółu gospodarstw z tych terenów), z tego na obszarach górskich – 25,7 tys. (13,7% gospodarstw), a na nizinnych – 122 tys. (11,6%). Poszczególne regiony kraju charakteryzowały się różnym nasileniem działalności pozarolniczej w gospodarstwach położonych na niekorzystnych terenach dla produkcji rolnej (ryc.3).

Udział gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą był najwyższy w północno-zachodniej części kraju, od województwa zachodniopomorskiego i pomorskiego poprzez wielkopolskie, lubuskie do woj. dolnośląskiego. Wysoki udział gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą występuje na terenach o niekorzystnych warunkach produkcji w województwach śląskim i małopolskim. Niski udział takich gospodarstw występował natomiast w północno-wschodniej Polsce. Te dysproporcje wynikają z faktu, że rozwój działalności pozarolniczej jest zdeterminowany poziomem infrastruktury technicznej. Ponadto duże znaczenie ma potencjał ludnościowy, w tym zwłaszcza struktura demograficzna i poziom wykształcenia ludności wiejskiej (Bański 2002).

Najczęściej podejmowaną przez gospodarstwa działalnością jest handel (19,5%) i przetwórstwo przemysłowe (16,9%). Wbrew panującym poglądom najmniej gospodarstw zajmowało się agroturystyką (2,1%). Gospodarstwa rolne prowadziły chętnie działalność z zakresu leśnictwa i rybactwa (6,2%), budownictwa (5,8%) i transportu (4,8%). W większości województw w gospodar-

stwach rolnych położonych na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej dominował jednak handel (ryc.4), który nie wymaga dużych nakładów kapitałowych ani wysokich kwalifikacji.

Ryc. 3. Działalność pozarolnicza gospodarstw rolnych położonych na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej, 2002

A – poniżej 11%; B – 11–13%; C – 13% i więcej gospodarstw

Non-agricultural activities of farms located in areas with unfavourable farming conditions, 2002

A – under 11%, B – 11–13%, C – over 13% of farms

Przetwórstwo mięsa, warzyw i owoców o charakterze przemysłowym wykazywało wiele gospodarstw województw lubelskiego, małopolskiego, a w podkarpackim oprócz tych kierunków duży udział miała obróbka drewna. W woj. pomorskim wykorzystując warunki naturalne prowadzono działalność związaną z leśnictwem i rybactwem.

Atrakcyjne położenie gospodarstw rolnych, dobra infrastruktura techniczna sprzyja rozwojowi agroturystyki. Niewiele jednak gospodarstw rolnych znajdujących się na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej prowadziło tę działalność. Najwięcej było ich w woj. warmińsko-mazurskim.

Różnorodną działalność pozarolniczą (tj. więcej niż jedną) prowadziło 9926 gospodarstw rolnych (6,7% – w 2002 r.). Są one położone na ogół w strefach oddziaływania miast i nastawione są na różnorodną działalność usługową. Najwięcej takich gospodarstw (ponad 1000) znajdowało się w województwach małopolskim, mazowieckim i wielkopolskim.

Ryc. 4. Rodzaje działalności pozarolniczej gospodarstw rolnych położonych na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej, 2002

a – leśnictwo i rybactwo, b – handel, c – przetwórstwo przemysłowe, d – agroturystyka, e – budownictwo i transport

Kinds of non-agricultural activity of farms located in areas with unfavourable farming conditions, 2002

a – forestry and fishing, b – trade, c – industrial processing, d – agrotourism, e – construction and transport

Działalność rolnicza gospodarstw położonych na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania podporządkowywana jest na ogół potrzebom samozaopatrzeniowym, a tylko w niewielkim stopniu rynkowym. Pozarolnicza działalność na ogół nie dostarcza środków dla rozwoju rolnictwa, lecz służy zabezpieczeniu potrzeb egzystencjalnych i jest źródłem utrzymania rodziny.

UWAGI KOŃCOWE

Wyzwania stojące przed gospodarstwami rolnymi położonymi na terenach o niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej należą do najtrudniejszych zadań polityki społecznej i gospodarczej. Aby uniknąć degradacji lub choćby utrzymać dotychczasowy poziom bytu muszą one poszukiwać innych niż rolni-

cze źródeł dochodu. Każda pozarolnicza działalność gospodarcza wymaga mniejszych lub większych nakładów kapitałowych. Środki pomocowe Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej pozwalają na uzyskanie pomocy w postaci corocznych dotacji wyrównawczych przyznawanych do hektara gruntów z tytułu gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach i pozostających w użytkowaniu rolniczym. Stawki dopłat wynoszą od 56 euro/ha w strefie nizinnej I do 113 euro/ha w strefie górskiej II.

Aby otrzymać dopłaty wyrównawcze muszą być spełnione m.in. takie warunki: powierzchnia użytków rolnych należąca do danego gospodarstwa zlokalizowanego w obszarze o niekorzystnych warunkach i wykorzystywana do produkcji rolnej musi wynosić co najmniej 2 ha oraz wnioskodawca powinien zobowiązać się do prowadzenia produkcji rolnej przez okres co najmniej 5 lat od otrzymania pierwszej premii z tytułu gospodarowania na takich terenach. Nie zawsze dopłaty do produkcji rolnej zmuszające do wyrównania poziomu rozwoju obszarów wiejskich poprawią trudną sytuację ekonomiczną gospodarstw. Rozwój takiej działalności pozarolniczej jak przetwórstwo przemysłowe, agroturystyka czy usługi rzemieślnicze może dać dodatkowe źródło dochodów dla ludności mieszkającej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania.

Czy jednak wsparcie kapitałowe z tego źródła będzie wystarczające? Czy poziom kwalifikacji rolników umożliwi skorzystanie z tej szansy? Są to pytania, na które w tej chwili nie można udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Przedstawiony stan wskazuje, że obecna sytuacja nie jest nawet zadowalająca i wymaga aktywnego działania władz różnego szczebla.

LITERATURA

- Bański J., 2001, *Stan i perspektywy rolnictwa na obszarach problemowych w Polsce*, Dokumentacja Geograficzna, 22, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J., 2002, *Typy ludnościowych obszarów problemowych*, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.) *Społeczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 41–52.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Kłodziński M., 1999, *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich dla Polski na lata 2004-2006*, 2003, MRiRW, Warszawa.
- Rolnictwo na terenach górskich i terenach o słabszych warunkach glebowych*, 2003, GUS, Warszawa.

Woś A., 2002. *Przestrzeń ekonomiczna rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa.

NON-AGRICULTURAL ACTIVITIES IN AREAS WITH UNFAVOURABLE FARMING CONDITIONS IN POLAND

Non-agricultural activities carried out in rural areas are thought to be indispensable for their economic development. They are especially important to those farms that are situated in areas with unfavourable farming conditions. The article describes the criteria for the delineation of such areas, gives the number of farms operating in such conditions, and the area of agricultural land belonging to them. Non-agricultural activities in areas with unfavourable farming conditions are highly diversified spatially. To develop those activities, capital is necessary, a part of which will be possible to obtain from the EU structural funds.

KONRAD L. CZAPIEWSKI
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
konrad@twarda.pan.pl

WYPOSAŻENIE INFRASTRUKTURALNE I POTENCJAŁ GOSPODARCZY OBSZARÓW WIEJSKICH A POZAROLNICZE FUNKCJE GMIN

INFRASTRUCTURE AND ECONOMIC POTENTIAL OF RURAL AREAS IN
RELATION TO NON-AGRICULTURAL FUNCTIONS OF COMMUNES

Zarys treści: W artykule przedstawiono zależności między wyposażeniem infrastrukturalnym i potencjałem gospodarczym gmin Polski a funkcjami obszarów wiejskich. W pierwszej części pracy ukazano przestrzenne zróżnicowanie w zakresie dwóch wymienionych powyżej zjawisk – funkcji obszarów wiejskich (za Bański, Stola 2002) oraz wyposażenia infrastrukturalnego i potencjału gospodarczego uzyskanego za pomocą sześciu cech diagnostycznych (wskaźnik W_{wz}). Następnie porównano ze sobą obydwie obrazy. W wyniku przeprowadzonych analiz stwierdzono znaczącą zależność pomiędzy dwiema badanymi zmiennymi – najniższe wartości wskaźnik W_{wz} uzyskał w gminach o dominacji funkcji rolniczych, zaś najwyższe na obszarach, gdzie duże znaczenie mają funkcje pozarolnicze (mieszkalnictwo, przemysł, usługi, turystyka). Opracowanie kończą proponowane kierunki przemian.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, funkcje gmin, wyposażenie infrastrukturalne, potencjał gospodarczy.

WSTĘP

Problem pozarolniczego zatrudnienia mieszkańców wsi, bądź szerzej problem wielofunkcyjności obszarów wiejskich, stanowi jeden z istotnych tematów badawczych współczesnej geografii człowieka. Wiąże się to ze zidentyfikowaniem wielu problemów natury społeczno-ekonomicznej trapiących zarówno polską wieś, jak i polskie rolnictwo (m.in. Stasiak, Zgliński 1997; Kulikowski 2002; Zegar, Floriańczyk 2003). Szczegółowe badania dotyczące powiązań między poziomem rozwoju obszarów wiejskich a funkcjami gmin pozwalają na wyodrębnienie większości negatywnych zjawisk społeczno-ekonomicznych występujących w gminach. Badania te mogą mieć niezwykle cenne zastosowanie aplikacyjne, między innymi przy tworzeniu koncepcji rozwoju kraju i regio-

nów, gdzie w celu wyeliminowania słabych stron i zagrożeń, wymagane jest zindywidualizowane podejście do zagadnienia.

Przez wieki wieś kojarzona była wyłącznie z rolnictwem. Nie wyróżniano praktycznie żadnej innej funkcji, oprócz bioprodukcyjnej. W wyniku rozwoju gospodarczego Polski rolnictwo utraciło swoją dominującą funkcję w strukturze tworzenia produktu krajowego brutto, a zatrudnienie przy produkcji rolnej przestało być głównym źródłem dochodów dla znacznej liczby ludności wiejskiej. „*Dychotomiczny podział na wieś i miasto stopniowo się zacierał, na wsi pojawiły się bowiem funkcje charakterystyczne poprzednio niemal wyłącznie dla miast*” (Kostrowicki 1976, s. 602). Już w połowie lat 80. W. Stola (1987, s. 11) pisała, iż „...*rozwój społeczno-gospodarczy powoduje zmiany ilościowe i jakościowe w sposobach gospodarowania na obszarach wiejskich oraz warunkach pracy i życia zamieszkującej je ludności*”. Kilka lat później ta sama autorka napisała, że „...*rozwój wielofunkcyjności obszarów wiejskich, a więc i tworzenie miejsc pracy poza rolnictwem, jest też ważne na terenach o przewadze funkcji rolniczych oraz o małym udziale ludności pozarolniczej i słabo rozwiniętych dojazdach do pracy, czyli na terenach dotychczas silnie wyludniających się*” (Stola 1993, s. 44).

Podczas II Europejskiej Konferencji w Salzburgu w 2003 r. na temat Rozwoju Obszarów Wiejskich, wśród wielu postulatów zapisano m.in. „*rozwój obszarów wiejskich nie może dłużej bazować wyłącznie na rolnictwie, a zróżnicowanie zarówno w sektorze rolniczym jak i poza nim jest niezbędne w celu promocji żywotnej i trwałej społeczności wiejskiej*”.

Obszary wiejskie coraz częściej przejmują funkcje pozarolnicze. Przykładowo W. Stola po zmuśnej analizie literatury przedmiotu oraz danych statystycznych wykazała, że „...*wiodącymi funkcjami obszarów wiejskich Polski są, spośród funkcji: bioprodukcyjnych – rolnictwo towarowe i leśnictwo, technoprodukcyjnych – przemysł, usługowych – funkcje rekreacyjne i mieszkaniowe*” (Stola 1987, s. 89).

Głównym celem niniejszej pracy jest określenie zależności pomiędzy wyposażeniem infrastrukturalnym i potencjałem gospodarczym gmin a funkcją pełnioną przez dany obszar. Autor stawia hipotezę, iż większe nasycenie elementami infrastruktury oraz wyższy potencjał gospodarczy obszarów są charakterystyczne dla gmin o funkcjach pozarolniczych. To z kolei warunkuje możliwość szybszego znalezienia alternatywnych źródeł dochodów przez mieszkańców tych obszarów.

FUNKCJE OBSZARÓW WIEJSKICH

POSTĘPOWANIE BADAWCZE

Analiza zależności pomiędzy wyposażeniem infrastrukturalnym i potencjałem gospodarczym gmin a funkcją obszarów wiejskich zostanie przeprowadzo-

na na podstawie najnowszej klasyfikacji struktury funkcjonalnej wykonanej przez J. Bańskiego i W. Stołę (2002).

Autorzy do opracowania klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich wybrali osiem cech diagnostycznych. Po przeprowadzonych analizach wyróżnili 10 klas funkcjonalnych połączonych w pięć grup:

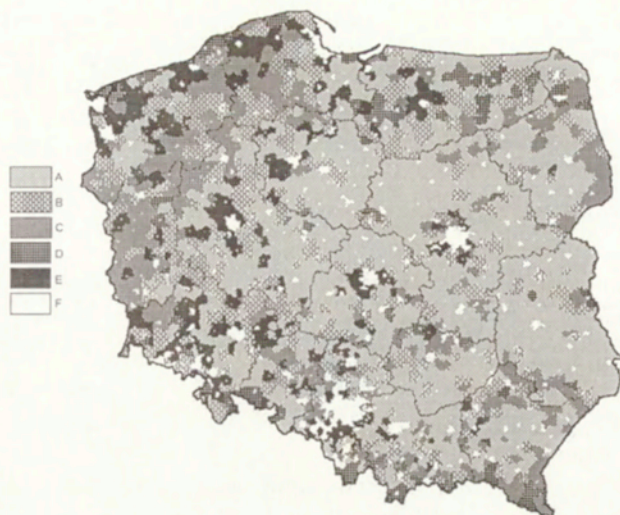
- A. O przewadze funkcji rolniczych:
 - 1. rolnictwo mało intensywne i mało towarowe,
 - 2. rolnictwo intensywne i towarowe,
 - 3. rolnictwo mieszane z udziałem 1 i 2,
 - 4. rolnictwo i funkcje pozarolnicze.
- B. O równorzędnym udziale różnych funkcji:
 - 5. funkcje mieszane.
- C. O przewadze leśnictwa:
 - 6. leśnictwo z udziałem funkcji pozarolniczych,
 - 7. leśnictwo z udziałem rolnictwa.
- D. O przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych:
 - 8. turystyka i wypoczynek z udziałem leśnictwa i rolnictwa,
 - 9. turystyka i wypoczynek z udziałem funkcji pozarolniczych.
- E. o przewadze funkcji pozarolniczych:
 - 10. funkcje pozarolnicze – usługowe, mieszkaniowe i inne.

UZYSKANE WYNIKI ANALIZY

Przestrzenne zróżnicowanie funkcji obszarów wiejskich pokazuje znaczną dominację rolnictwa w Polsce Środkowej i Wschodniej (ryc.1).

Z danych zamieszczonych w tabeli 1 wynika, że ponad 56% gmin cechowała przewaga funkcji rolniczych. Charakteryzowały one prawie połowę terenów wiejskich kraju, zamieszkałych przez prawie 55% mieszkańców wsi. Ponadto ok. 8% gmin cechowało się współudziałem rolnictwa z innymi funkcjami – leśnictwem oraz turystyką.

Porównanie danych z pracy W. Stoli (1993) i tabeli 1 skłania do stwierdzenia, że przemiany w zakresie funkcji obszarów nie były bardzo istotne. J. Bański (2003, s. 338) po dokładnej analizie stwierdził, iż „...okres 1988–1999 przyniósł zmiany w strukturze funkcjonalnej obszarów wiejskich, ale nie były one duże. Zmniejszyła się liczba gmin o przewadze funkcji rolniczej, ale przy tym w tej kategorii zaszły zmiany jakościowe – przybyło gmin o charakterze monofunkcyjnym, zdominowanym przez rolnictwo.... Kosztem gmin rolniczych wzrosła liczba gmin o funkcjach mieszanych. Wart podkreślenia jest również fakt zwiększenia się liczby gmin o przewadze funkcji leśnej.... Z kolei w przypadku funkcji turystyczno-wypoczynkowych zmiany były niewielkie”.

Ryc. 1. Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich

A – przewaga rolnictwa, B – równorzędny udział funkcji, C – przewaga leśnictwa, D – przewaga turystyki, E – funkcje pozarolnicze, F – miasta

Functions of rural areas

A – prevalence of agriculture, B – equal shares of various functions, C – prevalence of forestry, D – prevalence of recreational functions, E – prevalence of non-agricultural functions, F – cities

T a b e l a 1. Funkcja gminy a wybrane cechy charakteryzujące obszar (%)

Funkcja	Liczba gmin	Powierzchnia	Ludność	Liczba miejscowości
1	17,2	17,0	15,3	19,5
2	16,2	12,9	14,9	15,8
3	14,1	13,6	12,6	15,3
4	8,8	5,6	11,7	5,8
5	16,2	19,1	17,3	17,9
6	7,0	9,6	6,0	6,3
7	5,3	6,7	5,0	5,6
8	2,4	2,5	2,5	2,0
9	2,1	2,7	1,9	2,3
10	10,6	10,3	12,8	9,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bański, Stola (2002) i danych GUS.

WYPOSAŻENIE INFRASTRUKTURALNE I POTENCJAŁ GOSPODARCZY GMIN

POSTĘPOWANIE BADAWCZE

W celu ukazania w ujęciu syntetycznym wyposażenia infrastrukturalnego i potencjału gospodarczego obszarów wiejskich wybranych zostało sześć cech

diagnostycznych – trzy z zakresu wyposażenia infrastrukturalnego oraz trzy świadczące o potencjale gospodarczym. Wyróżnione cechy to:

- 1) liczba sklepów przypadająca na jedną miejscowość w gminie,
- 2) długość sieci wodociągowej na 100 km² powierzchni gminy,
- 3) długość sieci kanalizacyjnej na 100 km² powierzchni gminy,
- 4) liczba podmiotów gospodarczych w systemie REGON na 1000 mieszkańców,
- 5) dochody budżetu gmin przypadające na mieszkańca,
- 6) odsetek pracujących w ogólnej liczbie osób w wieku produkcyjnym.

Opracowanie wykonano na podstawie informacji z Banku Danych Regionalnych GUS (BDR) dla lat 1995 i 2002. Każdorazowo wartości odnoszą się do gmin wiejskich oraz części wiejskiej gmin miejsko-wiejskich. Wyjątkiem jest cecha piąta, dla której z powodu braku danych odnośnie obszaru wiejskiego gmin miejsko-wiejskich, wartość dochodu budżetu gminy została przeliczona przez ogół mieszkańców danej jednostki samorządowej.

Szczegółowa metoda badawcza została przedstawiona w innym opracowaniu (Czapiewski 2004). Poniżej zaprezentowano jedynie rezultat analizy.

Normalizację wymienionych powyżej sześciu cech diagnostycznych wykonano za pomocą następującej formuły:

$$t_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S(x)}$$

gdzie:

x_{ij} – wartość cechy j w jednostce i ,

\bar{x}_j – średnia arytmetyczna cechy j ,

$S(x)$ – odchylenie standardowe cechy j .

Syntetyczny wskaźnik (W_{wz}) poziomu wyposażenia infrastrukturalnego i potencjału gospodarczego w gminach uzyskano za pomocą wzoru:

$$W_{wz} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^6 t_{ij}$$

gdzie:

n – liczba cech diagnostycznych (w tym opracowaniu 6),

j – numer cechy.

Otrzymane metodą standaryzacji wartości wskaźnika W_{wz} podzielono na pięć klas i przyporządkowano im punkty wg zasady przedstawionej w tabeli 2.

Tabela 2. Przyporządkowanie punktacji do wartości wskaźnika W_{wz}

Wartość wskaźnika W_{wz}	Przyznane punkty
poniżej -0,35	1
-0,35 – -0,1	2
-0,1 – 0,1	3
0,1 – 0,35	4
powyżej 0,35	5

Źródło: opracowanie własne.

UZYSKANE WYNIKI ANALIZY

Uzyskany dzięki sześciu cechom diagnostycznym infrastrukturalno-gospodarczy wskaźnik warunków życia dla 1995 roku wykazuje duże zróżnicowanie przestrzenne (ryc. 2).

Ryc. 2. Syntetyczny wskaźnik infrastrukturalno-gospodarczych warunków życia ludności wiejskiej, 1995

Wartość wskaźnika W_{wz} : 5 – bardzo wysoka, 4 – wysoka, 3 – przeciętna, 2 – niska, 1 – bardzo niska, A – miasta

Infrastructural and economic rate of living conditions, 1995

Value of index W_{wz} : 5 – very high, 4 – high, 3 – average, 2 – low, 1 – very low, A – cities

Obszarem o wyraźnie wyższej wartości wskaźnika W_{wz} jest szeroki pas gmin od Dolnego Śląska poprzez Wielkopolskę i Kujawy do Kaszub. Ponadto bardzo wyraźnie uwidoczniają się tereny podmiejskie Warszawy, Łodzi, Częstochowy,

konurbacji górnośląskiej, Krakowa, Kielc, Rzeszowa, Olsztyna i Szczecina. Także wokół pozostałych miast, mających powyżej 100 tys. mieszkańców, zaznaczają się koncentryczne strefy o wyższym od średniej krajowej wskaźniku warunków bytowych. Z kolei terenami o wyraźnie niższej wartości wskaźnika W_{wz} są gminy z województwa podlaskiego, lubelskiego, części świętokrzyskiego, podkarpackiego i warmińsko-mazurskiego oraz peryferie mazowieckiego i łódzkiego.

Do 2002 r. przestrzenne zróżnicowanie w omawianym zakresie nie uległo istotniejszym przemianom (ryc. 3). Obszarami o najlepszych warunkach życia w dalszym ciągu pozostały tereny podmiejskie. Jednakże zauważalne są pewne zmiany, o których należy wspomnieć, gdyż mogą się one przerodzić w trwałe trendy. Znacznie pogorszył się wskaźnik W_{wz} dla gmin województw: opolskiego, dolnośląskiego, lubuskiego, zachodniopomorskiego oraz warmińsko-mazurskiego. Z kolei pewną poprawę warunków życiowych zanotowano w gminach województwa kujawsko-pomorskiego, mazowieckiego (szczególnie w części północno-zachodniej) oraz podkarpackiego.

Ryc. 3. Syntetyczny wskaźnik infrastrukturalno-gospodarczych warunków życia ludności wiejskiej, 2002

Wartość wskaźnika W_{wz} : 5 – bardzo wysoka, 4 – wysoka, 3 – przeciętna, 2 – niska, 1 – bardzo niska, A – miasta

Infrastructural and economic rate of living conditions, 2002

Value of index W_{wz} : 5 – very high, 4 – high, 3 – average, 2 – low, 1 – very low, A – cities

Zarówno w 1995 jak i 2002 r. zauważalne jest kształtowanie się pasa gmin o relatywnie lepszych warunkach życia wzdłuż drogi krajowej E-4. Fakt ten oraz opisana powyżej znacznie lepsza sytuacja w gminach podmiejskich odpowiada często wyznaczanym kierunkom dyfuzji impulsów rozwoju. Otóż następuje ona głównie z zachodu na wschód, z dużych ośrodków miejskich do otaczających regionów oraz wzdłuż głównych korytarzy transportowych kraju (Węclawowicz i in. 2002). Uzyskany obraz przestrzenny w dużej mierze nawiązuje do teorii rdzenia i peryferii, której podstawy przedstawił F. Ratzel, a szerzej rozwinął J. Friedmann oraz do koncepcji regionu spolaryzowanego J.R. Boudeville'a (Rykiel 1991; Grzeszczak 1999).

Analizując zmiany w infrastrukturalno-gospodarczym wskaźniku warunków życia ludności wiejskiej w latach 1995 i 2002 nie stwierdzono istotnych różnic przestrzennych w dwóch analizowanych okresach. W większości gmin nie zmienił się w ogóle lub zmienił się nieznacznie wskaźnik wyposażenia infrastrukturalnego i potencjału gospodarczego obszarów. Zaledwie w 10% gmin zaszły istotniejsze przemiany. W tabeli 3 ukazano szczegółowe „przemieszczenia” gmin w przeciągu badanego okresu.

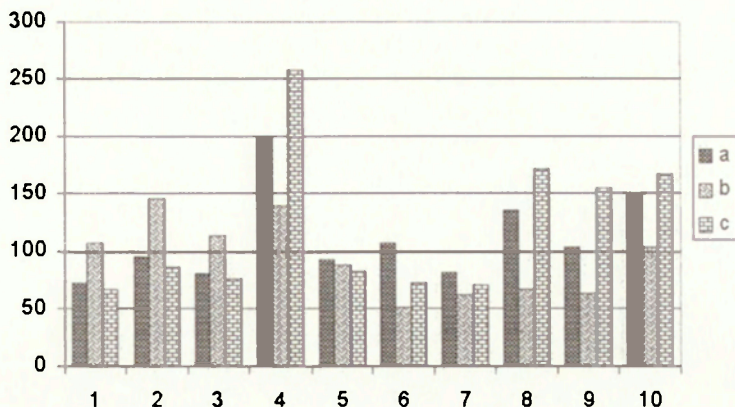
T a b e l a 3. Odsetek gmin w poszczególnych klasach w latach 1995 i 2002

		2002					Razem
		1	2	3	4	5	
1995	1	15	7	1	0	0	23
	2	7	15	6	1	0	29
	3	2	6	6	4	2	20
	4	0	2	4	5	2	13
	5	0	0	1	3	11	15
	Razem	24	30	18	13	15	100

Źródło: opracowanie własne.

UKAZANIE ZALEŻNOŚCI

Przeprowadzona analiza powiązań pomiędzy wyposażeniem infrastrukturalnym obszarów a ich funkcją wykazała pewne zależności (ryc. 4). Gminy o przewadze funkcji rolniczej z udziałem pozarolniczej (klasa 4) charakteryzują się przekraczającym znacznie średni poziom krajowy wyposażeniem w sklepy oraz sieć wodno-kanalizacyjną. Powiązane jest to ze specyfiką obszarów, na których występują gminy charakteryzujące się tą funkcją, a mianowicie na podgórskich terenach województw podkarpackiego i małopolskiego. Są to zazwyczaj duże miejscowości z kilkoma sklepami, a skupiona zabudowa sprzyja rozwojowi sieci wodociągowej i kanalizacyjnej. Relatywnie najgorszym wyposażeniem infrastrukturalnym cechują się pozostałe obszary z dominacją rolnictwa oraz leśnictwa. Gminami o największej liczbie sklepów przypadających na miejscowość są tereny o przewadze funkcji pozarolniczych – mieszkaniowych, usługowych, przemysłowych i turystycznych.

Ryc. 4. Wyposażenie infrastrukturalne obszarów a funkcje gmin (Polska = 100)
 a – liczba sklepów przypadająca na miejscowość, b – długość wodociągów na 100 km²,
 c – długość kanalizacji na 100 km²

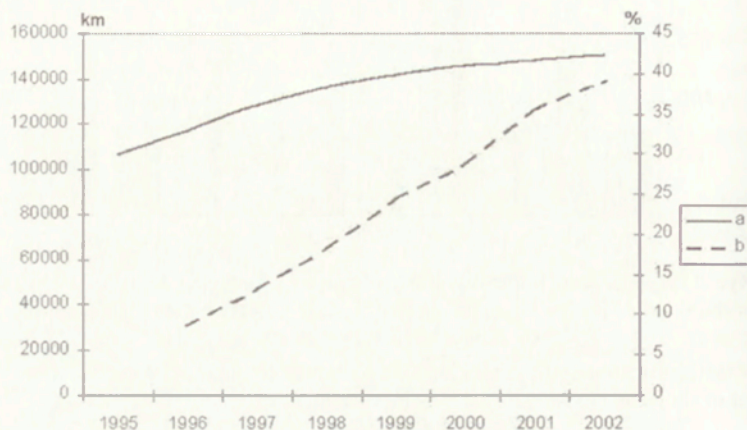
Infrastructural outfit in relation to functions of communes (Poland = 100)

a – number of shops in a locality, b – water-lines length per 100 km², c – sewerage system length per 100 km²

Współcześnie jednym z najważniejszych problemów obszarów wiejskich Polski jest niedorozwój kanalizacji w stosunku do dynamicznie rozwijających się wodociągów. Gęstość sieci wodociągowej wzrosła z 38,2 km/100 km² w 1995 r. do 59,5 km/100 km² w 2002 r. Jednakże wzrost ten należy rozpatrywać w powiązaniu z rozwojem sieci kanalizacyjnej, gdyż tylko równomierny rozwój tych dwóch rodzajów sieci może rzeczywiście przyczynić się do poprawy warunków bytowych ludności. W przeciągu ośmiu analizowanych lat sieć wodociągowa wzrosła o przeszło 62 tys. km, zaś sieć kanalizacyjna o około 18 tys. km, czyli dystans wzrósł o prawie 42% i obecnie wynosi ponad 150 tys. km (ryc. 5). Niestety przy trzy- czterokrotnie wyższych kosztach budowy sieci kanalizacyjnej niż wodociągowej nie należy oczekiwać w najbliższym czasie zdecydowanej poprawy w tym zakresie, a tym samym poprawy stanu środowiska przyrodniczego i warunków życia ludności wiejskiej w aspekcie infrastruktury technicznej. Widoczny na wykresie (ryc. 5) wzrost udziału długości sieci kanalizacyjnej w całości powstającej sieci, wynikał głównie ze spadku dynamiki budowy wodociągów.

Największa różnica pomiędzy długością sieci kanalizacyjnej i wodociągowej ma miejsce na obszarach z dominującą funkcją rolniczą (klasy 1-3). Przy średniej dla obszarów wiejskich Polski 7,5 km wodociągów na kilometr kanalizacji, na wymienionych obszarach wskaźnik ten przekracza 11 km (ryc. 6). Wiąże się to ściśle z faktem, iż obszary z dominacją funkcji rolniczej położone są głównie w środkowej i wschodniej części kraju, gdzie obecnie nadrabiane są historyczne zapóźnienia w rozbudowie sieci wodociągowej, pozostawiając budowę kanali-

zacji na przyszłość. Jest to o tyle niekorzystne zjawisko, iż negatywnie oddziałuje na 44% terenów wiejskich kraju i dotyczy przeszło 40% mieszkańców. Opisana sytuacja nie będzie w przyszłości sprzyjała ewentualnemu rozwojowi rolnictwa ekologicznego na tych terenach.

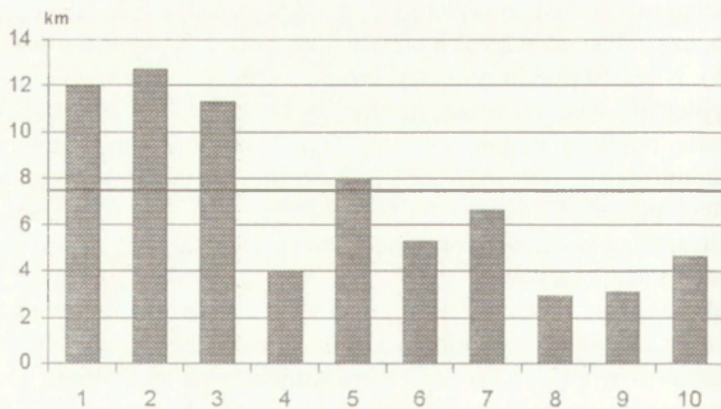

Ryc. 5. Sieć wodno-kanalizacyjna na obszarach wiejskich, 1995–2002

a – różnica pomiędzy długością sieci wodociągowej a – kanalizacyjnej, b – odsetek kanalizacji w ogólnej długości budowanej sieci wodno-kanalizacyjnej

Water-lines and sewerage systems on rural areas, 1995–2002

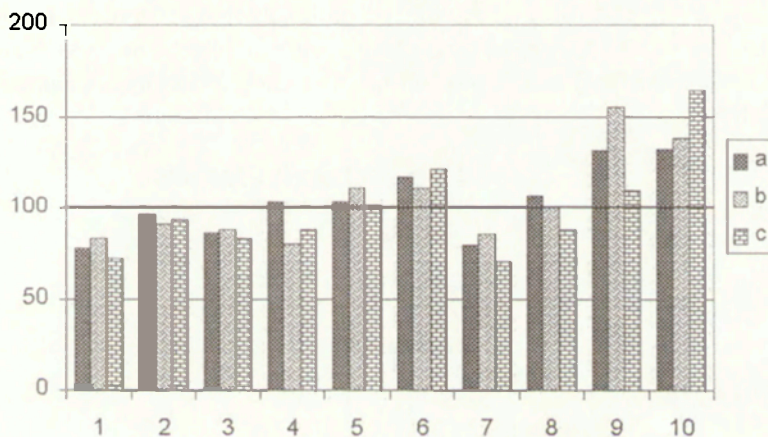
a – difference in length of water-line and sewerage systems, b – share of the sewers in total built length of water-line and sewerage systems

Ryc. 6. Długość sieci wodociągowej na 1 km sieci kanalizacyjnej wg grup funkcjonalnych gmin
Water-pipes length per 1 km of sewerage system in relation to functions of communes

Zdecydowanie najkorzystniejszą relacją sieci wodociągowej do kanalizacyjnej cechują się gminy o przewadze funkcji turystycznej. Może to świadczyć o właściwej i perspektywicznej polityce prowadzonej przez władze samorządowe. Tylko równomierny rozwój obu rodzajów sieci będzie mógł w przyszłości sprzyjać dalszemu umacnianiu się funkcji turystycznej na tych terenach. Dwukrotnie lepszą sytuacją od średniej krajowej wykazują się obszary o funkcji pozarolniczej (klasa 10) oraz rolniczej z udziałem pozarolniczej (klasa 4).

Analiza potencjału gospodarczego gmin wykazała, iż jedynie obszary o dominacji funkcji turystycznej (bez rolnictwa – klasa 9) oraz pozarolniczej (usługowe, mieszkaniowe, przemysłowe – klasa 10) cechują się wartościami znacząco przekraczającymi średni poziom dla obszarów wiejskich Polski (ryc. 7). Zdecydowanie najgorszym potencjałem gospodarczym wykazują się obszary o funkcji rolniczej (szczególnie klasa 1 – rolnictwo mało intensywne i mało towarowe) oraz leśnej z udziałem rolnictwa (klasa 7).

Ryc. 7. Potencjał gospodarczy obszarów a funkcje gmin (Polska = 100)

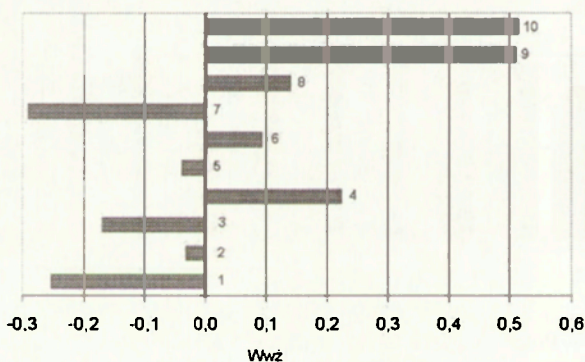
a – liczba pomiotów systemu REGON na 1000 mieszkańców, b – dochody budżetów gmin w przeliczeniu na mieszkańca, c – odsetek pracujących w ogólnej liczbie osób w wieku produkcyjnym

Economic potential in relation to functions of communes (Poland = 100)

a – number of enterprises recorded in the REGON register per 1000 inhabitants, b – parish incomes per capita, c – share of employed persons in total population of productive age

Wyposażenie infrastrukturalne i potencjał gospodarczy obszarów wiejskich Polski wykazuje dużą zależność od funkcji gminy. Najniższą wartością wskaźnika W_{wz} cechują się obszary o dominacji funkcji rolniczej, zaś najwyższą teren, na których rozwinęła się działalność pozarolnicza (ryc. 8). Jednakże rolnictwo polskie cechuje się dużym zróżnicowaniem, co przekłada się również na

infrastrukturalno-gospodarcze warunki życia. Wskaźnik W_{wz} ma znacznie niższe wartości w gminach z mało intensywnym i mało towarowym rolnictwem (klasa 1), a jest bliski średniej dla obszarów wiejskich kraju w gminach z rolnictwem intensywnym i towarowym (klasa 2). Wskaźnik W_{wz} dla gmin z udziałem rolnictwa mieszanego (klasa 3) ma wartość pomiędzy miarą dla klasy 1 i 2, co potwierdza przejściowy charakter tych obszarów, występujących w różnych regionach kraju. Spośród gmin rolniczych z grupy A (Bański, Stola 2002), zdecydowanie najkorzystniejsza sytuacja panuje na obszarach, gdzie obok I sektora gospodarki duże znaczenie mają także działy pozarolnicze (klasa 4). Gminy o funkcjach mieszanych (klasa 5) osiągnęły wskaźnik wyposażenia infrastrukturalnego i potencjału gospodarczego (W_{wz}) zbliżony do średniej krajowej, co wynika z ich charakteru. Ciekawą sytuację obserwuje się w gminach z udziałem leśnictwa oraz turystyki (grupy C i D). W obydwu przypadkach wyróżnione grupy zostały podzielone na klasy z udziałem rolnictwa (7 i 8) oraz z udziałem funkcji pozarolniczych (6 i 9). Jak wynika z analizy ryciny 8 znacznie gorszy wskaźnik W_{wz} występuje w gminach, gdzie oprócz dominującej funkcji (leśnictwo lub turystyka) duże znaczenie ma także rolnictwo. Najwyższa wartość wskaźnika W_{wz} jest notowana na obszarach z dominacją funkcji pozarolniczych (klasa 10).

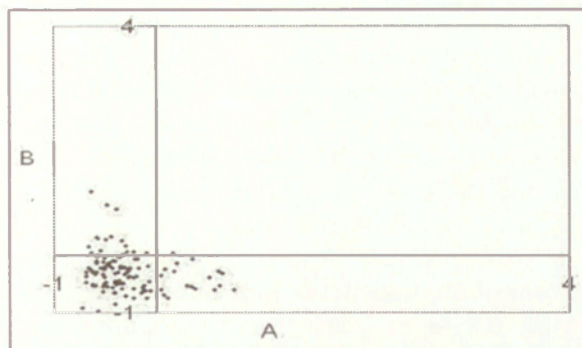

Ryc. 8. Wyposażenie infrastrukturalne i potencjał gospodarczy obszarów (wskaźnik W_{wz}) a struktura funkcjonalna gmin (Polska = 0)

1 – rolnictwo mało intensywne i mało towarowe, 2 – rolnictwo intensywne i towarowe, 3 – rolnictwo mieszane z udziałem 1 i 2, 4 – rolnictwo i funkcje pozarolnicze, 5 – funkcje mieszane, 6 – leśnictwo z udziałem funkcji pozarolniczych, 7 – leśnictwo z udziałem rolnictwa, 8 – turystyka z udziałem rolnictwa, 9 – turystyka z udziałem funkcji pozarolniczych, 10 – funkcje pozarolnicze

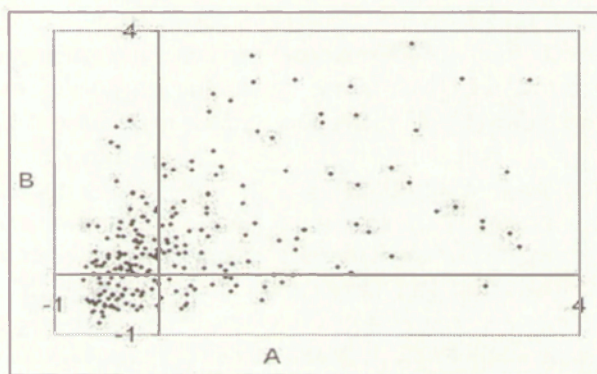
Infrastructural outfit and economic potential rate (index W_{wz}) in relation to functional structure of communes (Poland = 0)

1 – non-commercial agriculture, 2 – intensive and commercial agriculture, 3 – mixed agriculture with share of 1 and 2 type, 4 – agriculture with share of non-agriculture functions, 5 – mixed functions, 6 – forestry with share of non-agriculture functions, 7 – forestry with agriculture, 8 – tourism with share of agriculture, 9 – tourism with share of non-agriculture functions, 10 – non-agriculture functions (housing, services and others)

Ryc. 9. Wyposażenie infrastrukturalne (A) i potencjał gospodarczy gmin (B) o funkcji leśnej z udziałem rolnictwa (klasa 7)

Infrastructural outfit (A) and economic potential rate of communes (B) with forestry and agriculture function (type 7)

Ryc. 10. Wyposażenie infrastrukturalne (A) i potencjał gospodarczy gmin (B) o funkcjach pozarolniczych (klasa 10)

Infra-structural outfit (A) and economic potential rate of communes (B) with non-agricultural functions (type 10)

Najniższą wartość wskaźnika W_{wz} osiągnęły obszary z dominacją leśnictwa oraz rolnictwa – klasa 7 (ryc. 9). Reprezentowana są one przez „gospodarstwa indywidualne występujące głównie na Pojezierzu Suwalskim, terenach karpaczkich, kaszubskich” (Bański, Stola 2002, s. 67) oraz wielkoobszarowe gospodarstwa na terenach popegeerowskich. Cechą charakterystyczną tych terenów jest głównie ich peryferyjne położenie w stosunku do miast. Właśnie obszary, na których osiągnięta została najwyższa wartość wskaźnika W_{wz} , położone są w strefach podmiejskich dużych aglomeracji – klasa 10 (ryc. 10). „Ich struktura

funkcjonalna ukształtowała się pod bezpośrednim wpływem procesów urbanizacyjnych i dużego wzrostu pozarolniczej działalności gospodarczej... Gminy o przewadze funkcji pozarolniczych występują w większych skupieniach na północno- i południowo-zachodnich terenach kraju oraz wokół większych aglomeracji miejskich, głównie jako gminy zurbanizowane” (Bański, Stola 2002, s. 68).

WNIOSKI

Postawiona na początku opracowania hipoteza o zależnościach pomiędzy funkcją pełnioną przez dany obszar a wyposażeniem infrastrukturalnym i potencjałem gospodarczym okazała się być hipotezą prawdziwą. Obszary o dominacji lub współdominacji sektora I wykazują się znacznie niższymi wartościami wskaźnika W_{wz} od gmin, w których zatrudnienie w działach pozarolniczych ma dużo większe znaczenie. W pracy nie wykazano jednak, czy rozwój funkcji pozarolniczych zależy od poziomu wyposażenia infrastrukturalnego i potencjału gospodarczego, czy też dzięki funkcjom pozarolniczym następuje rozbudowa zaplecza infrastrukturalnego i wzrasta potencjał gospodarczy.

W ciągu kilku ostatnich lat nie dokonały się znaczące zmiany w strukturze funkcjonalnej obszarów wiejskich kraju. Powiązane jest to z położeniem geograficznym danych jednostek. Funkcja turystyczna ma szansę rozwijać się na obszarach nadmorskich, pojeziernych i górskich, w związku z czym nie należy upatrywać w turystyce (lub agroturystyce) kierunku, za pomocą którego rozwiąże się wszystkie problemy trapiące polską wieś. Funkcja mieszkaniowa jest ściśle powiązana z możliwościami ludności w codziennym docieraniu do pracy w miastach, czyli w zasadzie ogranicza się do stref podmiejskich. Dlatego kierunek ten ma realną szansę rozwinąć się wyłącznie wokół największych miast Polski. Funkcja leśna cechuje się większą ekstensyfikacją użytkowania ziemi niż rolnictwo i mniejszą liczbą zatrudnionych, w związku z czym z całą pewnością sama w sobie nie będzie mogła przyczynić się do poprawy warunków bytowych. Funkcja przemysłowa odgrywa coraz mniejszą rolę ze względu na likwidację dużej liczby zakładów przemysłowych. Funkcja rolnicza cechuje się dużym wewnętrznym zróżnicowaniem (rolnictwo intensywne i ekstensywne), uzależnionym między innymi od zasłogi historycznych i uwarunkowań przyrodniczych. Rolnictwo traktowane wyłącznie jako działalność produkcyjna także nie ma szans przyczynić się do rozwoju obszarów zdominowanych przez ten typ gospodarowania.

W jakich kierunkach zatem powinny nastąpić zmiany? Przede wszystkim powinno nastąpić większe zróżnicowanie źródeł dochodów gospodarstw prowadzących działalność rolniczą. Obecnie zaledwie 8.8% gospodarstw prowadzi zarówno działalność rolniczą jak i pozarolniczą (głównie przetwórstwo przemysłowe i handel) (*Pozarolnicza działalność... 2003*). Gospodarstwa powinny sta-

rać się wstępnie przetwarzać produkty rolne, tak aby sprzedawać półprodukty za wyższą ceną.

Ponadto powinna zostać dostrzeżona wielofunkcyjna rola rolnictwa, które oprócz funkcji produkcyjnych pełni funkcje konserwatorskie, ochronne czy krajobrazowe, za które na obszary wiejskie nie trafiają odpowiednie wynagrodzenia. Fundusze te mogłyby zostać przeznaczone na rozwój infrastruktury technicznej, co z pewnością spowodowałoby poprawę warunków życiowych mieszkańców i stanu środowiska naturalnego. Mogłoby to także przyczynić się do wzrostu atrakcyjności inwestycyjnej terenów (Jasiulewicz 2002; Kołodziejczyk 2002; Czapiewski 2003).

Do poprawy wyposażenia infrastrukturalnego pomocne mogą być środki unijne, po które powinny sięgać samorządy gminne. Jak wykazują badania, znacznie większym wykorzystaniem funduszy cechowały się jednostki, w których władzę sprawowały osoby lepiej wykształcone (Węclawowicz i in. 2002). W związku z czym postulowany kierunek zmian, to większe wymagania stawiane przed lokalnymi liderami politycznymi.

Do kompleksowego rozwoju obszarów wiejskich – szczególnie z rozwiniętą funkcją rolniczą, gdyż te, jak wykazały badania wymagają największego wsparcia – istotny jest rozwój alternatywnych, jednakże stałych źródeł dochodów. Jak wykazano w artykule, gminy rolnicze z funkcją pozarolniczą (klasa 4) osiągnęły wartość wskaźnika W_{wz} znacznie przekraczającą średnią dla obszarów wiejskich Polski. Zróżnicowanie źródeł dochodów przez mieszkańców i samorząd obszarów o monofunkcyjnym (rolniczym) charakterze, spowodować może większą odporność na fluktuacje cenowe produktów rolnych i koniunkturę gospodarczą. Dodatkowymi kierunkami działalności tych obszarów powinno stać się drobne przetwórstwo przemysłowe, rzemiosło (także artystyczne), handel, usługi (w tym przykładowo tele-praca ze względu na trzykrotny wzrost liczby abonentów telefonicznych w przeciągu lat 90. na wsi). W podobny sposób problem ten widzi D. Kołodziejczyk (2002, s. 54), która napisała, iż „... zahamowanie dywersyfikacji działalności gospodarczej jest niekorzystnym zjawiskiem gospodarczym. Gospodarka o zróżnicowanej i zharmonizowanej strukturze jest bardziej odporna na wahania koniunkturalne i ma większą zdolność adaptacyjną, potrzebną w warunkach przekształceń strukturalnych. Stwarza warunki, w których można dalej rozwijać kreatywność przedsiębiorstw, władz lokalnych i ludności. Gminy o zdywersyfikowanej i dynamicznej gospodarce mają większą szansę rozwoju i poprawienia swojej pozycji w szerszym przestrzennie systemie gospodarki”.

W stosunku do obszarów o dosyć dobrym wyposażeniu infrastrukturalnym i wysokim potencjale gospodarczym, czyli gmin pełniących funkcje turystyczne czy mieszkaniowe, sugerowane jest ciągle dbanie o wysoki standard. Powiązane jest to z dużymi wymaganiami konsumentów – w pierwszym przypadku turystów, a w drugim potencjalnych mieszkańców migrujących z innych obszarów.

Na zakończenie należy wyraźnie stwierdzić, iż obecnie rozwój obszarów wiejskich powinien zostać ściślej powiązany z rozwojem regionalnym, uwzględniającym obszary miejskie. Jednostki te ze swego charakteru pełnią egzogeniczne funkcje dla otaczających terenów. Miasta powinny być biegunami wzrostu dla swego zaplecza, ze względu na wykorzystanie efektu koncentracji (ludności, infrastruktury czy zaplecza organizacyjnego). Głównie w miastach powinna prężnie rozwijać się gospodarka lokalna obejmująca zarówno firmy miejscowe jak i inwestorów zewnętrznych (także zagranicznych). Miasta w naturalny sposób predysponowane są do tworzenia pozarolniczych miejsc pracy w znacznie większej skali niż obszary wiejskie. Niestety obecnie same miasta narażone są na wiele problemów natury społeczno-ekonomicznej, w związku z czym pełnienie przez nie funkcji egzogenicznych opiera się głównie na świadczeniu usług, a nie na stwarzaniu miejsc pracy dla pozamiejskich mieszkańców regionu.

LITERATURA

- Bański J., 2003, *Pozarolniczy rozwój gospodarczy na obszarach wiejskich w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 75, 3, 385–401.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Czapiewski K.L., 2003, *Warunki życia ludności wiejskiej w Polsce w okresie transformacji społeczno-gospodarczej*, WGiSR UW (maszynopis).
- 2004, *Zmiany warunków życia ludności wiejskiej w zakresie wyposażenia infrastrukturalnego i potencjału gospodarczego* (złożone do druku).
- Grzeszczak J., 1999, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 173, Wyd. Continuo, Wrocław.
- Jasiulewicz M., 2002, *Rozwój infrastruktury warunkiem poprawy poziomu życia mieszkańców wsi (na przykładzie województwa zachodniopomorskiego)*, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), *Spoleczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, 129–137.
- Kołodziejczyk D., 2002, *Uwarunkowania społeczno-gospodarcze lokalnego rozwoju gospodarczego*, Studia i Monografie, 113, IERiGŻ, Warszawa.
- Kostrowicki J., 1976, *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne*, Przegląd Geograficzny, 48, 4, 601–611.
- Kulikowski R., 2002, *Problemy społeczne wsi i rolnictwa w Polsce* [w:] J. Bański, E. Rydz (red.) *Spoleczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich 2, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, 9–17.
- Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych*, 2003, Warszawa, GUS.

- Rykiel Z., 1991, *Rozwój regionów stykowych w teorii i w badaniach empirycznych, Prace Habilitacyjne*, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Stasiak A., Zgliński W., 1997, *Podstawowe problemy obszarów wiejskich na przełomie XX-XXI wieku*, [w:] A. Stasiak, W. Zgliński (red.), *Wpływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie przestrzeni wiejskiej*, IGiPZ PAN, Warszawa, 11–70.
- Stoła W., 1987, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, Prace habilitacyjne, IGiPZ PAN, Warszawa.
- 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, 3, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Węclawowicz G. i in., 2002, *Aktualizacja raportu o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju*, IGiPZ PAN (maszynopis).
- Zegar J.S., Floriańczyk Z., 2003, *Main problems of agriculture and rural areas in Poland in the period of transformation and integration with European Union*, [w:] J. Bański, J. Owsński (red.), *Alternatives for European Rural Areas*, ERDN, IAFE, IGSO PAS, Warsaw, 7–18.

INFRASTRUCTURE AND ECONOMIC POTENTIAL OF RURAL AREAS IN RELATION TO NON-AGRICULTURAL FUNCTIONS OF COMMUNES

This paper presents interrelations between functions of rural areas and infrastructure economic potential of individual communes in Poland. The first part of the work described spatial diversity of functions of rural areas and distribution of infrastructural equipment and economic potential (index W_{wz} – which was based on six diagnostic features). These patterns were then mutually compared. As a result of analysis, significant correlation between these variables were found – the lowest values of W_{wz} rate appeared in communes where agricultural functions are dominant or co-dominant, whereas the highest ones were observed in areas with greater importance of various non-agricultural functions (housing, industry, services, tourism). The paper ends with suggested directions of changes.

JADWIGA ANTOSZEK, WIESŁAWA SOBCZYK
Instytut Nauk o Ziemi
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
20-718 Lublin, al. Kraśnicka 2 CD
geograf@biotop.umcs.lublin.pl

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

NON-AGRICULTURAL ECONOMIC ACTIVITY IN THE RURAL AREAS
OF THE LUBLIN VOIVODSHIP

Zarys treści: W artykule przedstawiono wyniki badań dotyczących podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich województwa lubelskiego. Przeanalizowano źródła dochodów gospodarstw domowych oraz rodzaje działalności pozarolniczej prowadzonej w gospodarstwach rolnych. Badania stały się podstawą do przeprowadzenia oceny warunków działalności pozarolniczej na wsi lubelskiej. Uzyskane wyniki wykazały znaczne zróżnicowanie regionalne pozarolniczej działalności gospodarczej.

Słowa kluczowe: działalność pozarolnicza, obszary wiejskie, województwo lubelskie.

WSTĘP

Procesy transformacji zachwiały tradycyjnymi źródłami dochodów opartymi na rolnictwie. W 2001 r. dochody na osobę w gospodarstwie domowym rolników były o 27% niższe niż w rodzinach pracowniczych i o 26% niższe niż w rodzinach emerytów i rencistów. Dochody do dyspozycji z pracy brutto w indywidualnych gospodarstwach rolnych, w porównaniu z dochodami z 1995 r., były niższe o 45% (*Narodowy Plan... 2003*).

Obszary wiejskie województwa lubelskiego należą do najslabiej rozwiniętych w Polsce. Pogłębiająca się zapaść istniejących struktur gospodarczych w połączeniu ze znikomym zainteresowaniem ze strony zewnętrznych inwestorów sprawiają, że dla części gospodarstw rolnych działalność pozarolnicza nie jest tylko wyborem, ale koniecznością.

Celem niniejszego opracowania jest ocena stanu zaawansowania działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich województwa lubelskiego. Powyższa problematyka nabiera szczególnego znaczenia w kontekście uczestnictwa Polski

w mechanizmach Wspólnej Polityki Rolnej i działaniach strukturalnych Unii Europejskiej. Materiał empiryczny pracy stanowią dane ze Spisu Powszechnego w 2002 r. oraz dane uzyskane w drodze badań ankietowych, przeprowadzonych wśród ludności rolniczej na terenie losowo wybranych gmin.

PRACA POZA ROLNICTWEM JAKO ŹRÓDŁO DOCHODÓW MIESZKAŃCÓW WSI W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

W 2002 r. na obszarach wiejskich województwa lubelskiego funkcjonowało 370,2 tys. gospodarstw domowych. Analiza dokonana pod względem ich głównych źródeł dochodu wykazała, że 50,1% ogółu gospodarstw stanowią te, których źródłem utrzymania jest praca. Jednocześnie aż 45,5% utrzymuje się z emerytury lub renty. Grupę gospodarstw utrzymujących się z pracy cechuje prawie idealna równowaga źródeł dochodu z pracy najemnej i na rachunek własny (odpowiednio 25,2% i 24,9%). Z pracy na rachunek własny w rolnictwie utrzymuje się 22,3% ogółu gospodarstw domowych. Tak więc tylko 2,7% gospodarstw domowych posiada dochody z pracy na rachunek własny poza rolnictwem (tab. 1).

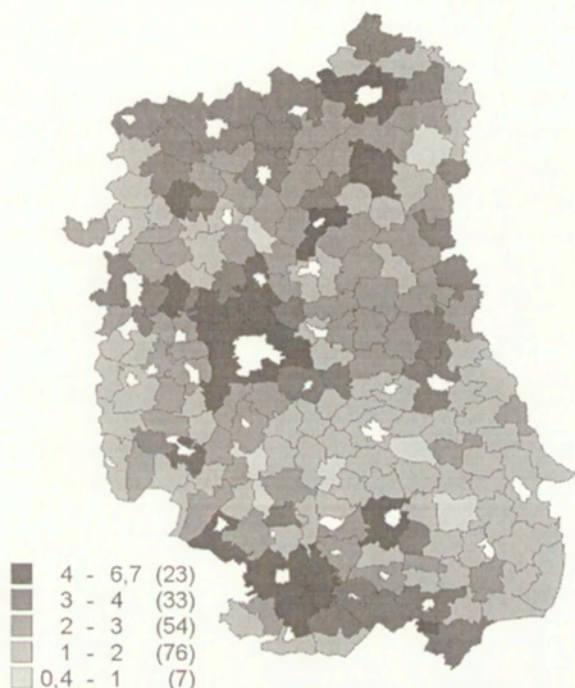
T a b e l a 1. Główne źródła utrzymania gospodarstw domowych na obszarach wiejskich województwa lubelskiego w 2002 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Średnia	Maksymalna	Minimalna	%
Gospodarstwa domowe	370162	1917,9	5908	662	100,0
Gospodarstwa domowe utrzymujące się z pracy:	185425	960,8	3193	315	50,1
najemnej	93164	482,7	2052	73	25,2
na rachunek własny	92258	478,0	1290	81	24,9
na rachunek własny w rolnictwie	82557	427,8	1240	34	22,3
na rachunek własny poza rolnictwem (łącznie z dochodami z najmu)	9847	51,0	276	5	2,7
Emerytury i renty	168263	871,8	2420	268	45,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie *Spisu Powszechnego 2002*, Urząd Statystyczny w Lublinie, 2003

Analizując udział procentowy gospodarstw domowych utrzymujących się z pracy na rachunek własny poza rolnictwem (łącznie z dochodami z najmu), w poszczególnych gminach wiejskich i miejsko-wiejskich, można stwierdzić, iż waha się on od 0,4% (Kraśniczyn) do 6,7% (Konopnica). Bardzo niski udział, poniżej 1% zanotowano w gminach: Chrzanów, Miączyn, Ostrówek, Rudnik, Tucznia, Zakrzew. Najliczniejszą grupę (76 gmin) stanowią gminy, w których odsetek gospodarstw utrzymujących się z pracy poza rolnictwem jest niski (1,1–2%). Występują one przeważnie w południowo-wschodniej i zachodniej części województwa. Druga, dość liczna grupa (54 gminy) obejmuje gminy o większym odsetku (2,1–3%) odpowiednich gospodarstw. Są one położone głównie

w północnej części województwa. Także dość liczną grupę (33 gminy) tworzą gminy o udziale 3,1–4%, skupione w południowo-zachodniej i północno-zachodniej części województwa. Wysoki udział, bo powyżej 4%, wyróżnia 23 gminy znajdujące się w sąsiedztwie miast, a przede wszystkim w strefie podmiejskiej Lublina, Białej Podlaskiej, Chełma, Zamościa (ryc. 1).

Ryc. 1. Udział procentowy gospodarstw domowych utrzymujących się z pracy na rachunek własny poza rolnictwem w ogólnej liczbie gospodarstw domowych, na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, 2002

The percentage share of households obtaining income from non-agricultural activity per the general number of households in the rural areas of the Lublin voivodship, 2002

RODZAJE POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Obszary wiejskie województwa lubelskiego charakteryzuje duża liczba gospodarstw rolnych. W 2002 r. było ich 280,7 tys., z czego aż 221,7 tys. prowadziło wyłącznie działalność rolniczą na obszarze 1481,4 tys. ha, tj. 82,9% ogólnej powierzchni użytków rolnych. Na jedno gospodarstwo przypadało więc 6,7 ha użytków rolnych. Dość liczna grupa, bo 31,2 tys. gospodarstw, nie prowadziła żadnej działalności gospodarczej (tab. 2). Łączna powierzchnia użytków rolnych, będąca w posiadaniu tej grupy gospodarstw wynosiła 63,1 tys. ha,

tj. 4,2% ogólnej powierzchni, a na jedno gospodarstwo przypadało średnio 2 ha użytków rolnych. Natomiast 24,1 tys. gospodarstw, tj. 8,6% ogółu, prowadziło zarówno działalność rolniczą jak i pozarolniczą. Gospodarstwa te obejmowały 185,7 tys. ha, tj. 12,4% ogółu użytków rolnych. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie wynosiła 7,6 ha. Zaledwie 3,6 tys. gospodarstw, tj. 1,3% ogółu, prowadziło działalność wyłącznie pozarolniczą. Skupiały one 7,9 tys. ha użytków rolnych, czyli 0,5% ogółu i na jedno gospodarstwo przypadało średnio 2,1 ha użytków rolnych.

Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich województwa lubelskiego prowadzona jest łącznie w 27,7 tys. gospodarstwach rolnych (9,9% ogólnej liczby), cechujących się znacznym zróżnicowaniem przeciętnej powierzchni użytków rolnych. Gospodarstwa, w których występuje wyłącznie działalność pozarolnicza są na ogół obszarowo małe. Mieszana działalność przeważa w gospodarstwach większych.

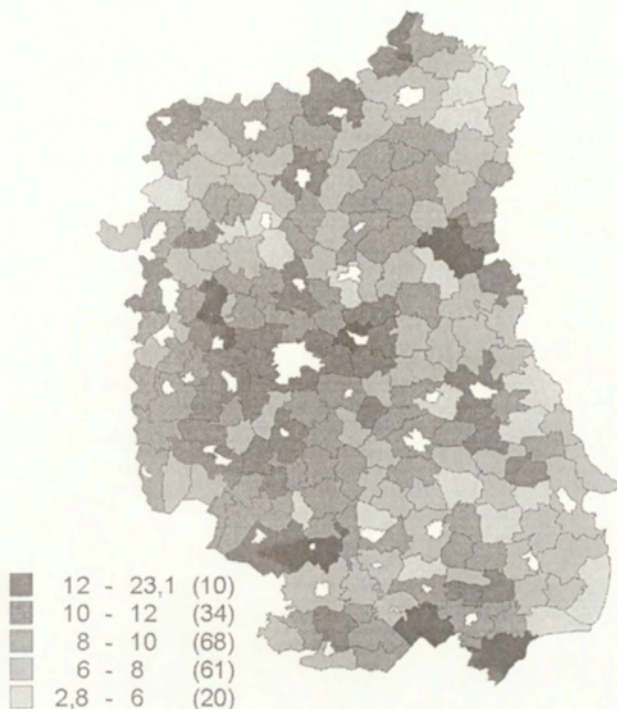
T a b e l a 2. Działalność gospodarcza prowadzona przez rolników na obszarach wiejskich województwa lubelskiego w 2002 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Średnia	Maksymalna	Minimalna	%
Gospodarstwa rolne	280723	1454,5	4486	457	100,0
Prowadzące wyłącznie działalność rolniczą	221760	1149,0	3544	371	79,0
Prowadzące wyłącznie działalność pozarolniczą	3622	18,8	146	0	1,3
Prowadzące działalność rolniczą i pozarolniczą	24144	125,1	384	32	8,6
Nie prowadzące działalności gospodarczej	31197	161,6	820	20	11,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie *Spisu Powszechnego 2002*, Urząd Statystyczny w Lublinie, 2003.

Udział gospodarstw prowadzących działalność mieszaną wahał się od 2,8% (Terespol) do 23,1% (Nałęczów). Przestrzenne zróżnicowanie tego wskaźnika dzieli województwo na dwie części: zachodnią i wschodnią (ryc. 2). W części zachodniej skupienia tworzą gminy o wyższych udziałach, bo powyżej 10% gospodarstw prowadzących działalność rolniczą i pozarolniczą. W części wschodniej natomiast grupują się gminy o niższych udziałach, poniżej 10%. Wyjątkami są niektóre gminy leżące w sąsiedztwie Białej Podlaskiej, Włodawy, Chełma i Tomaszowa Lubelskiego, charakteryzujące się wyższym niż 10% udziałem.

Badając udział procentowy gospodarstw rolnych, których właściciele prowadzą wyłącznie działalność pozarolniczą, można stwierdzić, że znaczny odsetek, powyżej 2% takich gospodarstw, występuje w 31 gminach, tj. 16,1% ogółu (ryc. 3).

Ryc. 2. Udział procentowy gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą i pozarolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw, na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, 2002

The percentage share of agricultural households running agricultural and non-agricultural activity per the general number of households in the rural areas of the Lublin voivodship, 2002

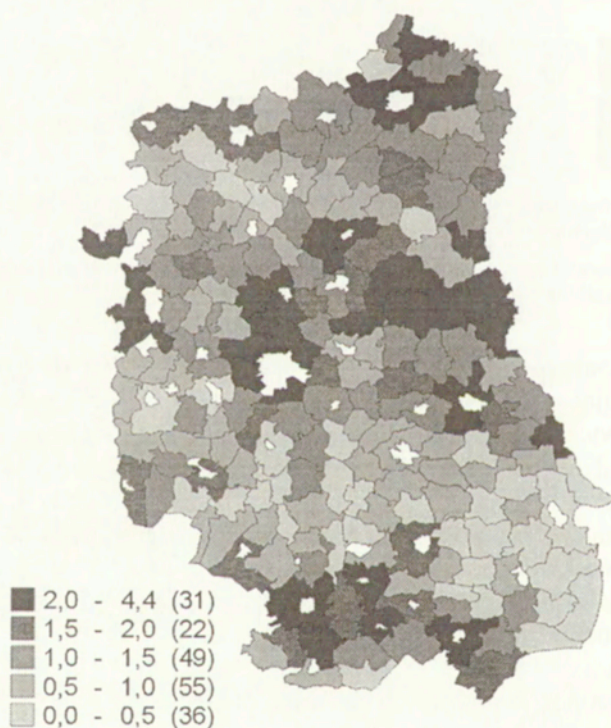
Największa aktywność pozarolnicza cechuje rolników na terenach bezpośrednio sąsiadujących z Lublinem i byłymi miastami wojewódzkie oraz odznaczających się wysokimi walorami turystycznymi lub położonych w pobliżu granicy państwa. Na uwagę zasługuje większa aktywność ludności rolniczej w gminach północnej części województwa. Ze względu na mało sprzyjające warunki przyrodnicze dla rozwoju rolnictwa poszukiwanie dodatkowych, innych niż rolnicze źródeł dochodu, jest tu wręcz koniecznością. Szczególnie mała aktywność pozarolnicza ludności wiejskiej charakteryzuje gminy regionu zamojskiego, o dominacji funkcji rolniczej, oddalone od dużych miast, o rzadkiej sieci osadniczej.

W strukturze pozarolniczej działalności gospodarczej (tab. 3), prowadzonej w gospodarstwach rolnych przeważa przetwórstwo przemysłowe (23,7% gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą). Następną pozycję zajmuje działalność handlowa (20,6%), a dalej budownictwo (5,1%), transport (4,5%) i agroturystyka (0,5%). Na uwagę zasługuje duży udział innych tzn. nie wyszczególnionych w spisie powszechnym rodzajów działalności (40,1%).

Tabela 3. Działalność pozarolnicza na obszarach wiejskich województwa lubelskiego w 2002 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Średnia	Maksymalna	Minimalna	%
Gospodarstwa rolne prowadzące działalność pozarolniczą:	27766	143,8	528	34	100,0
przetwórstwo przemysłowe	6575	34,1	145	3	23,7
handel	5711	29,6	108	7	20,6
budownictwo	1427	7,4	36	0	5,1
transport i magazynowanie	1247	6,5	27	0	4,5
agroturystyka	146	0,8	12	0	0,5
Gospodarstwa rolne prowadzące działalność w obrębie dwóch i więcej sekcji	1511	7,8	44	0	5,4

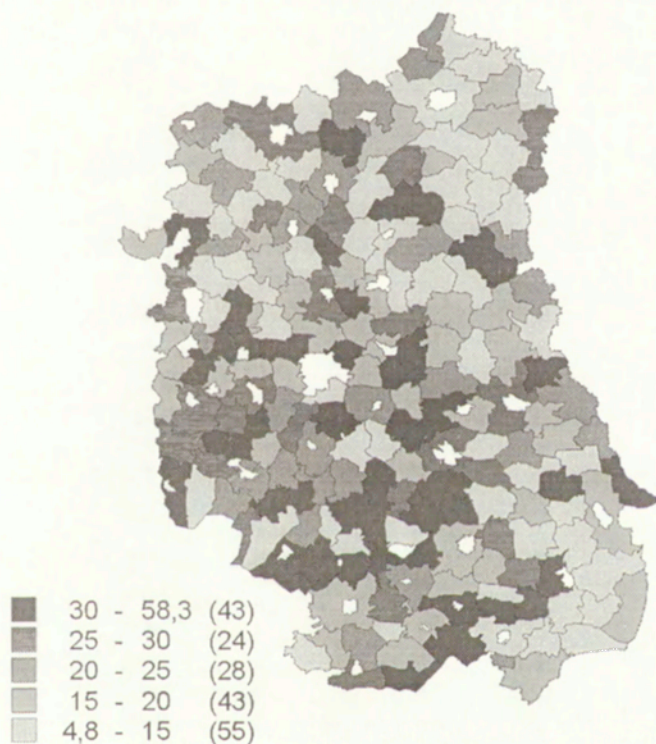
Źródło: obliczenia własne na podstawie *Spisu Powszechnego 2002*, Urząd Statystyczny w Lublinie, 2003.

Ryc. 3. Udział procentowy gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność pozarolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw, na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, 2002

The percentage share of agricultural households running exclusively non-agricultural activity, per the general number of households in the rural areas of the Lublin voivodship, 2002

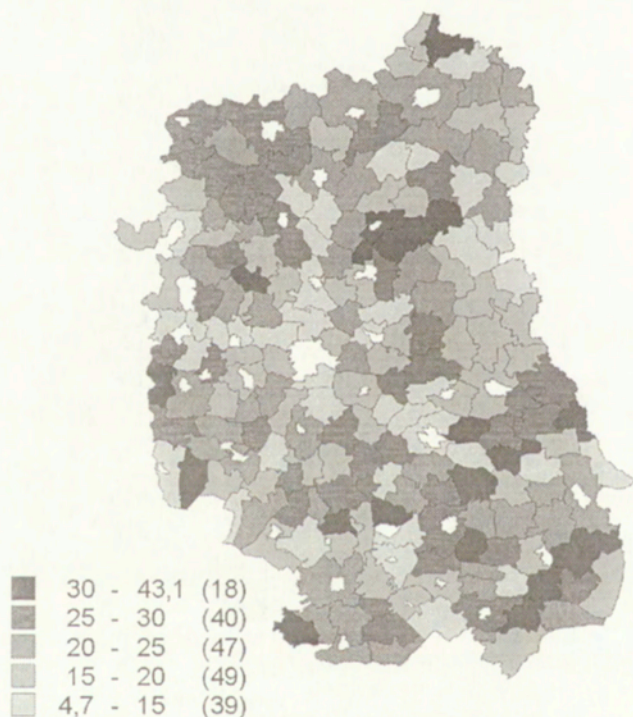
Produkcja przemysłowa była prowadzona w 6,6 tys. gospodarstw rolnych (2,3% ogółu gospodarstw rolnych). Odsetek gospodarstw rolnych prowadzących działalność w zakresie przetwórstwa przemysłowego w liczbie gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą wykazywał znaczne rozpiętości w poszczególnych gminach, wahając się od 4,8% w gminie Ulhówek do 58,3% w gminie Janów Lubelski. Przestrzenne zróżnicowanie udziału procentowego gospodarstw z działalnością przemysłową przedstawia dość specyficzny obraz (ryc. 4). Pod tym względem województwo dzieli się na wyraźnie zaznaczone dwie części: większą północno-wschodnią, oraz mniejszą południowo-zachodnią. Pierwsza obejmuje 126 gmin, co stanowi 65,3% powierzchni województwa. Druga zaś skupia głównie gminy położone na obszarach Wyżyny Lubelskiej i Roztocza.

Ryc. 4. Udział procentowy gospodarstw rolnych prowadzących działalność w zakresie przetwórstwa przemysłowego w ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą, na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, 2002

The percentage share of agricultural households running their activity within the range of manufacturing and farm produce processing per the general number of households running non-agricultural activity in the rural areas of the Lublin voivodship, 2002

Działalność handlową prowadziło 5,7 tys. gospodarstw (2% ogółu). Biorąc pod uwagę udział procentowy gospodarstw rolnych z działalnością handlową w ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą, można wyróżnić pięć grup gmin (ryc. 5). Najliczniejsza obejmuje gminy, w których gospodarstwa prowadzące działalność handlową stanowią od 15 do 20%. Leżą one głównie w środkowej części województwa. W drugiej, również licznej grupie, odsetek takich gospodarstw wynosi od 20 do 25%. Znajdują się one w południowej i północno-wschodniej części województwa i łączą z kolejną grupą jednostek o udziałach 25–30%. Wysoki udział, powyżej 30%, cechuje 18 gmin skupionych w północno-zachodniej i południowo-wschodniej części województwa, przy czym najwyższy udział (43,7%) występuje w gminie Łabunie. Gminy, w których udział gospodarstw prowadzących działalność handlową był poniżej 15% znajdują się głównie w sąsiedztwie Lublina, Chełma i Puław. Wśród tej grupy jest gmina Fajstławice o najniższej wartości – 4,7%.

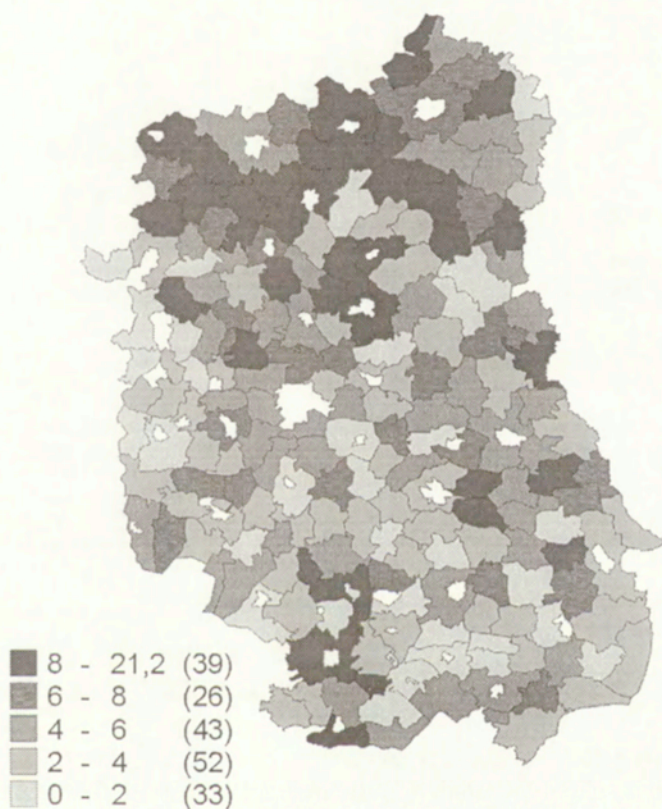

Ryc. 5. Udział procentowy gospodarstw rolnych prowadzących działalność handlową w ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą, na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, 2002

The percentage share of agricultural households running commercial activity per the general number of households running non-agricultural activity in the rural areas of the Lublin voivodship, 2002

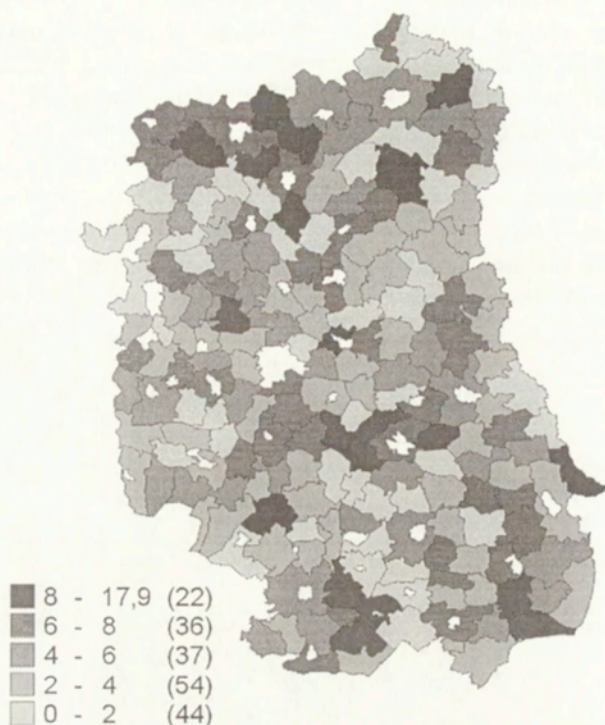
Działalność w sferze budownictwa występowała w 1,4 tys. gospodarstw, tj. 0,5% ogółu gospodarstw rolnych. Udział procentowy gospodarstw z działalnością budowlaną w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą wahał się od 0% w gminach Stary Zamość, Tarnawatka, Wyryki do 21,2% w gminie Rossosz (ryc. 6).

Działalność transportową i magazynowanie prowadziło 1,2 tys. gospodarstw (0,4% ogółu). Biorąc pod uwagę udział procentowy gospodarstw rolnych prowadzących działalność transportową w ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą, można wyróżnić pięć grup gmin (ryc. 7). Najwyższa wartość (17,9%) wyróżnia gminę Łukowa.

Ryc. 6. Udział procentowy gospodarstw rolnych prowadzących działalność budowlaną w ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą, na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, 2002

The percentage share of agricultural households running construction activity per the general number of households running non-agricultural activity in the rural areas of the Lublin voivodship, 2002

Ryc. 7. Udział procentowy gospodarstw rolnych prowadzących działalność transportową i magazynowanie w ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą, na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, 2002

The percentage share of agricultural households running transport and storage activity per the general number of households of non-agricultural activity in the rural areas of the Lublin voivodship, 2002

REGIONALNA STRUKTURA DZIAŁALNOŚCI POZAROLNICZEJ NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Celem uchwycenia regionalnej struktury działalności pozarolniczej zastosowano metodę względnych odchyień od średniej (Ernst 1966). Istota tej metody polega na określeniu wielkości różnicy pomiędzy wartością cechy w jednostce podstawowej, a średnią arytmetyczną tej cechy dla całego badanego obszaru, wyrażoną w wartościach względnych. Wartości odchyień względnych są podstawą do określenia zjawisk jako uprzywilejowanych. Za uprzywilejowane zjawisko w poszczególnych jednostkach badawczych uznaje się to, którego wartość procentowa ma największe względne odchylenie dodatnie w stosunku do odpowiedniej wartości procentowej średniej dla całego badanego obszaru. Wartości średnie badanych cech określa się jako odchylenie 0 (zero) i przy-

muje, że odchylenie +1 jest większe o 1/10 od wartości średniej, odchylenie +2 jest większe o 1/10 od odchylenia +1 itd.

Wzór dla odchyłeń dodatnich jest następujący:

$$k_n = p \left(\frac{11}{10} \right)^n$$

gdzie:

k – odchylenie,

n – stopień odchylenia,

p – wartość średnia.

Ze wzoru tego można obliczyć odchylenie k, gdy znany jest średni procent zjawiska na całym obszarze i w poszczególnych jednostkach. Obliczenia stopni dla odchyłeń dodatnich przeprowadzamy przy pomocy wzoru:

$$n = \frac{\log k_n - \log p}{\log 1,1}$$

Wyniki otrzymane przy zastosowaniu powyższej metody pozwalają stwierdzić, że uprzywilejowanie działalności pozarolniczych wykazuje duże zróżnicowanie w poszczególnych gminach województwa (ryc. 8).

Jednostki, w których uprzywilejowaną działalnością była agroturystyka tworzą 14 rejonów, przy czym większe rejony uprzywilejowania agroturystyki znajdują się na terenach turystycznie najbardziej atrakcyjnych, a więc na Roztoczu (Adamów, Bełżec, Krasnobród, Lubycza Królewska, Susiec, Tereszpol, Zwierzyniec) i Polesiu (Dębowa Kłoda, Hanna, Kodeń, Podedwórze, Sławatycze, Sosnowica, Urszulin, Włodawa).

Działalność w zakresie transportu i magazynowania wykazała maksymalne odchylenia od wartości przyjętej za podstawę odchyłeń w 43 gminach (22,3% ogółu). Tworzą one 10 rejonów. Znaczny rejon obejmuje gminy: Bychawa, Chrzanów, Głusk, Godziszów, Jabłonna, Krasnystaw, Krzczonów, Łopiennik Górny, Rybczewice, Zakrzew, Zakrzówek i łączy się z gminami: Niedrzwica Duża, Bełżyce, Opole Lubelskie, Poniatowa oraz Mełgiew, Łęczna i Puchaczów.

Grupa 39 gmin, w których uprzywilejowane jest przetwórstwo przemysłowe, tworzy 15 rejonów. Większy rejon o uprzywilejowaniu przetwórstwa przemysłowego znajduje się w południowo-zachodniej części województwa (Dzwola, Frampol, Izbica, Janów Lubelski, Nielisz, Radecznica, Rudnik, Szczebrzeszyn, Żółkiewka).

Budownictwo dominuje na obszarze 34 gmin. Rejony uprzywilejowania budownictwa ukształtowały się w północnej części województwa. Największy obejmuje gminy: Adamów, Borki, Kąkolewnica Wschodnia, Kłoczew, Krzywda, Międzyrzec Podlaski, Radzyń Podlaski, Wojcieszków. Budownictwo wyka-

zało także maksymalne odchylenia w gminach strefy podmiejskiej Lublina (Garbów, Konopnica, Niemce, Markuszów), a także w kilku gminach leżących w południowej części województwa.

Ryc. 8. Działalność pozarolnicza na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, 2002
1 – agroturystyka, 2 – budownictwo, 3 – handel, 4 – przetwórstwo przemysłowe, 5 – transport i magazynowanie

Non-agricultural activity in the rural areas of the Lublin voivodship, 2002

1 – agro-tourism, 2 – construction, 3 – trade, 4 – manufacturing and farm produce processing, 5 – transport and storage

Na badanym obszarze można wyróżnić także trzy większe rejony, gdzie uprzywilejowana była działalność handlowa. Jeden tworzą gminy: Łabunie, Komarów, Miączyn, Skierbieszów, Stary Zamość, Zamość. Drugi obejmuje gminy: Dołhobyczów, Hrubieszów, Mircze, Telatyn. Trzeci znajduje się w zachodniej części województwa (Dzierzkowice, Gościeradów, Józefów, Kraśnik, Łaziska). Ponadto działalność handlowa wykazała maksymalne odchylenia w 16 gminach, wśród których znajdują się gminy Dorohusk i Terespol posiadające przejścia graniczne.

DZIAŁALNOŚĆ POZAROLNICZA W OCENIE MIESZKAŃCÓW WSI LUBELSKIEJ

Analizę działalności pozarolniczej przeprowadzono również w oparciu o własne badania terenowe. Podstawowym celem badań była próba oceny warunków i możliwości podejmowania działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich województwa lubelskiego. Badania przeprowadzono w 2002 r. metodą wywiadu bezpośredniego. Kwestionariusz zawierał 20 pytań, a badana grupa ludności wiejskiej liczyła 318 osób, wybranych losowo z różnych części całego regionu lubelskiego. Badaną populację cechowała nieznaczna przewagą mężczyzn, którzy stanowili 52,8% ogółu ankietowanych. Największą część badanych, tj. 51,6%, stanowiły osoby w wieku 35–50 lat. Poniżej 35 roku życia było 33,7%, zaś powyżej 50 roku – 14,7%. Ankietowaną grupę tworzyli mieszkańcy prezentujący dość zróżnicowany poziom wykształcenia. Dominującą okazała się grupa ludności z wykształceniem średnim (ogólnym i zawodowym), stanowiąca 44,9% ogółu badanych. Duży udział (32,3%) mieli mieszkańcy z wykształceniem zasadniczym. Najmniejszy zaś odsetek stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym (14,9%) oraz wyższym (7,9%). Najbardziej zróżnicowana była jednak struktura zawodowa badanych mieszkańców obszarów wiejskich. Pracowali oni łącznie w 42 różnych zawodach, wśród których zawód rolnika był najliczniejszy. Posiadało go 36% ankietowanych. Wśród pozostałych osób dominowały zawody z dziedziny mechaniczno-elektryczno-slusarskiej, stolarskiej i murarskiej, wykonywane głównie przez mężczyzn. Wśród kobiet zaś najliczniej reprezentowane są zawody: ekonomisty, nauczycielki, pielęgniarki, fryzjerki i kelnerki.

Z przeprowadzonych badań ankietowych wynika, że w wylosowanej grupie działalność pozarolniczą prowadziło tylko 11,1% osób, w tym 4,8% kobiet i 6,3% mężczyzn. Większość z nich jest zadowolonych z prowadzonej działalności. Tylko ok. 14% osób nie wykazuje najmniejszego zadowolenia z tego powodu, a wręcz żałuje, iż rozpoczęła działalność pozarolniczą, gdyż to spowodowało pogorszenie ich sytuacji materialnej i zbyt duże zadłużenie.

Na podstawie przeprowadzonych badań próbowano ustalić, jakie plany i zamierzenia na przyszłość ma badana ludność odnośnie ewentualnego podjęcia działalności pozarolniczej. Okazało się, że chęć rozpoczęcia tego typu działalności zgłosiło łącznie 46% ankietowanych, w tym 21% stanowiły kobiety i 25% mężczyźni. Osoby te legitymowały się głównie wykształceniem średnim zawodowym (39%) i zasadniczym zawodowym (35%). Podjęcie działalności pozarolniczej zadeklarowało też 4% osób mających wykształcenie tylko podstawowe. Innym czynnikiem determinującym podejmowanie działalności pozarolniczej jest wielkość gospodarstwa rolnego. Im mniejsza powierzchnia gospodarstwa tym większa skłonność do poszukiwania pozarolniczych źródeł

dochodu. Badani mieszkańcy planujący własną aktywność gospodarczą mają bardzo różne pomysły na konkretny rodzaj zajęcia, który zamierzają wykonywać. Zgłoszono 49 różnych propozycji.

Duże zainteresowanie wzbudziła modna w ostatnich latach działalność agroturystyczna. W tej sferze zamierza rozpocząć aktywność aż 16% deklarujących chęć rozpoczęcia działalności pozarolniczej. Są to osoby o zróżnicowanym poziomie wykształcenia, przy czym znaczny udział ma ludność z wykształceniem tylko podstawowym. Zainteresowanie budzi też działalność handlowa. Tego typu aktywność ma zamiar podjąć w przyszłości 11% ogółu osób zgłaszających chęć podjęcia działalności pozarolniczej. Mają oni na ogół niezłe przygotowanie edukacyjne np. ukończone technikum ekonomiczne lub handlowe bądź doświadczenie zawodowe.

Spośród różnych działalności pozarolniczych spore zainteresowanie wzbudziło również budownictwo. Będzie próbowało w nim rozpocząć aktywność zawodową 8%. Są to głównie mężczyźni mający odpowiednie wykształcenie (średnie lub zasadnicze) oraz doświadczenie zawodowe. Z kolei usługi transportowe w zakresie przewozu ludzi lub towarów chciałoby wykonywać około 6% badanych.

Równie liczna grupa osób (7%) zamierza otworzyć warsztat naprawy samochodów, remontowy lub ślusarski. Legitymują się oni przeważnie wykształceniem zasadniczym zawodowym lub podstawowym. Ponad 6% deklarujących rozpoczęcie aktywności pozarolniczej zamierza uruchomić działalność ogrodniczą (założyć szklarnię), zaś 6% badanych planuje uruchomić punkt skupu lub podjąć się przetwórstwa owocowo-warzywnego lub mięsnego. Prawie 5% osób zamierza otworzyć punkt gastronomiczny lub mały hotel.

Badana grupa mieszkańców wsi dysponuje niewielkim tylko kapitałem własnym i posiada niezbyt duże możliwości kredytowe. Planowana działalność pozarolnicza dotyczy więc głównie przedsięwzięć o charakterze usługowym i takich, które nie wymagają ani większych nakładów inwestycyjnych, ani dużego ryzyka finansowego.

Z przeprowadzonych badań wynika także, że znaczna część badanych osób (54%) nie deklaruje podjęcia żadnej działalności pozarolniczej, nawet mimo dość dobrego przygotowania edukacyjnego. Należało więc zbadać, dlaczego istnieje taka postawa bierności. Wszystkim ankietowanym zadano więc pytanie dotyczące ich własnej oceny warunków do prowadzenia samodzielnej działalności pozarolniczej. Tylko 6% mężczyzn i 5% kobiet oceniło te warunki jako korzystne. Są to głównie osoby, które już rozpoczęły działalność pozarolniczą. Natomiast aż 89% ogółu badanych odpowiedziało, że warunki do prowadzenia własnej działalności są trudne lub nieodpowiednie. Kobiety i mężczyźni wykazali podobny stopień pesymizmu. Można też zauważyć, że im niższy był poziom wykształcenia ankietowanych osób, tym warunki do prowadzenia działalności pozarolniczej były gorzej oceniane.

Na te niekorzystne warunki prowadzenia własnej działalności gospodarczej składa się według ankietowanych wiele istotnych ograniczeń. Wśród nich są takie, które zależą od samego ankietowanego oraz takie, które zależą od sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju bądź złego systemu zarządzania. Większość ankietowanych za najistotniejsze ograniczenie w prowadzeniu działalności gospodarczej uznała brak lub niedostatek środków finansowych. Grupa ta stanowiła aż 75% ankietowanych, z równym prawie udziałem mężczyzn i kobiet. Wśród tej grupy znaleźli się przede wszystkim mieszkańcy z wykształceniem zasadniczym zawodowym.

Duża grupa (14%) ankietowanych za przyczynę ograniczenia możliwości rozwojowych uznała zbyt wysokie podatki i kosztowne kredyty. Do nich dołączają się badani (9%) twierdzący, że to niejasne i zawile przepisy prawne, biurokracja i celowe utrudnienia proceduralne przy rozpoczynaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej stanowią przeszkodę zniechęcającą do własnego biznesu. Były to głównie osoby mające jedynie podstawowe wykształcenie lub zasadnicze zawodowe. Złe zarządzanie i brak pomocy ze strony państwa to najważniejsze ograniczenia zdaniem grupy osób (8%), głównie z wykształceniem średnim ogólnym. Inne zgłaszane przyczyny niepodejmowania działalności pozarolniczej to: duża konkurencja i brak popytu na świadczone usługi lub zbytu na wytwarzane wyroby. Zgłasza je ponad 6% ankietowanych, głównie z wykształceniem zasadniczym i zawodowym średnim. Ankietowani zwracali często uwagę na niedostateczny rozwój infrastruktury technicznej i słaby poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Wymieniane też były czynniki subiektywne. Część badanych przyznaje, że niezbyt aktywna ich postawa i niedostateczny upór przy próbach podejmowania działalności pozarolniczej był bardzo istotną przyczyną. Ankietowani udzielający takich odpowiedzi stanowili 6%. Przyznawali oni, że ważną przyczyną niepodejmowania przez nich własnej działalności gospodarczej jest starszy wiek, niezbyt dobre zdrowie oraz brak chęci, pomysłu, czasu i odwagi. Tylko 4% ankietowanych zgłaszało niedostateczne kwalifikacje jako najważniejszą przyczynę niepodjęcia działalności pozarolniczej.

UWAGI KOŃCOWE

Na obszarach wiejskich województwa lubelskiego dominującymi źródłami dochodów gospodarstw domowych ciągle jeszcze pozostają emerytury i renty oraz rolnictwo. Pomimo trwających procesów transformacji ustrojowej, pogorszenia rentowności i warunków prowadzenia działalności rolniczej dla wielu właścicieli gospodarstw rolnych świadczenie usług czy przetwórstwo przemysłowe nadal nie jest wystarczająco atrakcyjną alternatywą. Poszukując odpowiedzi na pytanie o przyczyny takiego stanu rzeczy, można rozważyć, na ile wynika to z pewnych przyzwyczajzeń, mentalności i tradycji miejscowej ludności, a na ile jest to spowodowane uwarunkowaniami zewnętrznymi.

Na podstawie analizy przestrzennego rozmieszczenia działalności pozarolniczej można stwierdzić, że czynnikami sprzyjającymi do jej prowadzenia są: bliskość ośrodków miejskich i ważniejszych szlaków komunikacyjnych, występowanie walorów turystycznych, lasów, złóż surowców mineralnych. Chłonny rynek zbytu, dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna mają stymulujący wpływ na rozwój działalności handlowych i usługowych. Dogodne położenie względem rynków zaopatrzenia jest szczególnie istotne dla działalności o charakterze produkcyjnym, wykorzystujących przede wszystkim miejscowy surowiec, co wiąże się głównie z niższymi kosztami transportu. Środowisko naturalne i walory turystyczne wpływają na prowadzenie usług agroturystycznych.

Przeprowadzone badania ankietowe wykazały, że warunki do prowadzenia samodzielnej działalności pozarolniczej są uznawane za trudne. Do czynników ograniczających podejmowanie działalności na obszarach wiejskich województwa lubelskiego należy zaliczyć: małą siłę nabywczą lokalnego rynku i jego rozproszenie, niedorozwój infrastruktury technicznej, wysokie koszty zaopatrzenia i transportu oraz bardzo niską stopę życiową mieszkańców wsi. Większość ankietowanych za najistotniejsze ograniczenie utrudniające prowadzenie własnej działalności gospodarczej uznała brak lub niedostatek środków finansowych.

Niski poziom rozwoju działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich województwa lubelskiego wynika również z uwarunkowań o charakterze społecznym. Pozarolnicza działalność produkcyjna czy usługowa wymagają bardzo dobrych umiejętności związanych z kierunkiem podejmowanej działalności oraz chęci współdziałania całej rodziny w przypadku podjęcia przedsięwzięcia rodzinnego. Powodzenie zależy od takich cech osobowości jak inicjatywa, energia, siła woli i odwaga do ponoszenia ryzyka. Czynnikiem sprzyjającym jest wykształcenie i dostęp do edukacji oraz szkoleń. Bardzo ważną jest również ocena własnych możliwości i ich konfrontacja z wyzwaniami i wymaganiami stawianymi przez rynek.

LITERATURA

- Ernst J., 1966, *Niektóre metody określania regionów geograficzno-rolniczych*, Annales UMCS, 21, 1, s. 1–26.
- Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006*, 2003, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Spis Powszechny 2002*, 2003, Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin.

**NON-AGRICULTURAL ECONOMIC ACTIVITY IN THE RURAL AREAS
OF THE LUBLIN VOIVODSHIP**

The paper presents results of research concerning non-agricultural economic activity in the rural areas of the Lublin voivodship. As for the rural areas of the Lublin voivodship, what dominates among sources of household income is retirement pensions and agriculture. Apart from basing their income on agriculture, only very few households obtain their income from non-agricultural economic activity. These households constitute a very small percentage in reference to the total number of households. What prevails in the structure of non-agricultural activity, as conducted by the agricultural households, is manufacturing and farm produce processing industry, trade, construction, transport, agro-tourism. There is a significant regional differentiation of non-agricultural economic activity.

There are still processes of political transformation taking place, which make agricultural activity much less attractive and profitable than non-agricultural activity. Therefore, services, manufacturing and farm produce processing still remain unattractive alternatives. The questionnaire research proves that a significant percentage of people do not declare to undertake any kind of non-agricultural activity. Most of the farmers believe that the conditions for running their own non-agricultural activity are difficult and inappropriate.

EWA PAŁKA
Instytut Geografii
Akademia Świętokrzyska
25-406 Kielce, ul. Świętokrzyska 15
ewa.palka@pu.kielce.pl

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

NON-AGRICULTURAL BUSINESS IN RURAL AREAS
IN THE ŚWIĘTOKRZYSKIE VOIVODSHIP

Zarys treści: Artykuł jest próbą oceny aktualnego stanu oraz możliwości rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego. W opracowaniu oceniono również warunki prowadzenia własnej działalności gospodarczej w opinii drobnych przedsiębiorców. Na podstawie przeprowadzonych badań wśród prowadzących własną działalność gospodarczą na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego zaprezentowano ich opinie o warunkach funkcjonowania na rynku, ocenę opłacalności i sugerowane możliwości jej poprawy. Opracowanie określa najczęściej wymieniane przez przedsiębiorców trudności, z jakimi się borykają oraz przybliża perspektywy ich działań w najbliższej przyszłości.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, pozarolnicza działalność, wielofunkcyjność.

WSTĘP

Okres transformacji gospodarki wywołał wiele przekształceń również na obszarach wiejskich w Polsce. Jednym z aspektów tych zmian są przemiany struktury własnościowej i wielkościowej przedsiębiorstw produkcyjnych. W chwili obecnej sektor małych i średnich prywatnych przedsiębiorstw stanowi poważną siłę polskiej gospodarki. W wielu krajach europejskich stanowi on tzw. „kręgosłup gospodarki”. Według danych GUS sektor małych i średnich firm zatrudnia ponad połowę osób pracujących w polskiej gospodarce i wytwarza ponad połowę wartości dodanej brutto. Specyficzną grupę stanowią mikroprzedsiębiorstwa zatrudniające do 10 osób. W strukturze polskich przedsiębiorstw stanowią one aż 92% ogółu i to one tworzą jednocześnie najwięcej miejsc pracy (*Ważniejsze dane...* 2001). Wiele z tworzonych i rozwijających się przedsiębiorstw, często o rodzinnym charakterze, odgrywa nieocenioną rolę na dotkniętych wysokim bezrobociem obszarach wiejskich.

Celem rozwoju obszarów wiejskich w wielu regionach Polski jest wzbogacanie funkcji społeczno-gospodarczych, tj. odchodzenie od monofunkcyjnego, rolniczego charakteru tych obszarów, a kierowanie się w stronę wielofunkcyjności (Stola 2004). Zatem rozwój pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich jest jak najbardziej wskazany i może przynieść wiele korzyści. Za najważniejsze z nich można uznać ograniczenie zjawiska bezrobocia na obszarach wiejskich oraz poprawę dochodowości wiejskich gospodarstw domowych.

STAN ROZWOJU POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Celem opracowania jest próba oceny aktualnego stanu oraz możliwości rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego. Oceniono również warunki prowadzenia własnej działalności gospodarczej w opinii drobnych przedsiębiorców. Prezentowane poniżej wyniki dotyczą badań nad pozarolniczą przedsiębiorczością mieszkańców wsi woj. świętokrzyskiego. Swoim zasięgiem objęły one wybrane gminy w różnych częściach województwa. Badania zrealizowane zostały w 2002 r. metodą wywiadu bezpośredniego wśród prowadzących własną działalność gospodarczą na obszarach wiejskich. Wykorzystano opracowaną do tego celu „Ankiety do badań nad pozarolniczą przedsiębiorczością mieszkańców wsi”. Jako źródła wykorzystano również wyniki Narodowego Spisu Powszechnego 2002 r. oraz materiały udostępnione przez Wojewódzki Urząd Statystyczny w Kielcach.

Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego rozwija się nierównomiernie. Największe zagęszczenie podmiotów gospodarczych o charakterze pozarolniczym wykazują gminy w strefach podmiejskich większych miast oraz w regionie Gór Świętokrzyskich. Liczba podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego w przeliczeniu na 10 tysięcy osób wynosiła w 1999 r. 381, a w 2002 r. już 496.

W ostatnich latach tempo rozwoju pozarolniczej działalności było szybsze w gminach miejsko-wiejskich niż wiejskich. Liczba podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 10 tysięcy mieszkańców wynosiła w 2002 r. na terenie gmin wiejskich – 496, a w gminach miejsko-wiejskich – 696.

Największa koncentracja podmiotów pozarolniczych jest w strefach podmiejskich miast województwa świętokrzyskiego oraz na obszarach o dużej atrakcyjności turystycznej (głównie w gminach zaliczanych do regionu Gór Świętokrzyskich). Ich liczba w przeliczeniu na 10 tysięcy mieszkańców przekracza tam wartość 600. Taka sytuacja występuje np. w gminach: Daleszyce – 653, Zagnańsk – 664, czy Miedziana Góra – 704 podmioty na 10 tys. osób. Najliczniejszą grupę stanowią podmioty z sektora usług.

Usługi są najprężniej rozwijającym się sektorem gospodarczym na obszarach wiejskich w województwie świętokrzyskim. Największa koncentracja zakładów usługowych występuje w gminach podmiejskich, gdzie lokalizowanych jest najwięcej firm budowlanych, remontowych, transportowych oraz różnorodnych hurtowni. Najmniejszy ich udział występuje na słabiej rozwiniętych obszarach peryferyjnych. Dynamiczny rozwój usług na obszarach podmiejskich spowodowany jest dużą koncentracją ludności, która stanowi głównych ich odbiorców.

Od 1993 roku coraz prężniej rozwijającą się formą działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego jest turystyka wiejska, w tym agroturystyka, tj. świadczenie usług turystycznych przy zachowaniu rolniczego charakteru przez gospodarstwa rolne (tab. 1).

T a b e l a 1. Dynamika rozwoju gospodarstw agroturystycznych w woj. świętokrzyskim

Rok	Liczba gospodarstw powstałych w roku	Łączna liczba gospodarstw
1994	7	7
1995	20	27
1996	9	36
1997	40	76
1998	30	106
1999	24	130
2000	59	189
2001	51	240
2002	39	279
2003	30	309

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Województwo świętokrzyskie posiada dobre warunki do rozwoju agroturystyki. Duża lesistość, czyste zbiorniki wodne, Góry Świętokrzyskie, różnorodność krajobrazów, zabytki kultury materialnej itp. stanowią ważne elementy szerokiej oferty turystyczno-wypoczynkowej oraz stwarzają możliwości przygotowania zróżnicowanej programowo oferty spędzania wolnego czasu skierowanej do różnych grup odbiorców (Pałka 2003). Agroturystyka może stanowić dodatkowe źródło dochodu dla rolników, zwłaszcza gospodarujących na słabszych glebach i posiadających mniejsze powierzchniowo rodzinne gospodarstwa rolne. Dochód z usług agroturystycznych jest bardzo zróżnicowany i waha się od 45% do 75% dochodu ogółem. Z badań przeprowadzonych w gospodarstwach agroturystycznych województwa świętokrzyskiego wynika, że przeciętne gospodarstwo jest rentowne po kilku latach swojej działalności. Prawie 98% rolników – właścicieli gospodarstw stwierdziło, że obecnie nie są w stanie utrzymać swoich rodzin z działalności agroturystycznej i jak na razie jest to dla nich tylko dodatkowe źródło dochodu.

Turystyka wiejska, szczególnie agroturystyka, stanowią alternatywne źródło dochodu w niewielkiej liczbie gospodarstw rolnych w województwie świętokrzyskim, ale mają one pewne znaczenie w stosunku do innych możliwości działalności gospodarczych. Można oczekiwać dalszego rozwoju tej formy działalności gospodarczej na badanych obszarach wiejskich, ale będzie się ona koncentrować raczej na obszarach najbardziej atrakcyjnych turystycznie.

Duże znaczenie na terenach wiejskich badanego województwa przypisuje się innym formom turystyki, które się rozwijają. Mowa o rekreacji połączonej z krótkookresową turystyką weekendową i świąteczną, realizowanych na wielu obszarach województwa. Ich rozwój przyczynia się do tworzenia rynku zbytu dla oferowanych usług oraz przynosi dodatkowe dochody miejscowej ludności.

W wielu gminach woj. świętokrzyskiego obserwuje się duże zainteresowanie zakupem gruntów i budową tzw. drugich domów, które często zmieniają się w stałe siedziby zamożniejszych mieszkańców miast regionu. W województwie świętokrzyskim dotyczy to w znacznym stopniu gmin podmiejskich np. Zagnańsk, Masłów, Miedziana Góra i innych.

Na obszarach wiejskich, szczególnie atrakcyjnych turystycznie, powstają osiedla domów letniskowych, w sąsiedztwie których rozwijają się wszelkiego rodzaju usługi i kształtuje się rynek zbytu na lokalne produkty rolne np. w gminie Górnio, Chęciny, Masłów, Bodzentyn.

Od kilku lat na obszarach wiejskich w pobliżu większych świętokrzyskich miast obserwuje się tendencje dekoncentracyjne i deglomeracyjne dotyczące między innymi przemysłu czy skupisk ludności. Nowy kierunek migracji ludności z miasta na wieś powoduje wzrost znaczenia funkcji mieszkaniowej, szczególnie w strefach podmiejskich posiadających dobrą dostępność komunikacyjną z miastami. Coraz częściej obserwuje się zjawisko przenoszenia wraz z ludźmi ich przedsiębiorstw produkcyjnych czy usługowych na tereny sąsiadujące z miastem.

OCENA WARUNKÓW PROWADZENIA DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

Przeprowadzone badania terenowe dotyczyły oceny różnorodnych aspektów prowadzenia własnej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego, tj. między innymi: jej opłacalności, istniejących utrudnień oraz warunków jej prowadzenia czy prognozowanych perspektyw rozwoju.

Uzyskane wyniki, pochodzące z terenów wiejskich zróżnicowanych pod względem rozwoju społeczno-gospodarczego, pozwoliły poklasyfikować badane gminy na cztery podstawowe kategorie: zurbanizowane gminy podmiejskie, gminy podgórskie, rolnicze i pośrednie.

Z przeprowadzonych badań wynika, że przedsiębiorcy dość dobrze oceniali opłacalność prowadzonej przez siebie działalności gospodarczej. Przeważały oceny dobre – wskazane przez 59% osób ankietowanych. Spośród ogółu jedynie 5% respondentów wyraziło swoje niezadowolenie z prowadzonej przez siebie działalności. Opinie przedsiębiorców wyraźnie wskazują na potrzebę poprawy opłacalności ich działalności, jednak aż 52% ogółu ankietowanych nie dostrzega możliwości lub widzi duże utrudnienia zwiększenia opłacalności firm. Najczęściej takie możliwości dostrzegają przedsiębiorcy w grupie przedsiębiorstw produkcyjnych, gdyż łatwiej jest im zmieniać profil prowadzonej produkcji.

Przyczyn niskiej opłacalności prowadzonej działalności przedsiębiorcy upatrują głównie w małym popycie na produkty czy usługi spowodowanym niskimi dochodami ludności. Uniemożliwia to osiągnięcie odpowiedniej skali prowadzonej działalności i jej rozwój. W grupie ankietowanych istniało też przekonanie, że ważną przyczyną nie satysfakcjonującej ich opłacalności jest słaba koniunktura w branży przedsiębiorców, jak i całej gospodarce, a więc czynnikach całkowicie od nich niezależnych.

Wielu respondentów za główny czynnik poprawy opłacalności ich działalności uważa obniżenie podatków i opłat. Niektórzy z nich dostrzegają możliwość poprawy swojej sytuacji po upadku przedsiębiorstw stanowiących konkurencję w najbliższym regionie. Wśród odpowiedzi na pytanie o dostrzeganie możliwości poprawy opłacalności firm często powtarzały się przykłady podstawowych rozwiązań mających poprawić opłacalność. Należą do nich: wzrost skali produkcji i świadczonych usług, stały rozwój firmy, rozszerzenie asortymentu produkcji czy różnicowanie świadczonych usług, zdobywanie nowych rynków zbytu, stworzenie możliwości eksportu i inne. Bardzo często wskazywano na możliwości poprawy opłacalności w wyniku różnych działań marketingowych: np. poprawę jakości produkcji i wykonywanych usług, tworzenie produktów markowych, podporządkowanie podaży popytowi, tj. ściśle dopasowanie produkcji i usług do oczekiwań odbiorców.

Przeprowadzone badania terenowe pozwoliły również zdiagnozować szereg utrudnień w prowadzeniu działalności gospodarczej zgłaszanych przez przedsiębiorców. Przekształcenia gospodarki mające miejsce od 1990 roku postawiły przedsiębiorców w nowej sytuacji. W obowiązujących zasadach gospodarki rynkowej chcąc przetrwać i utrzymać się na rynku należy się im ściśle podporządkować i brać pod uwagę mechanizmy rynkowe. Dlatego też w wielu przypadkach prowadzenie działalności gospodarczej wymaga stałego pokonywania pojawiających się na rynku trudności.

Respondenci wypowiedzieli się w kwestii odczuwanych trudności w prowadzeniu własnej firmy. Najczęściej wymieniali oni: konkurencję, niską zamożność ludności jako główny czynnik sprawczy ograniczonego popytu, bardzo wysokie koszty prowadzenia działalności, tj. ubezpieczenia, opłaty, podatki,

a także powszechnie znane utrudnienia w obsłudze podmiotów gospodarczych. Często za utrudnienia uważano również problemy kadrowe, tj. trudności w znalezieniu dobrych pracowników czy nie wywiązywanie się innych podmiotów z ustalonych wcześniej terminów płatności.

Przedstawione powyżej uwagi w dużym stopniu korelują z wynikami B. Fedyszak-Radziejowskiej (2000), która za najważniejsze przyczyny trudności przeżywanych przez przedsiębiorstwa uważa: słaby popyt, biedę mieszkańców wsi, dużą konkurencję, ogólnie złą sytuację rolników, wysokie koszty prowadzenia firmy (wysokie składki ubezpieczenia, niekorzystne oprocentowanie kredytów itp.).

Dużo uwagi w przeprowadzonych badaniach poświęcono ocenie aktualnych warunków prowadzenia własnej działalności gospodarczej.

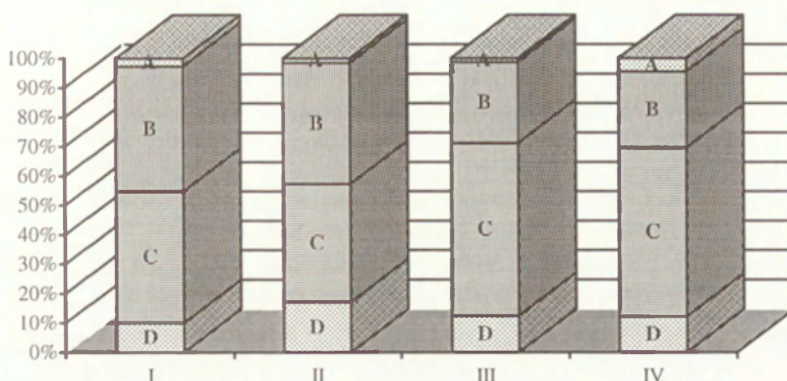
Respondenci najgorzej oceniali system podatkowy jako mało przychylny rozwojowi przedsiębiorczości. Prawie 20% ogółu ankietowanych wyraziło swoje niezadowolenie w tej sprawie. W podobny sposób oceniono obowiązujące formy obsługi podmiotów gospodarczych i stawiane im wymagania ewidencji i rachunkowości. Warto dodać, iż najniższe oceny wyrażali przedsiębiorcy zajmujący się działalnością produkcyjną. Wykazywali oni również najsilniejsze obawy z racji istniejącej na rynku konkurencji. Natomiast najlepiej panujące warunki funkcjonowania swoich firm ocenili usługodawcy. Osoby zajmujące się działalnością handlową najgłębiej zaś ocenili obowiązujące w firmach wymagania dotyczące ewidencji i księgowości.

Jak wykazały badania, również czas rozpoczęcia działalności miał wpływ na ocenę obecnych warunków prowadzenia firmy. Najlepiej ocenili warunki przedsiębiorcy, którzy rozpoczęli działalność przed rokiem 1989. Wskazuje to, iż przedsiębiorcy z dużym doświadczeniem, o ustabilizowanej pozycji na rynku w mniejszym stopniu odczuwają presję konkurencji czy utrudnienia podatkowe, rachunkowe i inne. Zatem wypowiedzi przedsiębiorców prowadzących firmy najdłużej można uznać za bardziej miarodajne, gdyż są oparte na wiedzy i doświadczeniu.

Ocena warunków prowadzenia własnej firmy różnicuje się także w poszczególnych rejonach województwa świętokrzyskiego. W zurbanizowanych gminach podmiejskich położonych w pobliżu większych ośrodków miejskich odsetek ocen dobrych jest najwyższy i maleje wraz ze wzrostem odległości gmin od centrów rozwoju, które skupiają się głównie w rejonach miejskich i w bezpośrednim ich zapleczu. Strukturę ocen w zależności od kategorii gmin obrazuje ryc. 1.

Dużo uwagi w przeprowadzonych badaniach poświęcono również ocenie perspektyw prowadzenia własnej działalności. Pomimo deklarowanych wcześniej trudności, niskiej opłacalności oraz złej oceny warunków prowadzenia własnej działalności gospodarczej 32% ogółu ankietowanych zamierza na pewno pozostać przy dotychczasowej działalności, a prawie 60% przewiduje raczej

pozostać przy dotychczasowej działalności i najprawdopodobniej nie przewiduje zmian. Strukturę udzielonych odpowiedzi na pytanie: *Czy zamierza Pani/Pan kontynuować dotychczasowy profil działalności?* przedstawia ryc. 2.

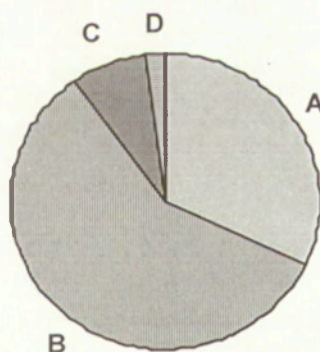

Ryc. 1. Ocena warunków prowadzenia działalności gospodarczej w zależności od kategorii gmin województwa świętokrzyskiego

I – zurbanizowane gminy podmiejskie, II – gminy pośrednie, III – gminy podgórskie, IV – gminy rolnicze; A – bardzo dobra, B – dobra, C – dostateczna, D – niedostateczna

Estimation of conditions of keeping economical activity in depending on commune category in the świętokrzyski province

I – communes in suburbs, II – communes with mixed functions, III – mountain foot communes, IV – communes with domination of agriculture; A – very good, B – good, C – sufficient, D – insufficient

Ryc. 2. Zamierzenia co do kierunku działalności

A – pozostać przy dotychczasowej działalności, B – raczej pozostać przy obecnej działalności, C – myśle o zmianach, D – zdecydowanie chęć zmiany

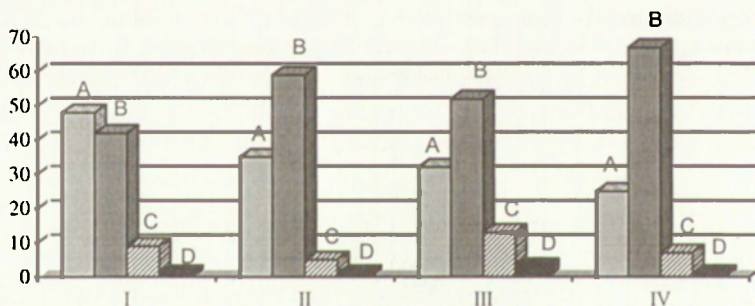
Intended plans to continue present direction of activity

A – without changes, B – rather without changes, C – think about changes, D – want changes

Pozytywnym zjawiskiem jest deklarowana przez większość respondentów chęć rozwijania swojej dotychczasowej działalności w przyszłości, jednak w sytuacji istnienia sprzyjających ku temu warunków. Za sprzyjające warunki większość respondentów uważa preferencyjny system podatkowy, kredytowy i ubezpieczeniowy. Niestety, duża część ankietowanych bardzo pesymistycznie wypowiadała się na temat nadziei w możliwość ich poprawy. Większość jest przekonana o braku możliwości zmian w warunkach prowadzenia ich firm. Jednak obok pesymistycznych ocen tych czynników, na które respondenci nie mają wpływu lub ich wpływ jest ograniczony, często pojawiały się optymistyczne wypowiedzi odnośnie swoich perspektyw. Skupiały się one na dostrzeganiu możliwości pokonywania występujących trudności na poziomie przedsiębiorstwa i towarzyszyły często podjętym już w tym celu działaniom.

Najczęściej wymienianą, niezależną od samych przedsiębiorców trudnością, od której uzależniali dalsze perspektywy swojej działalności, był niski popyt wywołany powszechnie obserwowanym przez nich ubożeniem potencjalnych nabywców wytworzonej produkcji czy odbiorców świadczonych usług.

Jak zauważył M. Kłodziński (2001) niskie dochody ludności na obszarach wiejskich są głównym powodem małego popytu na oferowane usługi i produkty. Stanowi to główną przyczynę obniżenia się dynamiki tworzenia nowych podmiotów gospodarczych, szczególnie tych, które pracują głównie w celu obsługi rynku lokalnego. Również brak kapitału hamuje rozwój działalności na obszarach wiejskich.

Ryc. 3. Zamierzenia przedsiębiorców co do kierunku działalności wg typu gminy
 A – pozostaną przy dotychczasowej działalności, B – raczej pozostaną przy obecnej działalności,
 C – myślę o zmianach, D – zdecydowanie chcę zmiany

Intended plans to continue present direction of activity

A – without changes, B – rather without changes, C – think about changes, D – want changes

Wart uwagi jest malejący odsetek osób wyraźnie zdecydowanych kontynuować dotychczasowy kierunek działalności wraz z rosnącym stopniem wiejskości terenu, na którym funkcjonuje firma (ryc. 3). Można przypuszczać, że wynika to głównie z częściej pojawiających się okazji do zmiany profilu działalności

w ośrodkach bardziej zurbanizowanych. Potwierdzają to również wyniki statystyczne GUS (2001), według których większą rotację wykazują firmy zlokalizowane na obszarach podmiejskich w stosunku do bardziej od nich oddalonych.

Jak wskazują przedstawione na ryc. 3 wyniki, tylko 8% przedsiębiorców myśli o zmianie dotychczasowego kierunku produkcji czy profilu świadczonych usług, zaś 2% ogółu respondentów wyraża swoją pewność w kwestii zmiany. Jednak pytani o ewentualny kierunek działalności, jaki chcieliby podjąć w przyszłości najczęściej nie potrafili go podać. Zatem można stwierdzić, iż brak umiejętności podania konkretnego pomysłu wskazuje raczej na głębokie niezadowolone w tej grupie respondentów z prowadzonej działalności, a nie jest zapowiedzią rzeczywistych zmian.

WNIOSKI

Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego rozwija się w sposób nierównomierny. Największe zagęszczenie podmiotów gospodarczych o charakterze pozarolniczym wykazują gminy w strefach podmiejskich większych miast oraz w regionie Gór Świętokrzyskich.

Mimo licznie zgłaszanych przez ankietowanych przedsiębiorców trudności i słabej oceny warunków prowadzenia własnych firm wyrazili oni jednak swoje zadowolenie z podjęcia samodzielnej działalności gospodarczej. Wśród przedsiębiorców ponad 89% ogółu wyraża zadowolenie z podjętej działalności. Ten wysoki odsetek zadowolonych wśród prowadzących własną indywidualną działalność gospodarczą na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego potwierdza dużą chęć ich właścicieli do kontynuowania zamierzonego kierunku działalności w przyszłości. Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w województwie świętokrzyskim cechują szczególnie trudne warunki, które wynikają ze specyfiki działalności gospodarczej na tych terenach.

LITERATURA

- Fedyszak-Radziejowska B., 2000, *Spolecznosc lokalna a rozwój przedsiebiorczosci* [w:] *Rozwój przedsiebiorczosci na terenach wiejskich wschodniego i zachodniego pogranicza*, PAN, IRWIR, Warszawa.
- Wazniejsze dane o sytuacji spoleczno-gospodarczej kraju*, 2001, GUS, Warszawa.
- Kłodzinski M., 2001, *Bariery i priorytety w rozwoju przedsiebiorczosci wiejskiej*, Postępy Nauk Rolniczych, 4.
- Pałk a E., 2003, *Rozwój gospodarstw agroturystycznych w województwie świętokrzyskim*, [w:] B. Górz, CZ. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 4, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 137–145.

Stoła W., 2004, *Funkcje obszarów wiejskich w dobie transformacji gospodarki Polski – wybrane zagadnienia*, [w:] E. Pałka (red.), *Funkcje obszarów wiejskich*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, (w druku).

NON-AGRICULTURAL BUSINESS IN RURAL AREAS IN THE ŚWIĘTOKRZYSKIE VOIVODSHIP

This article concerns the development of non-agricultural business in rural areas in the Świętokrzyskie voivodship. The author, on the basis of results of survey research carried out among business owners presents opinions on the conditions of small business operation. The entrepreneurs assessment of profitability and suggested perspective of its improvement are discussed. The author also quotes the most frequently mentioned difficulties they face, and outlines prospects to their activity in the near future

ROMAN RUDNICKI, MIROSLAW BICZKOWSKI
Instytut Geografii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
87-100 Toruń, ul. Danielewskiego 6
romrud@geo.uni.torun.pl

ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE I UWARUNKOWANIA POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARSTW ROLNYCH W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO-POMORSKIM

SPATIAL DIFFERENTIATION AND CONDITIONS FOR NON-AGRICULTURAL
ACTIVITY IN THE FARMS OF THE KUJAWSKO-POMORSKIE VOIVODSHIP

Zarys treści: Artykuł dotyczy geograficzno-rolniczej analizy zróżnicowania przestrzennego pozarolniczej aktywności gospodarstw rolnych na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego. Przedstawiono poziom i strukturę pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych, uwzględniając ocenę oddziaływania czynników przyrodniczych, urbanizacyjnych, historycznych oraz cech agrarnych i produkcyjnych rolnictwa.

Słowa kluczowe: działalność pozarolnicza, wielofunkcyjny rozwój, obszary wiejskie, urbanizacja wsi.

WPROWADZENIE

Zagadnienie pozarolniczej aktywności gospodarstw rolnych ma szczególne znaczenie dla realizacji idei wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Wiąże się bowiem z jednej strony ze spadkiem liczby osób pracujących w rolnictwie, a z drugiej z umacnianiem pozarolniczych działów gospodarki. W warunkach wysokiej stopy bezrobocia, ograniczeń w odptywie migracyjnym (stałym i zawodowym) oraz wzrostu liczebności roczników wchodzących w wiek produkcyjny, podniesienie rangi pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich w coraz większym stopniu uzależnione jest od rozwoju pozarolniczej – prowadzonej na własny rachunek – działalności gospodarstw rolnych (Kłodziński 2000). Działalność ta odzwierciedla aktywne postawy rolników wobec wymagań gospodarki rynkowej, związane ze spadkiem opłacalności produkcji rolnej oraz z dążeniem – poprzez tworzenie nowych miejsc pracy – do poprawy warunków życia rodziny rolniczej (Giłka 2003; Mickiewicz 2002).

Intensyfikacja analizowanego kierunku wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich wymaga rozpoznania zarówno aktualnego poziomu i struktury aktywności pozarolniczej, jak i wydzielenia i oceny czynników determinujących jej zróżnicowanie przestrzenne. Tak ukierunkowaną analizę przeprowadzono dla obszarów wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego. Za podstawowe jednostki obszarowe przyjęto gminy, które ujęto w układzie 127 gminnych oraz 19 powiatowych jednostek przestrzennych. Zakres czasowy analizy obejmuje głównie 2002 r. (wyniki Powszechnego Spisu Rolnego). Jednakże, ze względu na ograniczenia w dostępie do danych spisowych z 2002 r. w układzie gmin, wykorzystano również wyniki spisu rolnego z 1996 r. Informacje z zakresu pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych zaprezentowano według siedziby gospodarstwa w przekroju całego rolnictwa, tj. z uwzględnieniem wszystkich form własnościowych (sektor prywatny i publiczny razem), łącznie z działkami rolnymi (jednostki do 1 ha UR).

STRUKTURA AKTYWNOŚCI GOSPODARCZEJ W ROLNICTWIE

Na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego funkcjonuje 106,8 tys. gospodarstw rolnych. Ich struktura według prowadzonej działalności gospodarczej charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym (tab. 1, ryc.1). Obejmuje cztery kategorie gospodarstw, spośród których najliczniejszą grupę stanowią gospodarstwa prowadzące wyłącznie działalność rolniczą (76,7%). Ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw waha się od poniżej 50% w gminach podmiejskich, bezpośrednio sąsiadujących z największymi miastami województwa – Bydgoszczą (np. Białe Błota – 32%) i Toruniem (np. Wielka Nieszawka – 35%) do około 90% na Kujawach (np. Bądkowo – 90,8%).

Kolejną kategorię stanowią gospodarstwa rolne, które zawiesiły czasowo lub zaniechały działalności rolniczej i prowadzą wyłącznie działalność pozarolniczą. Grupują one zaledwie 2,2% ogólnej liczby gospodarstw, osiągając najwyższe udziały w najsilniej zurbanizowanych powiatach: bydgoskim (6,2%; np. gminy Białe Błota – 12,9%, Osielsko – 13,5%) i toruńskim (4,6%; np. gminy Lubicz – 10,4%, Wielka Nieszawka – 14,4%). Relatywnie, w porównaniu do średniej dla województwa, wysoki udział tego typu gospodarstw odnotowano również na terenie Borów Tucholskich (np. Śliwice – 4,1%) i Pojezierza Brodnickiego (np. Zbiczno – 5,7%) – w jednostkach fizjograficznych wyróżniających się dużą atrakcyjnością turystyczną.

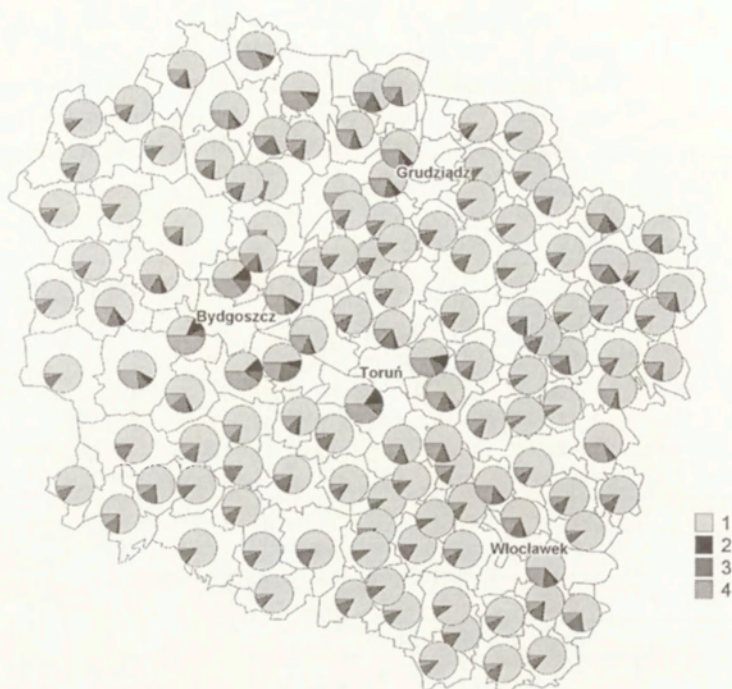
Znacznie liczniejszą grupę stanowią gospodarstwa prowadzące równocześnie działalność rolniczą i pozarolniczą. Ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych (średnio 10,1%) osiąga wysokie wartości zarówno w części gmin podmiejskich (np. Solec Kujawski – 22,7%), jak i na obszarach o przewadze funkcji rolniczej (np. gminy Lniano – 17,4%, Brzozie – 15,3%).

Oprócz gospodarstw prowadzących działalność gospodarczą w rolnictwie województwa kujawsko-pomorskiego odnotowano również liczną (średnio 11%) grupę gospodarstw nie prowadzących żadnej działalności, charakteryzujących się odlogowaniem użytków rolnych, brakiem zwierząt gospodarskich i nie prowadzeniem działalności pozarolniczej, a których źródłem dochodów były m.in. renty, emerytury lub praca najemna. Jednostki tego typu stanowią wysokie udziały w ogólnej liczbie gospodarstw na obszarach silnie zurbanizowanych (np. gminy aglomeracji bydgosko-toruńskiej: Białe Błota – 49,4%, Nowa Wieś Wielka – 40,3%, Wielka Nieszawka – 40,1%), jak i na terenach o niekorzystnych warunkach przyrodniczych dla rolnictwa (Osie – 35,7%, Skępe 29,5%).

T a b e l a 1. Gospodarstwa rolne prowadzące działalność gospodarczą (rolniczą, pozarolniczą) na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego

Powiat	Liczba gospodarstw ogółem (w tys.)	Gospodarstwa prowadzące działalność gospodarczą (%)			Gospodarstwa nie prowadzące działalności (%)
		wyłącznie rolniczą	wyłącznie pozarolniczą	rolniczą i pozarolniczą	
Aleksandrowski	4,7	79,6	1,0	9,5	9,9
Brodnicki	6,7	77,2	2,3	10,3	10,2
Bydgoski	6,4	62,6	6,2	10,9	20,4
Chełmiński	3,8	82,9	1,0	9,8	6,3
Golubsko-dobrzyński	4,7	81,0	1,5	10,7	6,8
Grudziądzki	5,1	78,4	2,8	8,0	10,8
Inowrocławski	7,0	80,3	1,6	11,8	6,3
Lipnowski	7,4	80,9	0,9	7,5	10,7
Mogileński	4,2	78,9	1,8	10,8	8,5
Nakielski	4,3	72,9	3,1	9,7	14,4
Radziejowski	5,1	85,0	0,8	10,3	3,9
Rypiński	4,7	78,2	1,6	8,7	11,4
Śępoleński	2,9	83,9	1,0	9,8	5,3
Świecki	8,7	69,1	2,9	11,1	16,9
Toruński	8,0	67,5	4,6	10,3	17,7
Tucholski	4,6	70,5	3,0	10,1	16,4
Wąbrzeski	3,1	84,4	0,8	10,3	4,5
Włocławski	10,8	80,2	1,1	10,0	8,7
Żniński	4,6	77,8	1,9	12,6	7,6
Województwo	106,8	76,7	2,2	10,1	11,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002 (zeszyty spisowe dla poszczególnych gmin).

Ryc. 1. Struktura gospodarstw rolnych według prowadzonej działalności gospodarczej
 1 – działalność wyłącznie rolnicza, 2 – działalność wyłącznie pozarolnicza, 3 – działalność
 rolnicza i pozarolnicza, 4 – gospodarstwa nie prowadzące działalności gospodarczej

Farm structure due to economic activity

1 – exclusively agricultural activity, 2 – exclusively non-agricultural activity, 3 – agricultural
 and non-agricultural activity, 4 – farms with no economic activity

POZIOM I STRUKTURA POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARSTW ROLNYCH

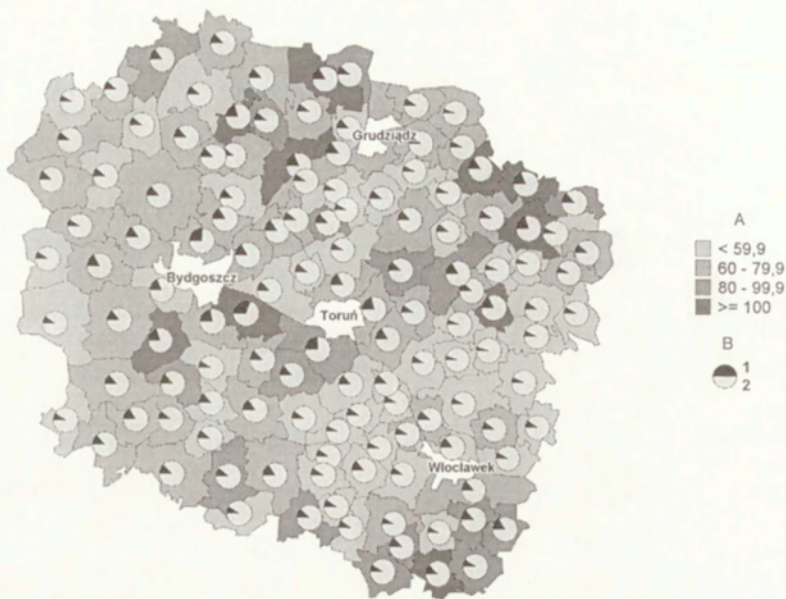
Według spisu rolnego gospodarstwa prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą obejmują te gospodarstwa rolne, których użytkownicy lub osoby dorosłe pozostające we wspólnym gospodarstwie domowym z użytkownikiem, prowadzą działalność pozarolniczą na własny rachunek (*Pozarolnicza działalność...* 2003). Jako podstawowy miernik poziomu tak ukierunkowanej aktywności gospodarczej przyjęto udział gospodarstw podejmujących pozarolniczą działalność gospodarczą (wyłącznie lub razem z działalnością rolniczą) w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych (tab. 2). Udział ten charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym – od 4–7% w części gmin Pojezierza Dobrzyńskiego do powyżej 20% w wybranych gminach podmiejskich oraz w pojedynczych gminach rolniczych lub o wysokich walorach turystycznych (ryc. 2).

T a b e l a 2. Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego

Powiat	Gospodarstwa prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą		Pozarolnicza aktywność gospodarcza w rolnictwie		
	liczba gospodarstw	% ogólnej liczby gospodarstw	gospodarstwa rolne w % ogólnej liczby gospodarstw domowych	gosp. rol. prowadzące działal. Pozarol. w % ogólnej liczby jednostek REGON	wskaźnik aktywności
Aleksandrowski	492	10,5	51,9	26,1	50,3
Brodnicki	848	12,6	53,6	43,8	81,7
Bydgoski	1155	17,8	34,6	21,9	63,1
Chelmiński	413	10,8	43,4	27,8	64,0
Golub.-dobrzyń	571	12,2	56,3	43,2	76,7
Grudziądzki	554	10,8	50,7	37,8	74,6
Inowrocławski	944	13,3	44,4	28,1	63,3
Lipnowski	621	8,4	54,1	28,4	52,5
Mogileński	456	11,5	49,7	33,9	68,3
Nakielski	553	12,7	33,4	21,1	63,2
Radziejowski	565	11,1	52,1	27,3	52,3
Rypiński	480	10,3	55,3	33,2	60,1
Sępoleński	315	10,8	44,7	30,1	67,4
Świecki	1222	14,0	45,3	35,3	78,0
Toruński	1194	14,9	40,1	25,7	64,2
Tucholski	605	13,1	50,6	33,9	66,9
Wąbrzeski	344	11,1	51,4	27,4	53,4
Włocławski	1191	11,1	50,0	35,8	71,5
Żniński	673	14,5	42,4	30,6	72,2
Województwo	13196	12,3	46,5	29,9	64,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002 (zeszyty spisowe dla poszczególnych gmin) oraz rejestru podmiotów gospodarki narodowej w województwie kujawsko-pomorskim (Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, 2002).

Oprócz określenia udziału gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą w analizie uwzględniono również zagadnienie pozarolniczej aktywności gospodarstw rolnych w odniesieniu do ogólnego poziomu przedsiębiorczości, obejmującego zarówno gospodarstwa rolne jak i nie rolne. Na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego gospodarstwa prowadzące działalność pozarolniczą stanowią blisko 30% ogólnej liczby podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON (tab. 2). Stosunek tego udziału do odsetka gospodarstw rolnych w ogólnej liczbie gospodarstw domowych ($\times 100$) określono jako wskaźnik aktywności gospodarczej w rolnictwie. Jego przeciętna wartość dla województwa wynosi 64 pkt., co wskazuje na relatywnie niższą pozarolniczą aktywność gospodarstw rolnych w porównaniu do nierolnych gospodarstw domowych.

Ryc. 2. Poziom pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych

A – wskaźnik aktywności (w pkt.), B – gospodarstwa prowadzące działalność: 1 – pozarolniczą, 2 – inne formy działalności

The level of the non-agricultural activity in farms

A – activity index (in points), B – farms revealing activity: 1 – non-agricultural, 2 – other forms of activity

W układzie powiatów wartość analizowanego wskaźnika również nie przekracza 100 pkt. – waha się od 50–53 pkt. w powiatach: aleksandrowskim, lipnowskim, radziejowskim i wąbrzeskim do 77 pkt. w golubsko-dobrzyńskim i 82 pkt. w brodnickim. Dopiero analiza w układzie gmin wykazała silniejsze zróżnicowanie przestrzenne (od 33 pkt. w Zakrzewie do 138 pkt. w Brodnicy). Odnotowano 10 jednostek, w których udział gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych był wyższy od udziału gospodarstw rolnych w ogólnej liczbie gospodarstw domowych (wskaźnik powyżej 100 pkt.). Grupę tę reprezentują zarówno gminy silnie powiązane funkcjonalnie z sąsiednimi aglomeracjami (Solec Kujawski, Łabiszyn), jak i tradycyjnie rolnicze (Chodecz, Jabłonowo Pomorskie, Lniano) oraz z rozwijającą się funkcją turystyczną (Brodnica, Zbiczno). Wskazuje to na złożoność procesu aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich.

Analiza struktury podmiotów gospodarczych funkcjonujących na obszarach wiejskich województwa wskazuje na dominujący udział jednostek działających w ramach jednej sekcji EKD, które stanowią średnio 93,5% ogólnej liczby gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą. W grupie podmiotów jedno

sekcyjnych najważniejszą rolę odgrywa handel, w ramach którego skoncentrowana jest najliczniejsza grupa gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą, stanowiąca piątą część wszystkich zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w rolnictwie (średnio 19,7% w województwie). Duża część podmiotów działających w tej sferze powstała w pierwszej połowie lat 90., zapelniając lukę w tym zakresie, zastępując również wiele upadających sklepów i punktów usługowych państwowych i spółdzielczych (Rosner 2002). Należy tutaj zaznaczyć, że handel jest relatywnie najprostszą formą działalności i w niewielkim tylko stopniu przyczynia się do generowania nowych miejsc pracy. W układzie przestrzennym największym odsetkiem podmiotów handlowych w rolnictwie odznaczają się tereny południowo-wschodniej części województwa, w tym głównie powiaty: lipnowski, rypiński i włocławski (tab. 3). Z kolei niskie znaczenie handlu zaznacza się na terenach powiatów świeckiego, bydgoskiego i tucholskiego. Znaczne zróżnicowanie przestrzenne działalności handlowej wykazała analiza w układzie gmin – od poniżej 8% w gminach Białe Błota, Brzuze i Strzelno do ponad 40% w gminach Wąpielsk i Zakrzewo.

T a b e l a 3. Struktura działalności pozarolniczej gospodarstw rolnych według sekcji EKD (%)

Powiat	W ramach jednej sekcji EKD							W ramach dwóch sekcji EKDe
	razem	w tym						
		handel	przetwórstwo przemysłowe	budownictwo	transport i magazynowanie	agroturystyka	inne	
Aleksandrowski	94,1	20,1	17,3	6,5	3,9	1,6	44,7	5,9
Brodnicki	93,3	18,9	19,0	4,7	2,7	2,6	45,4	6,7
Bydgoski	92,0	16,8	12,6	3,7	4,2	0,8	53,9	8,0
Chelmiński	95,2	21,1	16,9	3,9	9,7	0,5	43,1	4,8
Golub.-dobrzyń.	94,4	20,0	16,1	5,8	7,9	0,4	44,3	5,6
Grudziądzki	94,8	21,7	15,5	2,7	5,8	0,7	48,4	5,2
Inowrocławski	94,5	21,6	7,4	4,3	7,1	0,6	53,4	5,5
Lipnowski	92,6	25,0	14,5	5,2	3,9	0,0	44,1	7,4
Mogileński	93,2	21,5	11,2	4,6	4,8	0,4	50,7	6,8
Nakielski	91,0	18,6	12,8	3,4	5,1	0,9	50,1	9,0
Radziejowski	94,3	17,7	17,2	4,2	3,4	0,9	51,0	5,7
Rypiński	95,0	23,1	26,7	3,8	5,0	0,0	36,5	5,0
Sępoleński	94,6	23,5	17,5	3,8	5,1	2,5	42,2	5,4
Świecki	92,3	15,3	24,0	3,9	5,5	1,7	41,9	7,7
Toruński	92,3	19,8	14,7	4,9	8,4	0,8	43,8	7,7
Tucholski	91,2	16,9	12,2	4,1	4,8	3,8	49,4	8,8
Wąbrzeski	95,3	20,1	25,9	4,1	7,3	0,6	37,5	4,7
Włocławski	95,2	21,8	26,8	4,0	3,0	0,7	38,9	4,8
Żniński	93,9	19,3	15,0	4,8	8,9	0,3	45,6	6,1
Województwo	93,5	19,7	17,1	4,3	5,5	1,0	45,8	6,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002 (zeszyty spisowe dla poszczególnych gmin).

Drugim sektorem mającym istotne znaczenie w działalności pozarolniczej jest przetwórstwo przemysłowe. Skupia ono średnio 17,1% podmiotów gospodarczych działających w rolnictwie. Sektor ten charakteryzuje się znacznie

większym, w porównaniu do działalności handlowej, zróżnicowaniem układu przestrzennego. Najniższe wartości osiąga on na terenie Równiny Inowrocławskiej i Pojezierza Gnieźnieńskiego, a więc na obszarach o wysokich walorach przyrodniczych dla potrzeb rolnictwa. Funkcja ta szczególnie słabo rozwinięta jest w powiecie inowrocławskim (7,4%); a także mogileńskim (11,2%) i nakielskim (12,8%). Najwyższe odsetki przetwórstwa przemysłowego w strukturze działalności odnotowano we wschodniej i południowo-wschodniej części województwa, w powiatach: włocławskim (26,8%) i rypińskim (26,7%). Są to tereny o stosunkowo niskim rozwoju społeczno-gospodarczym, gdzie rolnictwo pomimo niezbyt korzystnych uwarunkowań przyrodniczych pełni dużą rolę.

Handel oraz przetwórstwo przemysłowe skupiają łącznie blisko 40% ogółu jednostek gospodarczych, a zatem pełnią najważniejszą rolę w strukturze podmiotów gospodarczych. Dominującą rolę tych sektorów w pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich potwierdzają badania J. Bańskiego (2003) przeprowadzone dla obszaru Polski.

Znacznie słabiej rozwinięte są pozostałe sekcje działalności pozarolniczej. Transport i magazynowanie oraz budownictwo stanowią łącznie zaledwie około 10% ogólnej liczby gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą. O niskim poziomie rozwoju obydwu sekcji świadczy także fakt, że w analizowanym województwie występują gminy, w których nie funkcjonuje ani jeden podmiot gospodarczy z zakresu budownictwa (8 gmin), bądź transportu (4 gminy). Przestrzenne rozmieszczenie tychże gmin wyróżnia się jednak silnym zróżnicowaniem. W grupie tej odnotowano bowiem jednostki zarówno o korzystnych (Janikowo, Rogoźno, Stolno), jak i niekorzystnych (Skępe, Chrostkowo) warunkach przyrodniczych oraz zlokalizowane w pobliżu aglomeracji miejskich (Solec Kujawski) lub z dala od terenów zurbanizowanych (Jabłonowo Pomorskie). Także gminy o dużym udziale analizowanych sekcji odznaczają się dużym rozproszeniem terytorialnym (Grążawy, Zakrzewo, Łubiankę i Jeziora Wielkie – wysoki udział w zakresie budownictwa; Barcin, Ciechocin, Papowo Biskupie, Bukowiec i Łysomice – wysoki udział w zakresie transportu i magazynowania).

Kolejnym rodzajem działalności gospodarstw rolnych, przynoszącym dodatkowe źródło dochodu dla rolników jest ciągle rozwijająca się agroturystyka. Porównując liczbę gospodarstw świadczących usługi turystyczne z ogólną liczbą gospodarstw rolnych, czy też liczbą podmiotów gospodarczych działających na wsi należy stwierdzić, że turystyka (w tym agroturystyka) ma jeszcze marginalne znaczenie w strukturze dochodów gospodarstw oraz strukturze zatrudnienia ludności wiejskiej. Potwierdza to fakt, że zaledwie co setne gospodarstwo prowadzące jakąkolwiek działalność gospodarczą zajmuje się agroturystyką. Na 127 gminnych jednostek wiejskich w województwie kujawsko-pomorskim, aż w 66 brak jest chociażby jednego gospodarstwa świadczącego usługi w tym zakresie. Tym niemniej na terenach o dużych walorach turystyczno-rekreacyjnych

funkcja ta rozwija się coraz dynamiczniej. Wymienić tu należy Pojezierze Brodnickie (Górzno – 8,2%, Bobrowo – 4,8%, Grążawy – 4,2%, Zbiczno – 3,7%), Bory Tucholskie (Cekcyn – 8,0%, Kęsowo – 3,6%, Gostycyn – 3,2%), Pojezierze Krajeńskie (Sępólno Krajeńskie – 3,4%, Sośno – 2,9%). Działalność agroturystyczna dynamicznie rozwija się także w pobliżu aglomeracji bydgosko-toruńskiej (ok. 600 tys. ludności miejskiej), w tym głównie w gminach Sołec Kujawski (4,3%) i Aleksandrów Kujawski (4,2%).

Badania na temat struktury działalności firm na obszarach wiejskich wykazują, że zachodzą w niej istotne zmiany, wywołane z jednej strony małą dynamiką przyrostu liczby firm zajmujących się handlem i produkcją, a z drugiej większym przyrostem liczby firm usługowych, w tym zajmujących się wynajmem nieruchomości, pośrednictwem finansowym, doradztwem, itp. (Niedzielski 1998). Potwierdza to także analiza struktury według kierunków pozarolniczej działalności gospodarczej w gospodarstwach rolnych województwa kujawsko-pomorskiego, gdzie aż 45,8% z nich koncentruje swoją działalność w grupie „pozostałe jednosekcyjne” (poza handlem, przetwórstwem przemysłowym, budownictwem, transportem i turystyką).

Powyższą prawidłowość potwierdza również analiza struktury pozarolniczej działalności gospodarstw, w ramach której – posługując się metodą sześciu kolejnych ilorazów – określono kierunki wiodące. Tak przeprowadzona delimitacja przestrzenna wykazała zdecydowaną przewagę gmin, w których jako element wiodący występuje pozostała działalność jednosekcyjna (100 gmin – 79% ogółu), zarówno jako element dominujący (5 ilorazów – 23 gminy) i przeważający (4 ilorazy – 52 gminy), jak i stanowiący wysoki udział w strukturze (3 ilorazy – 25 gmin). W tym ujęciu pozostałe kierunki aktywności gospodarczej mają znaczenie marginalne (lokalne). Handel jako wiodący kierunek odnotowano jedynie w 7 gminach we wschodniej części województwa kujawsko-pomorskiego. Nieco bardziej zaznacza się typ o przeważającej funkcji przemysłu przetwórczego, który występuje w 11 gminach, głównie zlokalizowanych na terenie Wysoczyzny Świeckiej oraz pojezierzach Kujawskim i Dobrzyńskim. Ponadto w żadnej z gmin analizowanego województwa, jako elementu wiodącego nie odnotowano agroturystyki, a w 9 gminach, ze względu na duże rozproszenie działalności pozarolniczej, nie wyróżniono przeważającego kierunku działalności (ryc. 3).

Powyższa analiza działalności pozarolniczej wskazuje na jej duże zróżnicowanie oraz złożoność podmiotowej struktury przedsiębiorczości gospodarczej na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego. Istotną rolę pełni tu bowiem szeroko rozumiany sektor usług, przy dużym udziale handlu, działalności przetwórczej oraz w mniejszym stopniu budownictwa, transportu i agroturystyki.

Ryc. 3. Wiodące kierunki pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych
 1 – handel, 2 – przetwórstwo przemysłowe, 3 – pozostała działalność (3a – dominacja, 3b –
 przewaga, 3c – wysoki udział), 4 – brak wiodącego elementu

Non-agricultural economic activity in farms

1 – trade, 2 – processing, 3 – other (3a – domination; 3b – prevalence; 3c – high share), 4 –
 no leading element

DETERMINANTY ZRÓŻNICOWANIA PRZESTRZENNEGO POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARSTW ROLNYCH

Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych jest zjawiskiem pozytywnym, odzwierciedlającym proces adaptacji gospodarstw rolnych do warunków gospodarki rynkowej. Oprócz określenia skali i struktury tej działalności istotnym zagadnieniem badawczym jest wydzielenie i ocena czynników determinujących jej zróżnicowanie przestrzenne. Tak ukierunkowaną analizę przeprowadzono w odniesieniu do warunków przyrodniczych rolnictwa, wpływu procesu urbanizacji, przeszłości polityczno-gospodarczej oraz cech agrarnych i produkcyjnych rolnictwa. Poszczególne czynniki (oprócz determinanty historycznej) scharakteryzowano na podstawie szeregu cech diagnostycznych, które poddano procedurze standaryzacji i przedstawiono w formie jednego syntetycznego wskaźnika – średniej wartości znormalizowanej (Racine, Raymond 1977). Tak zagregowane cechy ujęto w formie 3-stopniowej skali przedziałów klasowych, odzwiercie-

dlażęcej niski, średni i wysoki poziom zjawiska. Ponadto, w celu określenia zależności zachodzących między gospodarstwami prowadzącymi działalność pozarolniczą (w % ogólnej liczby gospodarstw rolnych) a wydzielonymi determinantami, obliczono szereg współczynników korelacji.

Ocenę warunków przyrodniczych rolnictwa przeprowadzono na podstawie wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (jrpp wg *Waloryzacja...1994*). Analizowany obszar wyróżnia się dużym zróżnicowaniem warunków przyrodniczych – od 43 pkt. jrpp (gminy Skepe, Śliwice) do ponad 90 pkt. (gminy Papowo Bisk., Janikowo). Korzystne warunki charakteryzują tereny Równiny Inowrocławskiej oraz Pojezierza Kujawskiego i Chełmińskiego. Z kolei gminy o niekorzystnych warunkach przyrodniczych (poniżej 63 pkt. jrpp) z reguły zlokalizowane są w obrębie Kotliny Toruńskiej, Pojezierza Dobrzyńskiego i Borów Tucholskich (ryc. 4).

Ryc. 4. Uwarunkowania przyrodnicze rolnictwa

A1 – niekorzystne, A2 – przeciętne, A3 – korzystne, B – liczba gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą

Natural conditions for agriculture

A1 – unfavourable, A2 – average, A3 – favourable; B – number of farms with non-agriculture economic activity

Z punktu widzenia uwarunkowań ekonomicznych podejmowanie przez gospodarstwa rolne działalności pozarolniczej jest szczególnie pożądane w gminach o niekorzystnych warunkach przyrodniczych rolnictwa. Wynika to, z jednej strony, z ograniczeń na drodze intensyfikacji rolnictwa, a z drugiej, z konieczności poprawy sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych. Jednakże w przypadku obszarów wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności między poziomem pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych a warunkami przyrodniczymi rolnictwa (wsp. korelacji -0,21). Oddziaływanie czynnika środowiska przyrodniczego zaznacza się jedynie w strukturze prowadzonej działalności, głównie poprzez wyraźny spadek udziału działalności agroturystycznej w układzie obszarów o niekorzystnych (1,5%), przeciętnych (1,1%) i korzystnych (0,6%) warunkach przyrodniczych rolnictwa (tab. 4).

T a b e l a 4. Wybrane elementy geograficzno-rolniczej analizy pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych

Cecha	Determinanty														
	warunki zewnętrzne									cechy wewnętrzne rolnictwa					
	przyrodnicze			pozaprodukcyjne						agrarne			produkcyjne		
				urbanizacyjne			historyczne								
1	2	3	1	2	3	A	B	1	2	3	1	2	3		
poziom															
a	13,2	12,5	11,5	9,6	12,1	16,7	10,3	13,5	12,1	12,6	12,4	13,2	12,2	11,8	
b	17,4	16,3	24,7	16,4	20,8	16,9	12,2	22,2	7,5	18,5	51,7	11,8	16,2	31,5	
c	45,8	48,0	45,4	53,2	47,4	38,2	52,4	43,7	49,4	46,3	40,6	47,1	47,0	45,3	
d	29,4	32,0	28,0	32,6	30,9	26,3	31,1	29,4	31,2	30,2	26,3	30,3	29,8	29,7	
e	64,3	66,6	61,6	61,3	65,3	68,8	59,3	67,3	63,1	65,2	64,9	64,4	63,4	65,6	
struktura															
f	92,6	93,5	94,2	94,6	93,3	93,0	94,3	93,1	93,4	94,0	92,1	93,6	93,4	93,4	
w tym:															
g	18,7	20,2	20,1	22,2	19,2	19,1	21,6	18,9	20,5	19,2	19,3	20,1	19,3	20,1	
h	16,4	19,2	15,0	21,8	16,7	14,6	21,0	15,4	16,2	18,7	14,8	17,7	17,3	16,2	
i	4,7	4,6	3,5	4,5	4,5	3,7	4,6	4,2	4,9	4,1	3,5	4,5	4,3	4,1	
j	5,3	4,9	6,5	4,0	5,4	6,9	4,3	6,0	5,4	5,6	5,3	4,7	6,0	5,5	
k	1,5	1,1	0,6	0,4	1,3	0,8	0,6	1,2	1,0	1,1	1,0	1,2	1,0	0,9	
l	46,1	43,5	48,5	41,6	46,1	47,9	42,3	47,3	45,4	45,4	48,1	45,4	45,5	46,6	
l	7,4	6,5	5,8	5,4	6,7	7,0	5,7	6,9	6,6	6,0	7,9	6,4	6,6	6,6	

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnych Spisów Rolnych (1996, 2002).

Źnormalizowany poziom zjawiska: 1 – niski, 2 – przeciętny, 3 – wysoki; A – zabór rosyjski, B – zabór pruski; Cecha: a – udział gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych, b – średnia powierzchnia gospodarstwa prowadzącego działalność pozarolniczą, c – udział gospodarstw rolnych w ogólnej liczbie gospodarstw domowych, d – udział gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą w ogólnej liczbie jednostek gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON, e – wskaźnik aktywności ludności rolniczej, f – gospodarstwa rolne prowadzące działalność w ramach I sekcji, g – handel, h – przetwórstwo przemysłowe, i – budownictwo, j – transport i magazynowanie, k – agroturystyka, l – pozostałe gospodarstwa prowadzące działalność w ramach I sekcji, l – gospodarstwa prowadzące działalność w ramach 2 i więcej sekcji.

Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych stanowi jeden z wyznaczników procesu urbanizacji obszarów wiejskich. Istotnym zagadnieniem badawczym jest analiza skali tej działalności w odniesieniu do poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. W tym celu uwzględniono sześć cech diagnostycznych (stan w 1996 r.):

- odsetek ludności nierolniczej w ogólnej liczbie ludności (ludność nierolniczą określono jako osoby niezamieszkałe w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego),
- udział osób pracujących poza swoim gospodarstwem w ogólnej liczbie pracujących w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego,
- udział ludności pracującej w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym,
- liczba podmiotów gospodarczych (według REGON) w przeliczeniu na 1000 osób,
- dochody własne gmin na 1 mieszkańca (w zł),
- saldo migracji (zewnętrznej i wewnętrznej razem) w przeliczeniu na 1000 osób.

Powyższe cechy przedstawiono w formie średniej wartości znormalizowanej, co stanowiło podstawę delimitacji przestrzennej poziomu urbanizacji obszarów wiejskich (ryc. 5). Wysoki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego wiąże się z obszarami silnie zurbanizowanymi, o wyraźnej przewadze pozarolniczych działów gospodarki. Reprezentowany jest przez gminy powiązane funkcjonalnie z aglomeracją bydgosko-toruńską oraz gminy wiejskie położone w bezpośrednim sąsiedztwie wybranych miast powiatowych (np. Brodnicy, Inowrocławia, Świecia, Tucholi). Z kolei niski poziom urbanizacji charakteryzuje przede wszystkim gminy wiejskie, a w układzie zróżnicowania przestrzennego koncentruje się na rolniczych obszarach Pojezierzy: Kujawskiego, Chełmińskiego i Dobrzyńskiego.

Powyżej przeprowadzona delimitacja przestrzenna stanowiła podstawę analizy wpływu zróżnicowania stanu rozwoju społeczno-gospodarczego na pozarolniczą działalność gospodarstw rolnych. Wykazano istotne, potwierdzone współczynnikiem korelacji (+0,68) zróżnicowanie udziału gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność w odniesieniu do terenów o niskim (9,6%), średnim (12,1%) i wysokim poziomie urbanizacji obszarów wiejskich (16,7%; por. tab. 4). Tendencję wzrostową odnotowano także w przypadku wskaźnika aktywności pozarolniczej – od 61 pkt. na obszarach najslabiej zurbanizowanych do 69 pkt. w gminach silnie zurbanizowanych.

Z punktu widzenia struktury prowadzonej działalności pozarolniczej oddziaływanie stanu rozwoju społeczno-gospodarczego najwyraźniej zaznacza się poprzez wzrost udziału gospodarstw prowadzących działalność w zakresie transportu i magazynowania (od 4% na obszarach najslabiej zurbanizowanych

do 6,9% w gminach silnie zurbanizowanych) oraz spadek w zakresie przetwórstwa przemysłowego (od 21,8% na obszarach najslabiej zurbanizowanych do 14,6% w gminach silnie zurbanizowanych). Ponadto obszary o wysokim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego wyróżniają się relatywnie większymi udziałami pozostałej działalności w jednej sekcji oraz gospodarstw prowadzących działalność w zakresie dwóch lub więcej sekcji.

Ryc. 5. Uwarunkowania urbanizacyjno-historyczne

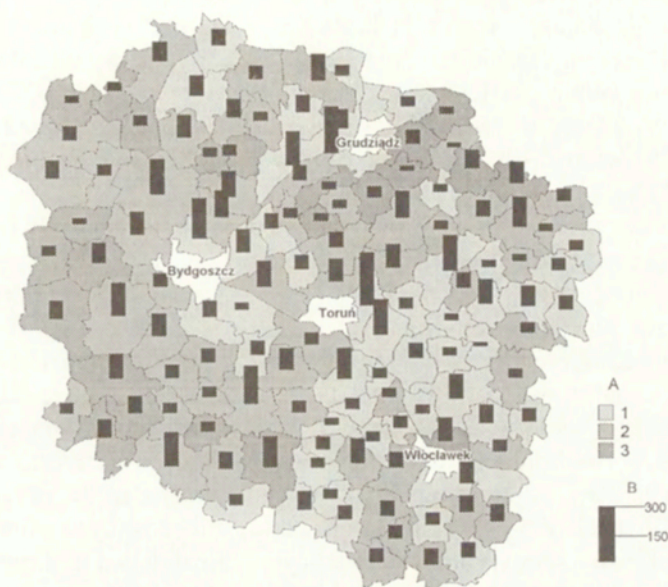
A – poziom rozwoju społeczno-gospodarczego (1 – niski, 2 – średni, 3 – wysoki), B – liczba gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą, C – granica historyczna między dawnymi zaborami pruskim i rosyjskim

Urbanization-historical conditions

A – level of socio-economic development (1 – low, 2 – medium, 3 – high), B – number of farms with non-agriculture economic activity, C – historical border between Prussian and Russian parts

W ramach analizy uwarunkowań zróżnicowania przestrzennego pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych uwzględniono również czynnik historyczny (tab. 4, ryc. 6). Wiąże się to z odmiennym rozwojem historyczno-gospodarczym obszarów wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego, należących w przeszłości do zaboru pruskiego lub do zaboru rosyjskiego (południowo-wschodnia część województwa). W tym ujęciu wyższymi miernikami poziomu aktywności pozarolniczej charakteryzują się gminy byłego zaboru pruskiego (np. udział gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą w zabo-

rze rosyjskim 10,3%, w zaborze pruskim 13,5%). Odmienny charakter rozwoju historyczno-gospodarczego oddziałuje również na strukturę prowadzonej działalności. Obszar zaboru rosyjskiego wyróżnia się wyższą aktywnością w zakresie handlu, przetwórstwa i budownictwa. Z kolei w gminach dawnego zaboru pruskiego zaznacza się wyższy udział gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą w zakresie transportu, turystyki i pozostałych sekcji.

Ryc. 6. Uwarunkowania agrarne rolnictwa

A – przeciętna wielkość gospodarstwa rolnego (1 – niska, 2 – średnia, 3 – wysoka), B – liczba gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą

Agrarian conditions for agriculture

A – average farm area (1 – small, 2 – medium, 3 – large), B – number of farms with non-agriculture economic activity

Oprócz uwarunkowań zewnętrznych (przyrodniczych, urbanizacyjnych, historycznych) w ocenie zróżnicowania przestrzennego pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych uwzględniono również wybrane cechy wewnętrzne rolnictwa. Tak ukierunkowana analiza objęła cechy agrarne i produkcyjne rolnictwa, wyznaczające potencjał ekonomiczny gospodarstw rolnych.

Jako cechę diagnostyczną struktury agrarnej przyjęto przeciętną wielkość gospodarstw rolnych prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą (powierzchnia ogólna według siedziby gospodarstwa), analizowaną przestrzennie w układzie 3 grup obszarowych – gospodarstwa małe (do 10 ha), średnie (10–30 ha) i duże (powyżej 30 ha). W woj. kujawsko-pomorskim średnia wielkość ba-

danej grupy gospodarstw wynosi 19,1 ha i charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym – od poniżej 10 ha w gminach podmiejskich oraz w powiatach aleksandrowskim i rypińskim do powyżej 30 ha w powiatach nakielskim, sępoleńskim i żnińskim oraz w pojedynczych gminach Pojezierza Chełmińskiego. Należy zaznaczyć, że maksymalne wartości powyższego miernika wiążą się przede wszystkim z występowaniem na terenie danej gminy gospodarstw wielkoobszarowych (spółek, spółdzielni itp.).

Przeprowadzona analiza wykazała, że gospodarstwa prowadzące działalność pozarolniczą z reguły charakteryzują się wyższą, w porównaniu do ogółu gospodarstw, przeciętną powierzchnią (średnio w województwie o 73%). Prawidłowość ta występuje we wszystkich powiatach (od 3% w pow. aleksandrowskim do 134% w pow. grudziądzkim) oraz w przeważającej liczbie gmin (75% jednostek).

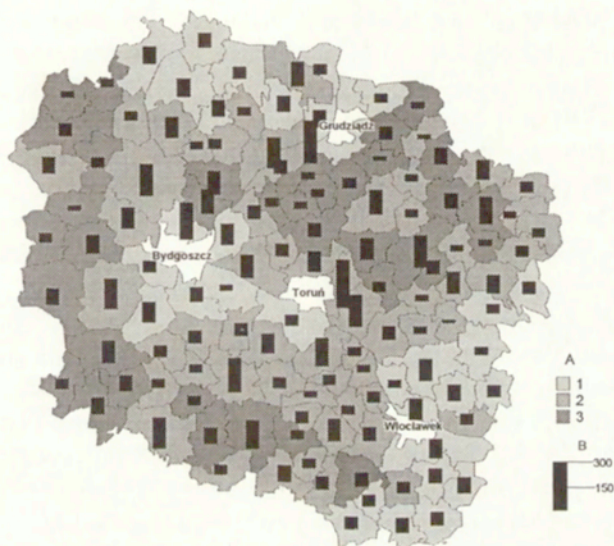
Z punktu widzenia struktury dochodów gospodarstw rolnych pozarolnicza aktywność gospodarcza powinna się koncentrować w grupach gospodarstw małych i średnich, przez co podnosić ich niewielki, wynikający z ograniczonych zasobów ziemi, potencjał ekonomiczny.

Jednakże tak ukierunkowana analiza wykazała, że działalność pozarolniczą podejmują z reguły gospodarstwa duże (15–50 ha) i bardzo duże (powyżej 100 ha), dysponujące większymi zasobami finansowymi, umożliwiającymi ponoszenie kosztów uruchomienia działalności gospodarczej. Zjawisko to przyczynia się do polaryzacji struktury dochodowej ogółu gospodarstw rolnych.

Podjęto również próbę określenia związków zachodzących między zróżnicowaniem terytorialnym wyników produkcyjnych rolnictwa a aktywnością pozarolniczą gospodarstw rolnych. Poziom produkcyjny rolnictwa określono jako średnią wartość znormalizowaną zarówno poziomu produktywności ziemi (wielkość produkcji globalnej rolnictwa w przeliczeniu na 1 ha UR), jak i poziomu produktywności pracy (wielkość produkcji globalnej rolnictwa w przeliczeniu na 1 osobę głównie lub wyłącznie pracującą w rolnictwie; obliczenia przeprowadzono na podstawie jednostek zbożowych, według stanu w 1996 r.). W tym ujęciu wysoką produktywnością rolnictwa charakteryzuje się obszar Pojezierza Chełmińskiego oraz gminy położone w zachodniej części województwa. Z kolei niski poziom produkcyjny rolnictwa zaznaczył się głównie na terenie Kotliny Toruńskiej, Borów Tucholskich oraz Pojezierzy: Kujawskiego i Dobrzyńskiego (ryc. 7).

Niskie wyniki produkcyjne rolnictwa powinny stymulować rozwój dodatkowych (pozarolniczych) form aktywności gospodarczej. Jednakże analiza skali pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych w odniesieniu do cech produkcyjnych rolnictwa tej zależności nie potwierdza (wsp. korelacji -0,23). Odnotowano jedynie niewielką, nieistotną statystycznie prawidłowość spadku udziału gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą od 13,2% dla obszarów o niskiej produktywności do 11,8% dla gmin o wysokiej produktywności rolnic-

twą. Również niewielkim zróżnicowaniem względem obszarów o odmiennym poziomie produkcyjnym rolnictwa charakteryzuje się struktura pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych. W tym ujęciu za niekorzystne zjawisko można uznać spadek udziału gospodarstw prowadzących działalność w zakresie przetwórstwa przemysłowego (od 17,7% na terenach o niskiej produktywności do 16,2% na terenach o wysokiej produktywności) oraz budownictwa (od 4,5% na terenach o niskiej produktywności do 4,1% na terenach o wysokiej produktywności). Wskazuje to na zmniejszający się potencjał ekonomiczny obszarów o wysokim poziomie cech produkcyjnych rolnictwa.

Ryc. 7. Uwarunkowania produkcyjne rolnictwa

A – poziom produkcyjny rolnictwa (1 – niski, 2 – średni, 3 – wysoki), B – liczba gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą

Production conditions for agriculture

A – production level of agriculture (1 – low, 2 – medium, 3 – high), B – number of farms with non-agriculture economic activity

WNIOSKI

Wprowadzenie mechanizmów gospodarki rynkowej przyczyniło się do rozwoju nowej kategorii gospodarstw rolnych – jednostek prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą. Jest to zjawisko pozytywne, stymulujące wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz przyczyniające się – poprzez tworzenie nowych miejsc pracy – do ograniczenia bezrobocia (jawnego i ukrytego) i poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych.

Przeprowadzona analiza wykazała duże zróżnicowanie przestrzenne poziomu i struktury pozarolniczej aktywności gospodarstw rolnych na obszarach wiejskich woj. kujawsko-pomorskiego. Wskazują na to m.in. istotne różnice ich udziału w ogólnej liczbie gospodarstw (od 5,9% w gm. Zbójno do 29,9% w gm. Solec Kujawski). Ocenę tego zróżnicowania przeprowadzono na podstawie warunków zewnętrznych rolnictwa, przyrodniczych i pozaprzyrodniczych (czynnik historyczny i urbanizacji), jak i cech samego rolnictwa (agrarnych, produkcyjnych). Wykazano, że obecny rozkład przestrzenny pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych najsilniej determinują czynniki urbanizacyjne, wyznaczające poziom społeczno-gospodarczego rozwoju danej jednostki przestrzennej. Niekorzystnym zjawiskiem jest relatywnie niska aktywność pozarolnicza w gospodarstwach małych i średnich oraz na obszarach charakteryzujących się niekorzystnymi warunkami przyrodniczymi, niskim poziomem cech produkcyjnych rolnictwa i historycznie ukształtowanym niższym poziomem rozwoju (dawny zabór rosyjski). Na obszarach tych, ze względu na trudną sytuację dochodową gospodarstw rolnych, powinny się rozwijać alternatywne źródła dochodów. Poprawa tego stanu wymaga zmiany polityki gospodarczej państwa w kierunku wprowadzenia szeregu preferencji (np. kredyty) i pomocy organizacyjnej (biznesplany) dla gospodarstw podejmujących działalność pozarolniczą. W tym zakresie na terenie województwa kujawsko-pomorskiego pozytywnie ocenić można jedynie działalność Ośrodków Doradztwa Rolniczego, głównie w zakresie propagowania działalności agroturystycznej.

Z punktu widzenia wzrostu pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych nie bez znaczenia są też lokalne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości. Potwierdza to wprowadzony wskaźnik pozarolniczej aktywności gospodarstw rolnych, pozwalający na identyfikację 10 gmin, w których odsetek gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą w ogólnej liczbie jednostek REGON był relatywnie wyższy od udziału gospodarstw rolnych w ogólnej liczbie gospodarstw domowych. Przykład tych gmin wskazuje, że szczególnie duża rola w animowaniu przedsiębiorczości przypisana jest lokalnym władzom samorządowym.

W procesie rozwoju funkcji pozarolniczych rejony wiejskie w znacznym stopniu zdane są na własne siły i na aktywizację własnego potencjału rozwojowego, dlatego istnieje konieczność uruchomienia wszystkich niewykorzystanych możliwości tkwiących w środowiskach lokalnych. Aktywizacja środowisk lokalnych powinna być celem nadrzędnym władz gminnych, które w rozważaniach nad lokalną przedsiębiorczością powinny brać pod uwagę również animatorów i inspiratorów inicjatyw lokalnych, tworzących z reguły niewielkie jednoosobowe (bądź rodzinne) firmy. Jednakże samorządy lokalne preferują przede wszystkim firmy duże, zatrudniające większą liczbę pracowników, gdy tymczasem to małe zakłady wywierają dominujący wpływ na lokalny rynek

pracy. O dużej roli samorządów lokalnych w rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich świadczyć mogą przykłady gmin (Chodecz, Warlubie, Brzuze, Lniano) o peryferyjnym położeniu w stosunku do aglomeracji miejskich (centra aktywności), które stanowią swego rodzaju „wyspy” lokalnej przedsiębiorczości. Ponadto, w niektórych gminach o dużym stopniu nasycenia przestrzeni gospodarczej i społecznej w podmioty gospodarcze (z reguły położonych w strefach aglomeracji miejskich) etap szybkiego zwiększania liczby podmiotów gospodarczych zostaje stopniowo zastępowany fazą podmiotowych i organizacyjnych zmian strukturalnych. Następuje w nich wyraźne różnicowanie funkcji gospodarczych, a dalszy przebieg tego procesu dokonuje się niejako samoistnie. Powstałe podmioty gospodarcze stwarzają zapotrzebowanie na różnego rodzaju usługi, kooperacje itp., tworząc nisze, w które mogą wchodzić kolejne firmy. Świadczyć może o tym duży udział w strukturze podmiotów gospodarczych sekcji nie wyspecyfikowanych w spisie rolnym, na który w większości składają się podmioty świadczące różnego rodzaju usługi. Sądzić można, że dalszy rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich będzie się wiązał z zagospodarowywaniem dotychczas pomijanych nisz rynkowych oraz z koncentracją organizacyjną części firm.

LITERATURA

- Bański J., 2003, *Pozarolniczy rozwój gospodarczy na obszarach wiejskich w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 75, 3, s. 385–401.
- Gilka J., 2003, *Pozarolnicza aktywność rolników indywidualnych na Pomorzu Środkowym w opinii doradców rolnych*, Roczniki Naukowe SERiA, 5, 1, s. 47–51.
- Kłodziński M., Fedyszak-Radziejowska B., 2002, *Przedsiębiorczość wiejska – wybrane problemy* [w:] M. Kłodziński, B. Fedyszak-Radziejowska (red.), *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 25–40.
- Kłodziński M., 2000, *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*, [w:] M. Kłodziński, A. Rosner (red.), *Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich wschodniego i zachodniego pogranicza*, PAN, IRWiR, Warszawa, s. 30–50.
- Mickiewicz B., 2002, *Pozarolnicza działalność gospodarcza rolników na obszarach wiejskich województwa zachodniopomorskiego*, Roczniki Naukowe SERiA, 4, 4, s. 72–89.
- Niedzielski E., 1998, *Przemiany strukturalne podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich*, [w:] Agrobiznes w krajach Europy Środkowej w aspekcie integracji z Unią Europejską, Roczniki Naukowe SERiA, 2, s. 452–456.
- Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych (wyniki spisu NSP i PSR 2002 r.)*, 2003, GUS, Warszawa.

- Racine J.B., Raymond H., 1977, *Analiza ilościowa w geografii*, PWN, Warszawa.
- Rosner A., 2002, *Przedsiębiorczość wiejska a lokalny rynek pracy* [w:] M. Kłodziński, B. Fedyszak-Radziejowska (red.), *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Witek T. (red.), 1994, *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, 1994, IUNiG, Puławy.

SPATIAL DIFFERENTIATION AND CONDITIONS FOR NON-AGRICULTURAL ACTIVITY IN THE FARMS OF THE KUJAWSKO-POMORSKIE VOIVODSHIP

The paper presents an analysis of spatial differentiation of the non-agricultural activity in the farms of the Kujawsko-Pomorskie voivodship. The authors have defined the level and structure of non-agricultural activity conducted on farms. The following factors were taken into consideration: natural, urbanization-related, historical, as well as agrarian and productive features of agriculture. It was proved, that the introduction of market economy has contributed to the growth of farms' non-agricultural activity in urbanized areas (suburban zones), characterized by a higher level of socio-economic development.

MARCIN WÓJCIK
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
Uniwersytet Łódzki
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31
marcinlodz@op.pl

ROZWÓJ POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ W WYBRANYCH GMINACH WIEJSKICH AGLOMERACJI ŁÓDZKIEJ

DEVELOPMENT OF NON-AGRICULTURAL ACTIVITY IN SELECTED RURAL
COMMUNES IN THE ŁÓDŹ URBAN AGGLOMERATION

Zarys treści: W pierwszej części artykułu określono dynamikę zmian w wielkości i strukturze zatrudnienia pozarolniczego. Zauważono, że proces rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej zachodzi intensywnie w gminach sąsiadujących z Łodzią. Przedmiotem badań były również zmiany w strukturze branżowej zatrudnienia. W okresie 1993–2000 zaobserwowano wzrost znaczenia funkcji usługowych, szczególnie handlu oraz regres w działalności produkcyjnej. W dalszej części opracowania wykonano próbę identyfikacji pozarolniczych funkcji gmin w podziale na endo- i egzogeniczne. Największy wzrost zatrudnienia egzogenicznego zauważono w gminach graniczących z Łodzią. Stwierdzono także, że w gminach położonych w strefie zewnętrznej aglomeracji zmiany zachodzą bardzo powoli, a wiele z oferowanych usług uzupełnia działalność rolników (np. handel obwoźny).

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, działalność pozarolnicza, obszary wiejskie.

WSTĘP

Prywatna przedsiębiorczość jest w Polsce przedmiotem wielokrotnych analiz ekonomistów, socjologów, a także geografów (np. Bański 2003, Śleszyński 2003). W najbardziej prosty sposób przedsiębiorczość jest definiowana jako „reakcja na siły działające w gospodarce rynkowej” (Bylicki, Szafranek 1996, s. 55). A.P. Wiatrak (1996) pod pojęciem przedsiębiorczości rozumie „...dążność ludzi do działania, poszukiwania nowych rozwiązań, wykorzystania pojawiających się możliwości oraz aktywność w poszukiwaniu dodatkowych i alternatywnych źródeł dochodów”¹.

¹ Cytat za Kłodzińskim (1998, s. 29).

Niezależnie od brzmienia poszczególnych definicji ich wspólnym mianownikiem jest ludzkie działanie. Zdaniem L. Bylickiego i R. Szafranka (1996) indywidualne oraz zbiorowe działania przełamują istniejące wzorce gospodarowania, krytykują je i poszukują sposobów ich zmiany. Przedsiębiorczość można rozpatrywać w dwóch aspektach: normatywnym i funkcjonalnym.

Aspekt normatywny przedsiębiorczości związany jest z cechami osobowymi przedsiębiorców, motywami ich działań, społecznymi postawami i wzorcami postępowania. W aspekcie funkcjonalnym badanie skierowane jest na określenie rangi ekonomicznej przedsiębiorstwa (np. wielkości zatrudnienia, produkcji, zysku). Istotne znaczenie ma również identyfikacja związanych z działalnością form zagospodarowania przestrzeni.

W badaniach geograficzno-ekonomicznych działania jednostek i grup rozpatruje się najczęściej z punktu widzenia funkcji, jaką pełnią w określonej całości (społeczno-gospodarczej). Pod pojęciem funkcji rozumie się każdą działalność społeczno-gospodarczą wykonywaną w osiedlu, niezależnie od jej rangi ekonomicznej i przestrzennej, rozpatrywaną od strony tego osiedla, jak i sieci osadniczej, w skład której wchodzi (Suliborski 1983)². W wyjaśnianiu procesów przemian gospodarczych przyjęto interpretację funkcjonalną.

Celem opracowania jest identyfikacja procesów przemian pozarolniczej działalności gospodarczej oraz określenie roli elementów (działalności) w strukturze funkcjonalnej odpowiednich obszarów.

OBSZAR BADAŃ

Po reformie administracyjnej w 1999 r. obszar aglomeracji łódzkiej utożsamia się z pięcioma powiatami: grodzkim (Łódź), brzezińskim, łódzkim wschodnim, pabianickim i zgierskim (Suliborski i in. 2000).¹

Procesy przemian pozarolniczej działalności gospodarczej zbadano w pięciu wybranych gminach tych powiatów (ryc. 1). Obszary trzech z nich przylegają bezpośrednio do Łodzi (Andrespol, Nowosolna, Rzgów), natomiast gminy Głowno i Parzęczew położone są w strefie zewnętrznej aglomeracji.

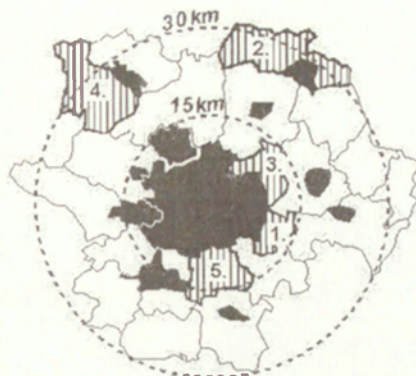
W doborze obszarów badań kierowano się przede wszystkim położeniem gminy w stosunku do ośrodka centralnego aglomeracji – Łodzi oraz funkcją tych obszarów w strukturze przestrzennej aglomeracji.

Tłem dla analizy procesów przemian pozarolniczej działalności gospodarczej jest ogólna charakterystyka społeczno-gospodarcza wybranych gmin. Składa się ona z dwóch części:

² Definicja ta została wprowadzona w badaniach funkcji miast. Adaptując ją na potrzeby niniejszej pracy, termin miasto zastąpiono terminem osiedle. Zabieg ten pozwolił na przyjęcie tej definicji również w badaniach podsystemu osadnictwa wiejskiego.

¹ Z początkiem 2001 r. utworzono powiat brzeziński, którego obszar został wydzielony z powiatu łódzkiego wschodniego.

- identyfikacji funkcji dominujących,
- określenia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin w oparciu o wybrane wskaźniki.

Ryc. 1. Obszar aglomeracji łódzkiej

Wybrane gminy: 1 – Andrespol, 2 – Głowno, 3 – Nowosolna, 4 – Parzęczew, 5 – Rzgów

Arca of Łódź urban agglomeration

Selected communes: 1 – Andrespol, 2 – Głowno, 3 – Nowosolna, 4 – Parzęczew, 5 – Rzgów

Funkcje dominujące wybranych gmin przed 1990 r. (1988 r.), określono na podstawie badań W. Stoli (1993). Klasyfikację tę, dla potrzeb niniejszego opracowania, zawężono do dwóch typów: przewaga funkcji pozarolniczych (P), przewaga funkcji rolniczych (R) (tab. 1.).

Funkcje gmin w 1988 r. porównano z klasyfikacją z 2000 r. wykonaną na podstawie podobnego zestawu mierników (Bański, Stola 2002). Także i w tym przypadku wprowadzono podane wyżej uproszczenie podziału funkcjonalnego gmin (tab. 1).

T a b e l a 1. Funkcje dominujące w strukturze funkcjonalnej wybranych gmin wiejskich aglomeracji łódzkiej w 1988 i 2000 r.

Gmina:	1988 r.	2000 r.
Andrespol	pozarolnicze	pozarolnicze
Głowno	rolnicze	rolnicze
Nowosolna ¹	rolnicze	pozarolnicze
Parzęczew	rolnicze	rolnicze
Rzgów	rolnicze	pozarolnicze

¹ Badania funkcji gmin w 1988 r. prowadzono przed włączeniem najbardziej zurbanizowanej części gminy Nowosolna do Łodzi (Stola 1993). W starym podziale administracyjnym gmina ta charakteryzowała się przewagą funkcji pozarolniczych. W badaniach przemian funkcji wybranych gmin, przyjęto obecny przebieg granic administracyjnych. W granicach tych, na obszarze gminy Nowosolna w 1988 r., przeważały funkcje rolnicze.

Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin określono w oparciu o 7 mierników. W zestawie tym uwzględniono cechy demograficzne, ekonomiczne i osadnicze (tab. 2).

T a b e l a 2. Wybrane wskaźniki rozwoju społeczno-gospodarczego gmin

Gmina	Tereny zabudowane i komunikacyjne w powierzchni ogólnej (%)	Liczba osób na 1 miejscowość	Liczba osób na 1 km ²	Liczba kobiet na 100 mężczyzn	Saldo migracji (%)	Pracujący w gospodarce narodowej (poza rolnictwem) w liczbie ludności w wieku produkcyjnym (%)	Mieszkania oddane do użytku na 1000 mieszkańców
Andrespol	24	1083	451	109	11,4	15	3,3
Giłowno	6	159	49	101	-1,6	3	0,4
Nowosolna	6	113	50	104	28,8	30	5,2
Parzęczew	17	122	53	97	-15,2	9	0,5
Rzgów	13,8	525	127	106	11,8	32	3,2

Źródło: opracowane własne na podstawie *Rocznika Statystycznego Województwa Łódzkiego 2001*, WUS, Łódź.

Na podstawie zebranych wyżej informacji dokonano krótkiej charakterystyki wybranych gmin (ryc. 1, tab. 1, tab. 2).

Andrespol – gmina położona na wschód od Łodzi, stanowi część koluszkowskiego pasma zurbanizowanego, które powstało wzdłuż linii kolejowej Łódź–Koluszki (intensywna urbanizacja po 1945 r.). Andrespol po drugiej wojnie światowej miał status osiedla. Gmina ta charakteryzuje się bardzo dużym udziałem terenów zabudowanych w ogólnej powierzchni oraz bardzo dużą gęstością zaludnienia. Większość mieszkańców gminy pracuje w zawodach pozarolniczych. Powszechnym zjawiskiem są dojazdy do pracy w Łodzi (bardzo dobra dostępność komunikacyjna). W gminie rozwija się funkcja mieszkaniowa, a wielu Łodzian wybiera Andrespol na miejsce stałego pobytu.

Rzgów – gmina położona na południe od Łodzi. Po 1945 r., w osadzie Rzgów (dawniej posiadała prawa miejskie) i w pasie przy granicy z Łodzią zachodziły procesy urbanizacji. W wyniku intensywnego rozwoju po 1990 r. zmieniły się funkcje dominujące gminy. Znaczną przewagę w strukturze funkcjonalnej uzyskały działalności pozarolnicze. Osią rozwoju gminy jest droga krajowa nr 1. W jej pobliżu w latach 90. powstał jeden z największych zespołów hal targowych w Polsce (Centrum Ptak w Rzgowie). W gminie Rzgów, podobnie jak w Andrespolu, rozwija się funkcja mieszkaniowa. Wiele osób również decyduje się tutaj zamieszkać.

Nowosolna – gmina położona na wschód od Łodzi. W 1988 r. najbardziej zurbanizowaną część gminy włączono do Łodzi (osada Nowosolna). W granicach gminy po 1988 r., zmieniły się funkcje dominujące. Przewagę uzyskały funkcje pozarolnicze. Gmina charakteryzuje się bardzo dużym saldem migracji stałych oraz wysokim wskaźnikiem mieszkań oddanych do użytku na 1000

mieszkańców. O atrakcyjności osadniczej tego obszaru decyduje bliskość Łodzi oraz walory krajobrazowe (Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich). W południowej części gminy, wzdłuż drogi krajowej Łódź–Rawa Mazowiecka obserwuje się wzmożoną aktywność gospodarczą.

Główno – gmina położona ok. 30 km na północny-wschód od Łodzi. W strukturze funkcjonalnej gminy dominują funkcje rolnicze. Gmina ta rozwija się w ścisłym związku z miastem Główno (stanowi jego zaplecze). Obserwuje się tu ujemne saldo migracji stałych, małą gęstość zaludnienia oraz mały udział terenów zabudowanych w ogólnej powierzchni. Znikome znaczenie ma również zatrudnienie pozarolnicze.

Parzęczew – gmina położona ok. 30 km na północny-zachód od Łodzi. W strukturze funkcjonalnej dominują funkcje rolnicze. Największa aktywność gospodarcza występuje w dwóch obszarach: w ośrodku gminnym oraz w pobliżu miasta Ozorków. Duży udział terenów zabudowanych i komunikacyjnych wynika z lokalizacji na obszarze gminy osiedla wojskowego Leźnica Wielka.

Wybrane gminy są zróżnicowane pod względem pełnionych funkcji, tradycji rozwoju gospodarczego, zagospodarowania przestrzennego i struktury osadniczej. Przedstawiona charakterystyka jest punktem wyjścia do dalszych rozważań.

ZMIANY W WIELKOŚCI I STRUKTURZE ZATRUDNIENIA POZAROLNICZEGO

W latach 1993–2000 we wszystkich wybranych gminach zaobserwowano wzrost liczby podmiotów gospodarczych.¹ Gminy te różnią się jednak pod względem liczby zarejestrowanych firm oraz dynamiki ich przyrostu. Zarówno w 1993, jak i 2000 r. najwięcej firm było zarejestrowanych w Rzgowie (614; 1154) i Andrespolu (378; 683). W pozostałych gminach liczba podmiotów nie przekraczała 150 w 1993 r. i 250 w 2000 (tab. 3).²

Najbardziej dynamicznie pod tym względem rozwijały się gminy, w których już w 1993 r. zarejestrowanych było najwięcej podmiotów gospodarczych. W latach 1993–2000 liczba firm w gminie Andrespol i Rzgów wzrosła o ponad 80%. Duży przyrost był również charakterystyczny dla Parzęczewa i Nowosolnej (ok. 70%). Tylko w gminie Główno zanotowano wzrost o niecałe 50%.

Podobne różnice w dynamice zmian zaobserwowano we wzroście zatrudnienia pozarolniczego. Również w tej płaszczyźnie badań można wyróżnić 2 grupy gmin (ryc. 2). W pierwszej znajdują się Rzgów i Andrespol, w których

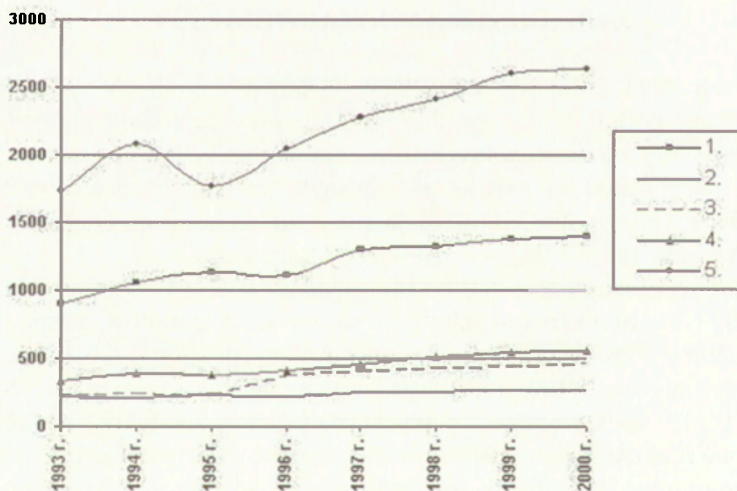
¹ Dane statystyczne, wykorzystane w opracowaniu, pochodzą z dwóch źródeł: z rejestru działalności gospodarczej REGON (Urząd Statystyczny w Łodzi) oraz gminnych ksiąg Ewidencji Działalności Gospodarczej.

² W badaniach zmian wielkości i struktury zatrudnienia pozarolniczego, pominięto osiedle wojskowe w Leźnicy Wielkiej.

w 2000 r. zatrudnionych było odpowiednio 2636 i 1402 osób. W gminach tych przyrost zatrudnienia w latach 1993–2000 był wysoki i wynosił ok. 50% (w Andrespolu wzrost o ok. 500 i Rzgowie o ok. 900 osób). W drugiej grupie największy wzrost zatrudnienia zaobserwowano w gminie Nowosolna, szczególnie po 1995 r. (o ok. 230 osób). Wśród 5 badanych gmin najmniejszy wzrost zatrudnienia wystąpił w gminie Głowno (tylko ok. 50 osób).

T a b e l a 3. Liczba podmiotów gospodarczych (a) oraz średnic zatrudnienie (b) w firmie w latach 1993–2000 w wybranych gminach wiejskich aglomeracji łódzkiej

Gmina		1993	1995	1997	2000
Andrespol	a	378	476	558	683
	b	2,2	2,2	2,2	2,0
Głowno	a	139	145	179	198
	b	1,5	1,5	1,5	1,4
Nowosolna	a	96	95	141	165
	b	2,2	2,4	2,7	2,7
Parzęczew	a	147	167	226	250
	b	1,9	2,0	2,0	2,3
Rzgów	a	614	758	1008	1154
	b	2,8	2,3	2,2	2,2

Ryc. 2. Wzrost zatrudnienia pozarolniczego w wybranych gminach wiejskich aglomeracji łódzkiej w latach 1993–2000

Gminy: 1 – Andrespol, 2 – Głowno, 3 – Nowosolna, 4 – Parzęczew, 5 – Rzgów

Non-agriculture employment trends in selected rural communes in the Łódź urban agglomeration, 1993–2000

Communes: 1 – Andrespol, 2 – Głowno, 3 – Nowosolna, 4 – Parzęczew, 5 – Rzgów

Określono również relację pomiędzy wzrostem liczby podmiotów gospodarczych a wzrostem zatrudnienia. Relację tę opisuje wskaźnik liczby zatrudnionych na 1 podmiot gospodarczy (tab. 3). Interesującym zjawiskiem jest spadek wartości wskaźnika w gminach o najwyższym poziomie pozarolniczej aktywności gospodarczej (tab. 2). W gminie Rzgów wartość wskaźnika obniżyła się z 2,8 do 2,2 zatrudnionego na 1 firmę, co świadczy o rosnącej dominacji firm małych i bardzo małych w strukturze wielkościowej przedsiębiorstw. Spadek ten wiązał się z pojawieniem wielu drobnych przedsiębiorców, zainteresowanych posiadaniem stoiska w centrum handlowym. Drobna działalność usługowa była często dla tych osób szansą na uniknięcie bezrobocia.

Budowa hal targowych wpłynęła również na ograniczenie znaczenia funkcji rolniczej w gminie. Procesowi temu sprzyjała możliwość rozpoczęcia działalności uzupełniającej wobec firm już istniejących w centrum targowym np. gastronomia, sklepy spożywcze, naprawy, firmy remontowo-budowlane, parkingi, obsługa nieruchomości, itp.

W gminie Nowosolna i Parzęczew w tym samym okresie zaobserwowano wzrost wartości wskaźnika (w Nowosolnej z 2,2 do 2,7). W latach 1990–2003 w gminie Nowosolna zauważono znaczny wzrost aktywności gospodarczej. W pobliżu granic Łodzi powstało wiele dużych firm, które zajmują się najczęściej działalnością handlową np. składy materiałów budowlanych, hurtownie odzieży, środków czystości, stacje paliwowe. Wśród zakładów produkcyjnych najczęściej powstają szwalnie, farbiarnie oraz inne z branży odzieżowej. Lokalizacji tych firm sprzyjają: niższe ceny gruntów, rozwój funkcji mieszkaniowej, kwalifikacje zawodowe ludności, głównie kobiet (szwaczki).

Ze wszystkich gmin najmniej korzystnie przedstawia się sytuacja w gminie Głowno, w której dominują firmy jednoosobowe. Bardzo mała pozarolnicza aktywność zawodowa ludności wynika z położenia gminy na zapleczu ośrodka lokalnego (miasto Głowno). W mieście tym rozwija się działalność usługowa i stanowi ono konkurencję dla sąsiednich obszarów wiejskich.

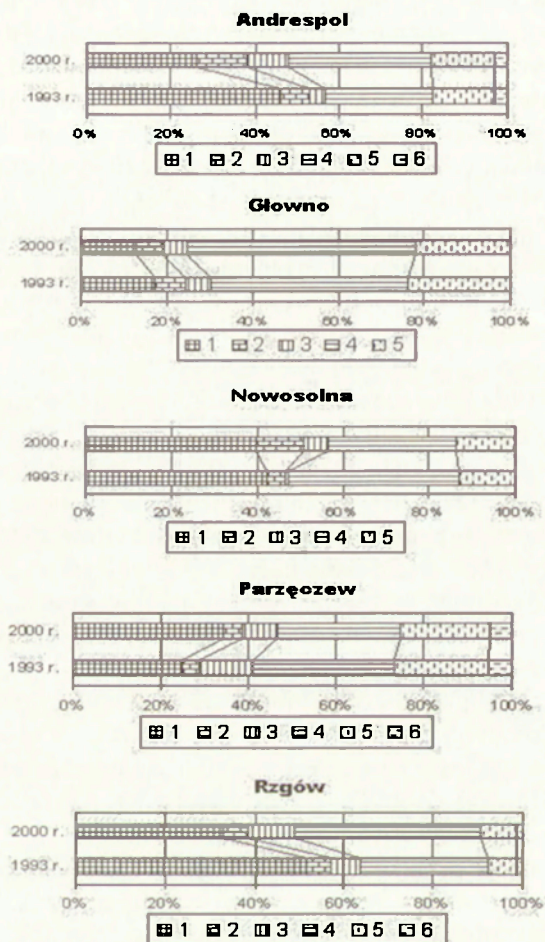
Interesująco na tym tle przedstawiają się zmiany w strukturze branżowej zatrudnienia. Zgodnie z podziałem zaproponowanym m.in. przez A. Werwickiego (1998), pogrupowano zatrudnionych według sekcji EKD¹ (ryc. 3).

Wyróżniono następujące grupy:

- działalność przemysłowa (sek. C, D, E),
- budownictwo (sek. F),
- usługi dla producentów (sek. I, J, K),
- usługi dla konsumentów, materialne (sek. G, H),

¹ Sekcje Europejskiej Klasyfikacji Działalności: C – kopalnictwo, D – produkcja przemysłowa, E – wytwarzanie energii, F – budownictwo, G – handel i naprawy, H – hotele i restauracje, I – transport i łączność, J – pośrednictwo finansowe, K – obsługa nieruchomości, L – administracja publiczna i obrona narodowa, M – edukacja, N – ochrona zdrowia i opieka społeczna, O – pozostałe usługi.

- usługi dla konsumentów, niematerialne (sek. M, N, O),
- usługi ogólnospołeczne, administracja publiczna i obrona narodowa (sek. L).

Ryc. 3. Struktura zatrudnienia pozarolniczego w wybranych gminach wiejskich aglomeracji łódzkiej, 1993 i 2000

Grupy zatrudnienia: 1 – działalność przemysłowa (sek. C, D, E), 2 – budownictwo (sek. F), 3 – usługi dla producentów (sek. I, J, K), 4 – usługi dla konsumentów, materialne (sek. G, H), 5 – usługi dla konsumentów, niematerialne (sek. M, N, O) 6 – usługi ogólnospołeczne, administracja publiczna i obrona narodowa (sek. L)

Non-agricultural employment by the sector in selected rural communes in the Łódź urban agglomeration, 1993 and 2000

1 – manufacturing, 2 – construction, 3 – services for producers, 4 – services for consumers, material, 5 – services for consumers, nonmaterial, 6 – public administration and national defence

Najbardziej istotną zmianą jest malejący udział zatrudnienia w działalności produkcyjnej na rzecz działalności usługowej (szczególnie usług materialnych dla konsumentów – handel i naprawy). Największą dynamikę zmian w tym kierunku stwierdzono w gminach o wysokim globalnym poziomie zatrudnienia (Rzgów i Andrespol). W Rzgowie zatrudnienie w produkcji, w stosunku do ogólnego zatrudnienia, spadło z poziomu ponad 50% do ok. 30% (ryc. 3). Zauważono również wzrost zatrudnienia w budownictwie, szczególnie w gminach położonych blisko Łodzi, co można wiązać z procesem rozwoju budownictwa mieszkaniowego na tych obszarach (rozwój funkcji mieszkaniowej i rezydencyjnej).

Ciekawym przypadkiem jest gmina Głowno, w której odnotowano relatywnie najwyższy udział zatrudnienia w usługach. Zestawiając ten fakt z procesami opisanymi wyżej (małe globalne zatrudnienie, bardzo małe przedsiębiorstwa), świadczy to raczej o słabości ekonomicznej tej gminy niż o jej sile. Firmy te należą przede wszystkim do grupy drobnych usług i napraw.

Przedmiotem badań były również zmiany w profilu działalności gospodarczej przedsiębiorstw. Przegląd działalności firm zarejestrowanych w badanych gminach w 1990 r., pozwolił na wydzielenie 7 form złożonych. Łączyły one najczęściej działalność produkcyjną z innymi przedsięwzięciami gospodarczymi. Podmioty gospodarcze o takim profilu działalności stanowiły ok. 30% ogółu firm. W roku 2003 zidentyfikowano już 18 działalności złożonych. Firmy łączą najczęściej działalność handlową z innymi formami aktywności gospodarczej (tab. 3).

T a b e l a 3. Złożone formy pozarolniczej działalności gospodarczej w 1990 i 2003 r. w wybranych gminach wiejskich aglomeracji łódzkiej

1990	2003
DG, DK, DGO, DF, FG, IG, DGJ	DG, GH, GI, IO, FGK, KMG, GF, DGI, GJ, FK, DF, FGI, DGF, GK, GJO, FI, DGO, GO

W 2003 r. udział podmiotów gospodarczych, które prowadzą złożoną działalność, wynosił ok. 50%. W okresie transformacji obserwuje się zatem proces odchodzenia od jednorodnych form działalności na rzecz form złożonych. Zjawisko to wynika m.in. z braku odpowiedniego kapitału, który pozwoliłby na uruchomienie działalności produkcyjnej. Z drugiej strony, ryzyko poniesienia strat w działalności usługowej jest dużo mniejsze. W sektorze usług są również większe możliwości szybkiej zmiany profilu działalności.

Dużą rolę w motywach wyborów przedsiębiorców odgrywają uwarunkowania makroekonomiczne np. niestabilna lub nieprzewidywalna polityka gospodarcza państwa. Uwarunkowania te utrudniają specjalizację przedsiębiorstw, które konkurują między sobą o klienta, proponując mu zbliżoną ofertę usłu-

wą. Wiele firm produkcyjnych rozszerza również własną działalność o handel i marketing. Ograniczają one w ten sposób koszty związane z pośrednictwem innych firm.

ROLA POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ W KSZTAŁTOWANIU SYSTEMU OSADNICZEGO

W przedstawionej wyżej analizie wykazano, że niektóre z wybranych gmin (Rzgów, Andrespol) charakteryzują się bardzo wysokim poziomem zatrudnienia pozarolniczego. Warto się zastanowić, czy działalność wykonywana na obszarze tych gmin zaspokaja jedynie potrzeby mieszkańców, czy produkowane towary i oferowane usługi znajdują odbiorców w szerszej przestrzeni społeczno-gospodarczej.

W badaniach geograficzno-ekonomicznych, ugruntował się podział funkcji osiedli na endo- i egzogeniczne. Relacje między tymi składnikami w poszczególnych osiedlach, jak i rola funkcji egzogenicznych w kształtowaniu systemu osadniczego, są przedmiotem badań geograficznych w ramach koncepcji bazy ekonomicznej (Jerczyński 1973). Analiza funkcjonalna odnosiła się najczęściej do miast bądź systemu miast. W pierwszej kolejności identyfikowano funkcje miast, a następnie określano rolę funkcji (elementów) w systemie osadniczym. Podział funkcji na endo- i egzogeniczne ujawnia ich różną rangę w bazie ekonomicznej miasta. Zidentyfikowane funkcje egzogeniczne miasta informują o stopniu otwartości gospodarki miasta, a tym samym jego przynależności do systemu. Działalność egzogeniczna leży zatem u podstaw związków pomiędzy jednostkami osadniczymi (Suliborski 1983).

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich aglomeracji skłania do przemyśleń na temat rangi, jaką pełnią określone ich funkcje w systemie osadniczym. Na przykładzie wybranych gmin wiejskich aglomeracji łódzkiej wykonano próbę identyfikacji pozarolniczych funkcji endo- i egzogenicznych.

Cel ten osiągnięto, stosując jedną z metod pośredniego pomiaru bazy ekonomicznej – wskaźnik nadwyżki pracowników (Jerczyński 1973).¹ Nadwyżka zatrudnienia utożsamiana jest z zatrudnieniem egzogenicznym.

Wielkość zatrudnienia endo- i egzogenicznego w poszczególnych sekcjach EKD w latach 1993–2000 przedstawiono za pomocą wykresów, które w konstrukcji nawiązują do metod „morfologii funkcjonalnej” (Suliborski 1992).

¹ Wskaźnik został wprowadzony przez Hoyta (1944), który zmodyfikował wskaźnik lokalizacji Florenca.

Wzór: $Z_{nad\ m} = Z_{im} - (Z_m * Z_{ik}/Z_k)$;

gdzie:

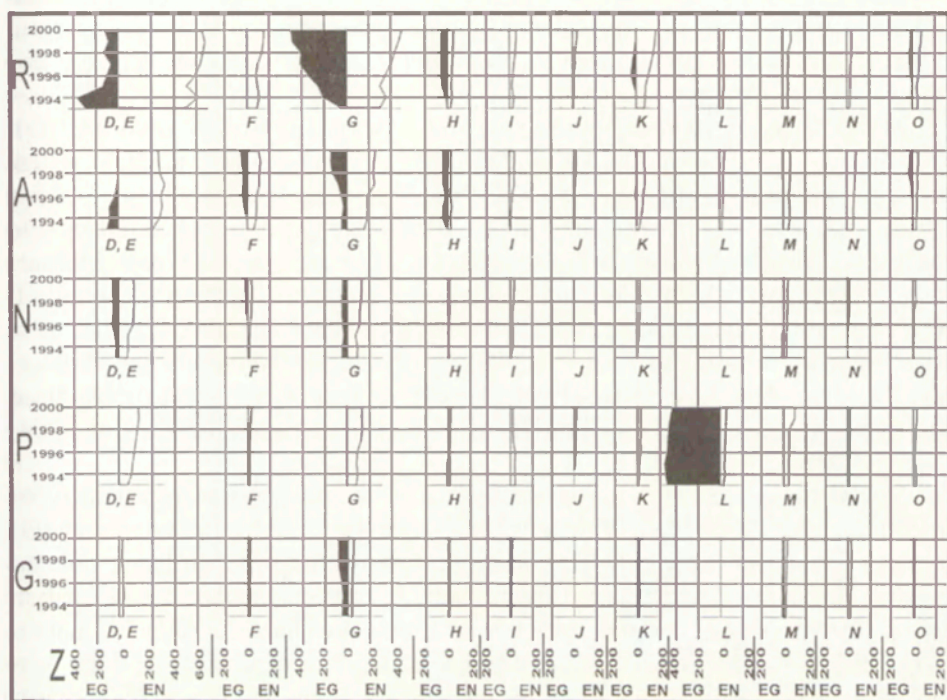
Z_{im} – zatrudnienie w działalności i w gminie,

Z_m – zatrudnienie całkowite w działalności pozarolniczej,

Z_{ik} – zatrudnienie w działalności i w kraju,

Z_k – zatrudnienie całkowite w działalności pozarolniczej w kraju.

Największy udział zatrudnienia egzogenicznego w ogólnym zatrudnieniu mają trzy gminy – Rzgów, Andrespol i Parzęczew (ryc. 4). Przypadek gminy Parzęczew jest specyficzny. Zatrudnienie egzogeniczne w tej gminie występuje wyłącznie w sekcji administracja publiczna i obrona narodowa (L). Ponadnormatywne zatrudnienie egzogeniczne w tej sekcji wynika z lokalizacji osiedla wojskowego – Leźnica Wielka.

Ryc. 4. Wielkość zatrudnienia endo- i egzogenicznego w wybranych gminach wiejskich aglomeracji łódzkiej w latach 1993–2000

Gminy: R – Rzgów, A – Andrespol, N – Nowosolna, P – Parzęczew, G – Głowno, Z – zatrudnienie, ENDO – endogeniczne, EGZO – egzogeniczne; D – produkcja przemysłowa, E – wytwarzanie energii, F – budownictwo, G – handel i naprawy, H – hotele i restauracje, I – transport i łączność, J – pośrednictwo finansowe, K – obsługa nieruchomości, L – administracja publiczna i obrona narodowa, M – edukacja, N – ochrona zdrowia i opieka socjalna, O – pozostałe usługi

Endo- and exogenous employment trends in selected rural communes in the Łódź urban agglomeration, 1993–2000

Communes: R – Rzgów, A – Andrespol, N – Nowosolna, P – Parzęczew, G – Głowno; Z – employment, ENDO – endogenous, EGZO – exogenous; D – manufacturing, E – power engineering, F – construction, G – trade and repairs, H – hotels and restaurants, I – transportation and communications, J – financial services, K – real estate, L – public administration and national defense, M – education, N – health services, O – others services

Wśród wszystkich sekcji EKD największy udział w zatrudnieniu egzogenicznym ma sekcja handel i naprawy (G). Bardzo duże znaczenie funkcja ta odgrywa w gminie Rzgów i Andrespol (ryc. 4). Zatrudnienie egzogeniczne w tych gminach związane jest z lokalizacją przedsiębiorstw prowadzących działalność usługową przede wszystkim na rzecz mieszkańców Łodzi. W gminie Rzgów na początku lat 90. XX w. powstał zespół hal targowych, w których działalność handlową prowadzą producenci i pośrednicy z Łodzi oraz regionu (głównie odzież). Wśród innych firm lokowanych w tych gminach można wymienić warsztaty i stacje obsługi pojazdów, hurtownie, zakłady naprawy sprzętu łomowego oraz firmy remontowo-budowlane.

Małeje rola zatrudnienia egzogenicznego w przemyśle i rzemiośle (D). W porównaniu z początkiem lat 90. zatrudnienie to najbardziej zmalało w Rzgowie, natomiast w gminie Andrespol straciło znaczenie. Firmy te najczęściej produkują odzież oraz potrzebne do jej wytworzenia półprodukty. Dużą rolę odgrywają również zakłady z branży spożywczej (piekarstwo, ubojnie i masarnie). Stosunkowo wysokie jest zatrudnienie egzogeniczne w handlu i naprawach (G) w gminie Głowno (stanowi ono 30% ogólnego zatrudnienia). Przegląd firm w tej sekcji pozwolił ustalić, że ok. 50% z nich oferuje usługi obwoźne artykułami rolnymi (handel obwoźny). Działalność ta stanowi zajęcie uzupełniające rolników, którzy część własnej produkcji sprzedają na rynkach ośrodków lokalnych (Głowna, Strykowa).

Wśród funkcji pozarolniczych systemotwórcze znaczenie mają zatem tylko niektóre z nich. Największą rolę odgrywają dwie funkcje: handel i naprawy (G) oraz produkcja przemysłowa (D), które zlokalizowane są w gminach położonych w sąsiedztwie Łodzi. Funkcje na tych obszarach rozwijają się w ścisłym związku z Łodzią. Biorąc pod uwagę ich dominujący charakter (handel i naprawy), można stwierdzić, że funkcje egzogeniczne gmin otaczających Łódź uzupełniają jej funkcje endogeniczne. Usługi oferowane na tym obszarze w znacznej mierze zaspokajają potrzeby mieszkańców centrum aglomeracji.

PODSUMOWANIE

Najbardziej dynamiczne zmiany funkcji obserwowane są na obszarach wiejskich w bliskim sąsiedztwie dużego miasta. Wpływ na to zjawisko mają trwałyce działalności gospodarczej ukształtowane przed 1990 r. Szczególnie widoczne jest to w gminach położonych w pasmach osadniczych (zurbanizowanych), które ukształtowały się w oparciu o linie kolejowe i drogi kołowe (Andrespol i Rzgów). Znaczna część mieszkańców takich gmin pracowała w zawodach pozarolniczych przed zmianami ustrojowymi (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1988).

Rozwojowi prywatnej przedsiębiorczości sprzyjają: umiejętności i kwalifikacje mieszkańców, duży potencjał demograficzny gminy (usługi dla miejscowej ludności) oraz bliskość dużego miasta (usługi dla mieszkańców Łodzi).

Przykładem dynamicznego wzrostu w latach 90. jest gmina Rzgów, która rozwój zawdzięcza lokalizacji firm zajmujących się handlem hurtowym i detalicznym (hale targowe) oraz towarzyszącym im innym działalnościami (gastro nomia, obsługa nieruchomości).

Na obszarach wiejskich położonych w bliskim sąsiedztwie dużego miasta od dawna obserwuje się stopniowy zanik funkcji rolniczej na rzecz funkcji pozarolniczych. Mieszkańcy wsi podmiejskich podejmują pracę na miejscu, głównie w usługach lub w Łodzi. Odejście od zawodu rolnika ma charakter powszechny, tym bardziej, że użytki rolne są obszarem ekspansji innych form zagospodarowania przestrzeni (mieszkaniowej, rekreacyjnej, usługowo-produkcyjnej).

Terenem bardzo intensywnych zmian po 1990 r. jest gmina Nowosolna. Położona jest w tzw. „klinie aglomeracji”, między dwoma pasmami zurbanizowanymi (koluszkowskim i strykowskim). Upowszechnienie się indywidualnych środków transportu zdecydowało o atrakcyjności osadniczej i gospodarczej tego obszaru. W gminie tej rozwija się przede wszystkim funkcja mieszkaniowa i wypoczynkowo-rekreacyjna (Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich). Wiele osób podejmuje tu również pozarolniczą działalność gospodarczą.

Obszary wiejskie w zewnętrznej strefie aglomeracji, pod względem rozwoju działalności pozarolniczej, rozwijają się stosunkowo wolno. Możliwości pozarolniczej aktywizacji gospodarczej tych gmin są ograniczone. Wynika to przede wszystkim z oddalenia od ośrodka generującego wzrost całej aglomeracji. W gminach Parzęczew i Głowno funkcją dominującą jest nadal rolnictwo. Zauważono wzrost znaczenia innych funkcji gospodarczych, ale nie odgrywają one dużej roli w aktywizacji pozarolniczej mieszkańców tych terenów (drobny handel i naprawy). Usługi te mają często charakter dopełniający działalność rolniczą. Rolnicy trudnią się handlem obwoźnym artykułami własnej produkcji oraz świadczą usługi sprzętem rolniczym. Bariery rozwoju funkcji pozarolniczych jest również brak określonych tradycji gospodarczych i wzorców przedsiębiorczości. Najmniej korzystnie przedstawia się sytuacja w gminie Głowno. Jej rozwój gospodarczy ograniczony jest przez konkurencję przedsiębiorstw zlokalizowanych w ośrodku lokalnym (miasto Głowno).

LITERATURA

- Bański J., 2003, *Pozarolniczy rozwój gospodarczy na obszarach wiejskich w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 75, 3, 385–401.
- Bański J., Stoła W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bylicki L., Szafranek R., 1996, *Pojęcie przedsiębiorczości i działalności gospodarczej w teorii i praktyce*, Wieś i Rolnictwo, 4, IRWiR, Warszawa, s. 55–69.

- Hoyt H., 1944, *The economic status of the New York Metropolitan Region in 1944*, New York.
- Jakóbczyk - Gryszkiewicz J., 1988, *Niektóre aspekty urbanizacji wsi w strefie podmiejskiej Łodzi*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, 9, Łódź, s. 35–52.
- Jerczyński M., 1973, *Zagadnienia specjalizacji bazy ekonomicznej większych miast w Polsce*, Prace Geograficzne, 97, Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Kłodziński M., 1998, *Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*, Wieś i Rolnictwo, 3, IRWiR, Warszawa, s. 28–45.
- Stoła W., 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, 3, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Suliborski A., 1983, *Niektóre problemy badań funkcji miast w świetle podstawowych założeń koncepcji systemowej*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, 2, Łódź, s. 3–16.
- , 1992, *Geneza procesów przemian funkcji i struktury funkcjonalnej Łodzi*, Kronika m. Łodzi, 1, Łódź, s. 77–86.
- Suliborski A., Klima E., Rykała A., Wałkiewicz D., 2000, *Funkcjonowanie powiatów w aglomeracji łódzkiej, Powiat łódzki wschodni, pabianicki, zgierski*, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Łódź.
- Śleszyński P., 2003, *Rozkład przestrzenny działalności gospodarczej w aglomeracji warszawskiej*, Przegląd Geograficzny, 75, 3, s. 403–432.
- Werwicki A., 1998, *Sektor działalności usługowych w okresie transformacji (1990–1994)*, [w:] Transformacja społeczno-ekonomiczna Polski Środkowej, Wyd. UŁ, Łódź, s. 235–262.

DEVELOPMENT OF NON-AGRICULTURAL ACTIVITY IN SELECTED RURAL COMMUNES IN THE ŁODZ URBAN AGGLOMERATION

The first section of the paper analyses trends in non-agricultural employment. It was found that non-agricultural activities have experienced a substantial growth in communes adjacent to the city of Łódź. The 1993-2000 period saw an increase in the service sector, particularly in trade, accompanied by a decline in manufacturing. The author has attempted to identify non-agricultural functions of communes, divided into endo- and exogenous employment. In the communes bordering upon the area of the city of Łódź. This period the basis for the conclusion that exogenous activities (mainly trade and repair services) in these communes play a complementary role with respect to the endogenous functions of Łódź. In the communes situated in the peripheral zone of the Łódź urban agglomeration, changes occur very slowly and the service sector is mainly oriented towards the farm population.

WŁADYSŁAW HASIŃSKI, MARTA GŁAZ, STANISŁAW KEMONA
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytet Wrocławski
pl. Uniwersytecki I, 50-137 Wrocław

AGROTURYSTYKA JAKO ALTERNATYWNE ŹRÓDŁO DOCHODÓW GOSPODARSTW ROLNYCH NA DOLNYM ŚLĄSKU

**AGRICULTURAL ACTIVITY AS AN ALTERNATIVE SOURCE OF INCOME
FOR FARMS IN LOWER SILESIA**

Zarys treści: W artykule wykazano, że agroturystyka jest bardzo często wybieraną przez dolnośląskich rolników formą dodatkowego źródła dochodów. Zjawisko to ma miejsce szczególnie na terenie Sudetów, ale także w północnych gminach województwa. Stale rosnąca liczba gospodarstw agroturystycznych na Dolnym Śląsku jest dowodem na to, że ludność wiejska potrafi wykorzystać dodatkowe możliwości na rzecz dostosowania się do zmian społeczno-gospodarczych w kraju, a co za tym idzie, na rzecz poprawy własnej sytuacji życiowej.

Słowa kluczowe: wielofunkcyjność, agroturystyka, przedsiębiorczość, obszary wiejskie.

WPROWADZENIE

W końcu lat 80. ubiegłego wieku w polskiej gospodarce rozpoczął się proces przechodzenia z systemu nakazowo-rozdzielczego do rynkowego. Wprowadzone wówczas mechanizmy rynkowe okazały się szczególnie trudne dla prowadzonej na obszarach wiejskich działalności rolniczej, która weszła w ten okres jako jeden z najbardziej zacofanych podsystemów gospodarki narodowej.

Ostatnich kilkanaście lat doprowadziło do zaostrzenia kryzysu na obszarach wiejskich, wzrostu bezrobocia (rejestrowanego i ukrytego), spadku dochodów rolników, a co za tym idzie, do wyraźnego zróżnicowania poziomu życia ludności wiejskiej. Polaryzacja ta ma miejsce już nie tylko w skali makro (zróżnicowanie międzyregionalne), ale także w skali mikro (w obrębie jednej wsi). Produkcja rolna przestała być dochodowa (głównie w przypadku małych gospodarstw rolnych), co spowodowało konieczność poszukiwania sposobu przewyciężenia negatywnych skutków przekształceń społeczno-gospodar-

czych. Obecnie rolnictwo nie jest dominującym rodzajem działalności gospodarczej na zajmujących 93% obszaru Polski i zamieszkałych przez prawie 15 mln mieszkańców (38% ogółu ludności) terenach wiejskich. Praca we własnym gospodarstwie rolnym stanowi dopiero trzecie pod względem wielkości źródło utrzymania (Zegar 2000).

W miarę słabnięcia powiązań między wsią a rolnictwem coraz większe znaczenie w polityce modernizacji i przemian strukturalnych wsi odgrywa i będzie w przyszłości odgrywać różnicowanie działalności gospodarczej, czyli dążenie do wielofunkcyjności, jak to miało miejsce na przełomie lat 50. i 60. m.in. w Holandii, Wielkiej Brytanii, Francji czy Belgii (Hasiński 1999). Jednym z przejawów wielofunkcyjności obszarów wiejskich, wywołanym potrzebą poszukiwania przez rolników dodatkowych źródeł dochodu, jest rozwój bardzo specyficznej formy przedsiębiorczości, jaką jest agroturystyka.

Celem niniejszego artykułu jest próba oceny rozwoju tej pozarolniczej działalności ludności wiejskiej Dolnego Śląska. Zakres badań obejmuje lata 2000–2003 i oparty jest na materiałach pochodzących z publikacji Głównego Urzędu Statystycznego oraz z Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Świdnicy.

TURYSTYKA NA DOLNYM ŚLĄSKU

Badany obszar jest usytuowany w obrębie Sudetów i Przedgórza Sudeckiego, nizin południowo-zachodnich oraz stanowiących południową część Niziny Południowowielkopolskiej, Pradoliny Głogowskiej, Kotliny Żmigrodzkiej i Milickiej. To położenie w różnych regionach fizyczno-geograficznych, morfologicznie odpowiadającym obszarom górzystym, wyżynnym i nizinnym oraz terenom kotlin śródgórskich niekiedy stwarza bardzo odmienne warunki przyrodnicze dla produkcji rolnej (Hasiński 1999) oraz dla rozwoju turystyki. Ta różnorodność typów krajobrazów stanowi więc olbrzymi potencjał turystyczny regionu i decyduje o tym, że Dolny Śląsk należy do jednej z najbardziej atrakcyjnej turystycznie części Polski.

Turystyka wiejska na Dolnym Śląsku swoją genezę sięga przełomu XIX i XX wieku, kiedy to rozwój komunikacji kolejowej spowodował nasilenie ruchu turystycznego w kierunku sudeckich uzdrowisk (Lijewski i in. 2002). Poza tym panowała w tamtych czasach moda na tzw. pieszą turystykę górską, a przy niedostatecznie jeszcze rozwiniętej bazie noclegowej gospodarstwa wiejskie mogły stanowić dobrą alternatywę dla ośrodków wypoczynkowych (Czerwiński 2003).

Podczas II Wojny Światowej prawie cała infrastruktura turystyczna uległa zniszczeniu. Jej odbudowa na długie lata ukierunkowała charakter wypoczynku na Dolnym Śląsku. Zakłady pracy stawiały obiekty i organizowały swoim pracownikom określony sposób spędzania wypoczynku. Tak zwana turystyka

socjalna funkcjonowała jeszcze w latach 80., a kilkanaście lat temu została zastąpiona turystyką komercyjną, która również ma charakter masowy (Lijewski 2002). Jednak kilkanaście lat temu zauważono zmianę preferencji wypoczynkowych turystów. Coraz częściej mieszkańcy dużych miast unikają miejsc o natężonym ruchu turystycznym, a na miejsca odpoczynku wybierają miejscowości wiejskie, w sąsiedztwie nienaruszonej przez człowieka przyrody: lasów, zbiorników wodnych, itp. Zjawisko to zaobserwowano w połowie lat 90., kiedy dostrzeżono również konieczność restrukturyzacji rolnictwa m.in. poprzez odchodzenie od dominującego, rolniczego źródła utrzymania. Była to ogromna szansa dla przedsiębiorczych rolników, którzy potrafili wykorzystać potencjał zasobów swojego gospodarstwa (Brodziński, Lewczuk 2002). Szansa ta istnieje do dziś.

AGROTURYSTYKA A PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ WIEJSKA

Agroturystyka jest częścią turystyki wiejskiej, która obejmuje wszystkie przejawy działalności turystycznej na terenach wiejskich. Samo pojęcie agroturystyki dotyczy wyłącznie wypoczynku organizowanego przez rodzinę rolniczą we własnym gospodarstwie rolnym (Wiatrak 2003). Gospodarstwa, które decydują się na prowadzenie tego typu działalności zapewniają turystom nie tylko nocleg i wyżywienie, ale również możliwość brania czynnego udziału w funkcjonowaniu gospodarstwa (Kaganek 2003). Poza tym, w celu zwiększenia atrakcyjności wypoczynku gwarantują różnego rodzaju formy spędzania wolnego czasu, zgodne z zainteresowaniami gości np. jazda konna, wędkarstwo, piesze wycieczki, zwiedzanie najbliższej okolicy, wycieczki rowerowe.

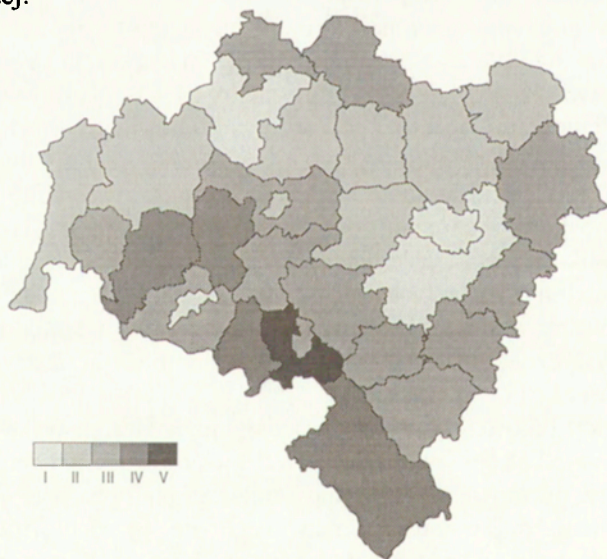
Istotnymi elementami warunkującymi rozwój agroturystyki są nie tylko walory krajoznawczo-wypoczynkowe, ale również tzw. czynnik ludzki. Według K. Karbowski (2002) podstawowe cechy, jakie muszą posiadać osoby podejmujące działalność gospodarczą (w tym także działalność turystyczną) to: cierpliwość, komunikatywność, tolerancja, życzliwość, gościnność oraz wytrwałość. Do tego można by jeszcze dodać odwagę i determinację. Bardzo ważne są także dodatkowe zawodowe kwalifikacje właścicieli gospodarstw, ich wykształcenie turystyczne, bądź też związane z ekonomią, zarządzaniem małą firmą, marketingiem.

Agroturystyka, jako jedna z form przedsiębiorczości na wsi wymaga także silnego wsparcia ze strony władz lokalnych, które dotyczyć może określenia strategii rozwoju, promowania i reklamowania regionu poza jego granicami, doradztwa i szkolenia czy wsparcia finansowego (np. przez ulgi podatkowe czy preferencyjne kredyty). Współpraca na odpowiednim poziomie między władzą lokalną a rolnikami prowadzącymi działalność turystyczną może bowiem przyczynić się do szybkiego rozwoju ekonomicznego regionu (Gralak 2002).

SPOŁECZNO-EKONOMICZNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU AGROTURYSTYKI NA DOLNYM ŚLĄSKU

Agroturystyka jest bardzo specyficzną formą pozarolniczej aktywności gospodarczej. Generalnie wszelkie działania przedsiębiorcze podejmowane są w regionach dobrze rozwiniętych, o wysokich wartościach wskaźników ekonomicznych. W przypadku działalności agroturystycznej może być odwrotnie. Gospodarstwa agroturystyczne mogą powstawać w gminach, które charakteryzują się występowaniem zjawisk niekorzystnych, m.in. takich, jak: wysokie bezrobocie, negatywne procesy demograficzne, znaczny udział pracujących w rolnictwie czy też słabo rozwinięta sieć osadnicza (Gralak 2002). Gminy te zyskują dzięki napływającym turystom. Agroturystyka stymuluje więc rozwój ekonomiczny danego terenu poprzez rozwój infrastruktury i rozwój usług towarzyszących: handlowych, transportowych, gastronomicznych itp.

Jednym z najważniejszych problemów społecznych Dolnego Śląska jest wysokie bezrobocie (ryc. 1). To niekorzystne zjawisko jest skutkiem m.in. restrukturyzacji przemysłu i upadku górnictwa węgla kamiennego, przemysłu włókienniczego i odzieżowego, a także przekształceń własnościowych w rolnictwie. Razem z bezrobociem wywołanym przejściem z centralnie sterowanej gospodarki do gospodarki rynkowej pojawił się problem nadwyżki podaży siły roboczej.

Ryc. 1. Stopa bezrobocia (%), 2002

Unemployment rate (%), 2002

I – <20, II – 20–25, III – 25–30, IV – 30–35, V – >35

W ponad 50% powiatów dolnośląskich stopa bezrobocia w 2002 r. przekroczyła średnią wojewódzką (25,4%). Największy problem na rynku pracy widoczny jest w powiatach pasa Sudetów i Przedgórze Sudeckiego. Znaczna liczba osób bezrobotnych mieszka też w powiatach graniczących z województwem opolskim. W tym przypadku względnie wysokie wskaźniki bezrobocia można tłumaczyć lokalizacją pomiędzy dwoma dużymi rynkami pracy: Wrocławiem i Opolem, w których to lokowane są główne inwestycje.

Przeprowadzone badania wykazały, że wysoka stopa bezrobocia nie jest skorelowana z takimi wskaźnikami, jak rozmieszczenie ludności wiejskiej (współczynnik korelacji = 0,1) czy ludności utrzymującej się z pracy w rolnictwie (współczynnik korelacji = 0,2). Obszary wiejskie charakteryzują się bowiem stosunkowo niskim bezrobociem rejestrowanym, któremu towarzyszy znaczne bezrobocie ukryte.

Ryc. 2. Udział ludności wiejskiej (A), utrzymującej się z pracy w rolnictwie na 1000 osób pracujących (B), 2002

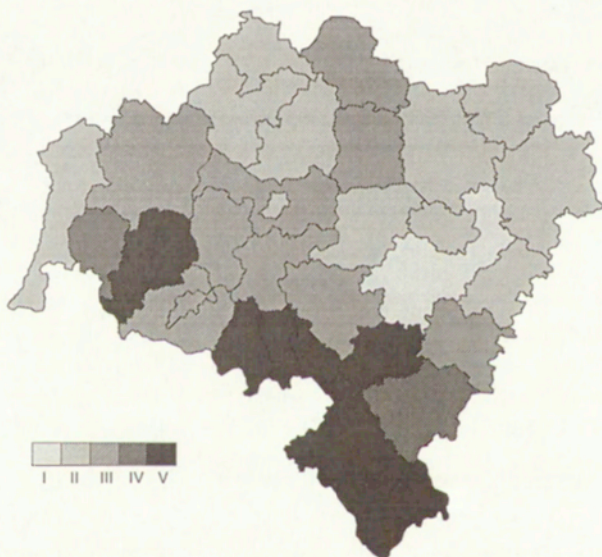
Share of population of rural areas (A), maintained from working in agriculture per 1000 employed persons (B), 2002

A: I – <20, II – 20–40, III – 40–60, IV – 60–80, V – >80;
 B: I – <40, II – 40–80, III – 80–120, IV – 120–300, V – >300

W miejscowościach wiejskich woj. dolnośląskiego mieszkało w 2002 r. 28,7% ludności, co stanowiło o 10% mniej niż średnia krajowa. Powiaty, w których koncentruje się ludność wiejska zlokalizowane są w najbliższym sąsiedztwie Wrocławia, a także w powiatach legnickim, strzeleńskim i milickim (ryc. 2). Fakt takiego rozmieszczenia ludności wiejskiej jest związany z bardzo dobrymi warunkami dla produkcji rolniczej. Rozkład ten jest częściowo odzwierciedlony w przestrzennym zróżnicowaniu liczby pracujących w rolnictwie na 1000 pracujących ogółem (współczynnik korelacji = 0.8). Można więc pokusić się o stwierdzenie, że pod względem czynnika ludzkiego – ludności wiejskiej mogącej podjąć działalność agroturystyczną, region pasa nizin dolnośląskich ma duży potencjał. Trzeba jednak wziąć pod uwagę fakt, że jest to obszar

intensywnej produkcji rolnej i niskiego bezrobocia, a także względnie niskiego poziomu walorów turystycznych. W związku z tym, jako dodatkowe źródło utrzymania rolnicy wybierają tu inne niż turystyczne formy działalności gospodarczej, często związane z prowadzoną w gospodarstwie produkcją rolną (*Udało się innym...* 2001).

Bardzo niekorzystnym zjawiskiem jest wzrastająca w ostatnich latach liczba osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł utrzymania. W 2002 r. stanowiła ona aż 30% ludności wiejskiej Dolnego Śląska, z czego największy udział przypadł na dochód pochodzący z emerytur i rent z tytułu niezdolności do pracy (odpowiednio po ok. 30%). Średnio w województwie na 1000 pracujących przypada prawie tyle samo osób utrzymujących się z niezarobkowego źródła utrzymania. Najwyższe wartości dotyczą południowych powiatów Dolnego Śląska, czyli prawie całego pasa Sudetów (ryc. 3). Jest to region borykający się z takimi problemami, jak wyludnianie się wsi, starzenie się ludności, wysokie bezrobocie. Poziom życia ludności nie jest tutaj wysoki ze względu na niskie dochody, zarówno z pracy w przemyśle, rolnictwie (obie dziedziny gospodarki przechodzą kryzys), jak też wyżej wspomniane źródła niezarobkowe.

Ryc. 3. Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł dochodu na 1000 ludności pracującej, 2002
 Maintained from non – earned sources per 1000 employed persons, 2002
 I – <700, II – 700–900, III – 900–1100, IV – 1100–1300, V – >1300

Ważnym wskaźnikiem mówiącym o poziomie przedsiębiorczości mieszkańców Dolnego Śląska może być liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowana w systemie REGON. Do celów badań uwzględnione zostały wyłącz-

nie podmioty osób fizycznych (ryc. 4). Jest to związane z faktem, że powstające na obszarach wiejskich firmy są z reguły małe, jednoosobowe, rodzinne, których majątek pochodzi głównie z własnych zaoszczędzonych środków (Gotkiewicz i in. 2000).

Ryc. 4. Podmioty gospodarki narodowej osób fizycznych na 1000 osób, 2002
 Entities of the national economy of natural persons per 1000 population, 2000
 I – <50, II – 50–70, III – 70–90, IV – 90–300, V – >300

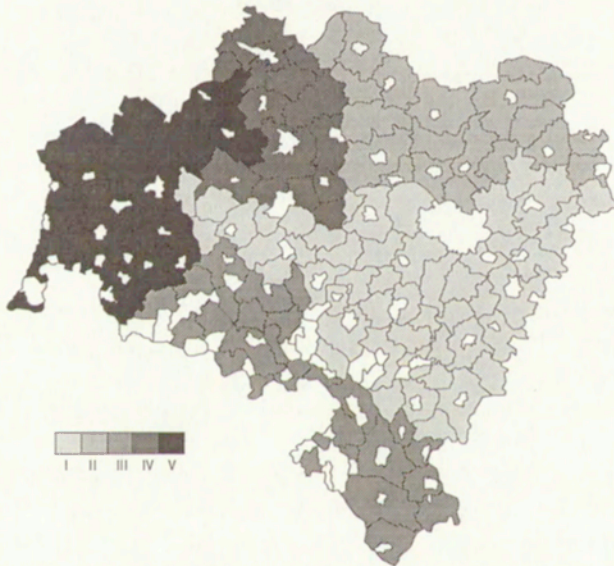
W 2002 r. w województwie dolnośląskim na 1000 osób przypadały średnio 63 podmioty gospodarcze osób fizycznych. Niestety, aż ponad 60% gmin nie przekroczyło tego poziomu. Największa koncentracja gmin wiejskich i wiejsko-miejskich, w których wskaźniki przedsiębiorczości są najwyższe, występuje w Sudetach. Są to gminy sąsiadujące z takimi miastami, jak: Jelenia Góra, Kłodzko, Karpacz, Lądek Zdrój, Polanica Zdrój, Szklarska Poręba czy Szczawno. Rozwijająca się na tych terenach przedsiębiorczość jest silnie związana z obsługą ruchu turystycznego. Znaczną koncentrację „przedsiębiorczych” gmin obserwuje się również wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych Dolnego Śląska.

Wszystkie te gminy są gminami, których mieszkańcy potrafią dobrze wykorzystać rentę położenia i wynikające z tego profity. Dominującą grupą osób decydujących się podjąć działalność gospodarczą są ludzie w wieku 36–55 lat. „Są to rolnicy, którzy wypracowali sobie jakieś fundusze oraz zdobyli doświadczenie i nie boją się ryzyka” (Udalo się innym... 2001). Badania przeprowadzone przez Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich we

Wrocławiu wykazały, że zdecydowaną przewagę spośród rolników podejmujących pozarolniczą działalność stanowiły osoby z wykształceniem średnim (50%) oraz wyższym (17%). Natomiast najczęściej wybieraną formą przedsiębiorczości była działalność handlowa artykułami spożywczymi (*Udało się innym...* 2001).

Turystyczne walory Dolnego Śląska zostały docenione i uwzględnione w powstałej w 2000 r. „Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich Województwa Dolnośląskiego” (*Strategia...* 2001). W celu jak najlepszego wyznaczenia zadań i programów aktywizujących województwo podzielone zostało na pięć odrębnych (pod względem środowiska, pełnionych funkcji, specyfiki, a także konieczności podjęcia innych działań) regionów (ryc. 5):

- I – intensywnego rolnictwa,
- II – rolniczo-rekreacyjny,
- III – przemysłowo-turystyczno-rekreacyjny,
- IV – rolniczo-przemysłowy,
- V – rolniczo-przemysłowo-rekreacyjny.

Ryc. 5. Regiony funkcjonalne obszarów wiejskich Dolnego Śląska
 I – region intensywnego rolnictwa, II – region rolniczo-rekreacyjny, III – region przemysłowo-rekreacyjno-turystyczny, IV – region rolniczo-przemysłowy, V – region rolniczo-przemysłowo-rekreacyjny

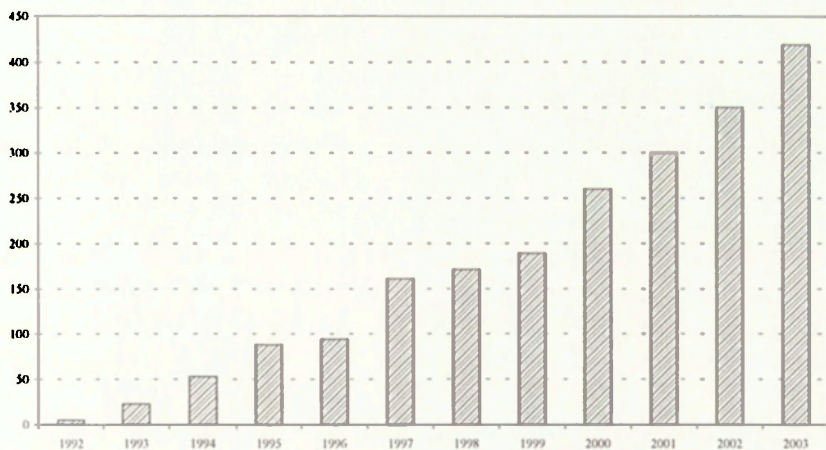
Functional regions of rural areas in Lower Silesia

I – region of intensive agriculture, II – agricultural-recreational region, III – industrial-recreational-touristic region, IV – agricultural-industrial region, V – agricultural-industrial-recreational region

W trzech regionach, na pięć wydzielonych, istotną funkcję pełnią rekreacja i turystyka. Jest to związane z licznymi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi Dolnego Śląska, które same w sobie mogą stanowić atrakcję turystyczną nie tylko dla mieszkańców badanego obszaru. Za główny cel rozwoju województwa uznano: podniesienie poziomu życia ludności wiejskiej oraz wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Także dla każdego wyodrębnionego regionu ustalono zadania priorytetowe. Dużą przewagę stanowiły działania na rzecz rozwoju turystyki i rekreacji (region II), odbudowy i kształtowania krajobrazu przyrodniczego (region III i V) oraz podnoszenia dochodów ludności rolniczej (region IV). Rozwój działalności agroturystycznej spełnia więc wszystkie wymagania niezbędne dla realizacji powyższych celów. Zgodnie z założeniami strategii, władze lokalne powinny więc wspierać na swoim terenie rozwój tej formy pozarolniczej działalności gospodarczej w celu rozwoju alternatywnych źródeł dochodu i tworzenia nowych miejsc pracy.

AGROTURYSTYKA NA DOLNYM ŚLĄSKU

W ostatnich latach ubiegłego wieku rozwój agroturystyki na Dolnym Śląsku był bardzo dynamiczny. Wtedy to zarejestrowano pierwsze gospodarstwa świadczące podstawowe usługi turystyczne. Przyczyną ich powstania najprawdopodobniej była chęć posiadania dodatkowego źródła utrzymania, zwłaszcza, że rozpoczął się wówczas bardzo trudny okres dla rolnictwa związany z przystosowywaniem się do zasad wolnego rynku. W ciągu zaledwie 5-letniego okresu prowadzenia statystyk przez Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Świdnicy, liczba gospodarstw domowych świadczących usługi w zakresie agroturystyki wzrosła prawie 20-krotnie (ryc. 6).

Ryc. 6. Gospodarstwa agroturystyczne na Dolnym Śląsku w latach 1992–2003
Agrotouristic farms in Lower Silesia in period 1992–2003

Można stwierdzić, że już od połowy lat 90. obserwuje się znaczny, ale jednostajny wzrost liczby gospodarstw agroturystycznych. Przyczyn takiego stanu rzeczy można wymienić kilka:

- poszukiwanie przez ludność wiejską dodatkowego źródła utrzymania,
- chęć podniesienia standardu życia,
- wykorzystanie dodatkowych zasobów własnego gospodarstwa,
- wykorzystanie dogodnego położenia gospodarstwa,
- możliwość zbytu produktów z gospodarstwa.

Rozmieszczenie gospodarstw agroturystycznych na Dolnym Śląsku pokrywa się z najbardziej atrakcyjnymi turystycznie obszarami województwa (ryc. 7). Dogodne walory przyrodnicze dla ich powstawania wykorzystywane są w aż około 40% wszystkich gmin.

Ryc. 7. Rozmieszczenie i liczba gospodarstw agroturystycznych na Dolnym Śląsku, 2003
Location and number of agrotouristic farms in Lower Silesia, 2003

W roku 2003 na terenie badanego regionu zarejestrowanych było 419 gospodarstw agroturystycznych, z czego najwięcej w Sudetach, które charakteryzują się bardzo dużym znaczeniem „dla rozwoju urlopowej turystyki wypoczynkowej” (Lijewski 2002). W tym paśmie górskim rozmieszczonych jest około 70% wszystkich gospodarstw agroturystycznych, z czego przypada:

- na Kotlinę Kłodzką około 30%,
- na Karkonosze, Kotlinę Jeleniogórską, Góry i Pogórze Kaczawskie około 20%,

- na dkołice Wałbrzycha, Góry Kamienne i Wałbrzyskie około 10%,
- na Góry i Pogórze Izerskie około 9%.

Jest to obszar o wyjątkowych walorach (krajobrazowych, klimatycznych, kulturowych) przyciągających turystów z całej Polski, a także krajów europejskich (gównie Niemiec). Równie ważnym atutem, przemawiającym na korzyść rozwoju agroturystyki w tej części województwa, jest bardzo dobrze zachowany naturalny krajobraz wsi. Decydujący się na pobyt w gospodarstwie wiejskim mają dzięki temu doskonale warunki do odpoczynku z dala od zgiełku wielkich miast.

Baza turystyczna w Sudetach jest już od wielu lat bardzo dobrze rozwinięta. Duża pizewaga liczby gospodarstw agroturystycznych w stosunku do reszty województwa jest wypadkową kilku czynników. Można tu wymienić m.in. zmieniający się popyt na tego typu usługi, który chyba najsilniej wpływa na zmiany w podaży usług turystycznych. Bardzo ważnym czynnikiem jest także trudna sytuacja rolnictwa górskiego. Jego niska dochodowość, a także wysoka stopa bezrobocia skłoniły rolników do poszukiwania dodatkowych, alternatywnych źródeł dochodów już w latach 80. ubiegłego wieku (Hasiński 2003). Stale wzrastającą liczbę gospodarstw udostępniających swoje zasoby turystom (por. ryc. 6) można traktować jako szybką „reakcję” ludności wiejskiej na zachodzące przekształcenia, a co za tym idzie, objaw pozytywne zmiany na polskiej wsi. Trzeba wziąć również pod uwagę pogarszanie się sytuacji materialnej Polaków, którzy wybiorą stosunkowo tanią formę spędzenia wolnego czasu, co może zagwarantować właśnie gospodarstwo agroturystyczne.

Agroturystyka rozwija się także poza pasmem Sudetów, między innymi na terenie Borów Dolnośląskich (największy na Dolnym Śląsku kompleks leśny), Wzgórz Trzebnickich (spiętrzone moreny o znacznych różnicach w wysokościach względnych), Kotliny Milickiej i Żmigrodzkiej (Park Krajobrazowy Doliny Baryczy, stawy rybne o powierzchni około 66 km² i rezerwat ornitologiczny „Stawy Milickie”, zajmujący obszar 5302 ha), w zalesionej okolicy Jelcza-Laskowic (por. ryc. 7).

PODSUMOWANIE

Analizując nierównomierne rozmieszczenie gospodarstw wiejskich prowadzących turystyczną działalność gospodarczą można wysunąć wnioski, że taki sposób na dostarczanie dodatkowych dochodów przede wszystkim wybierają rolnicy w gminach atrakcyjnych pod względem turystyczno-wypoczynkowym, ale o niższej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (np. wspomniany wyżej obszar Kotliny Żmigrodzkiej i Milickiej, rejon Sudetów). Dlatego dużo mniej gospodarstw agroturystycznych jest zlokalizowanych na prawie całej Nizinie Śląskiej, bo jest to region o bardzo dobrych przyrodniczych warunkach dla rozwoju produkcji rolniczej. Poza tym, rolnicy wykorzystują tutaj rentę położenia

swoich wsi poprzez wybór innych form działalności pozarolniczej, np. przetwórstwo produktów rolnych, handel środkami do produkcji rolnej, usługi budowlane i in. (*Udało się innym...* 2001).

Ważnym elementem, który należy wziąć pod uwagę jest fakt, że na Dolnym Śląsku może funkcjonować dużo więcej gospodarstw agroturystycznych niż podaje statystyka WODR-u. Wielu rolników nie zgłasza do odpowiednich organów swojej działalności, nie tylko ze względu na ewentualne koszty prowadzenia działalności, ale także z powodu nie spełniania wszystkich warunków funkcjonowania gospodarstwa agroturystycznego. Mogą być to również takie gospodarstwa, które posiadają już stałą grupę klientów i nie potrzebują reklamy i promocji, którą gwarantują stowarzyszenia agroturystyczne.

Ważnym elementem sprzyjającym dalszemu rozwojowi agroturystyki jest jej promocja poza granicami naszego kraju i pomoc finansowa świadczona na rzecz osób pragnących utworzyć gospodarstwo agroturystyczne albo unowocześnić już istniejące. W przeszłości środki na ten cel można było uzyskać z funduszu PHARE a od 20.02.2004 r. z funduszu SAPARD – działanie 4. W ramach schematu 4.1, wchodzącego w skład tegoż działania, a dotyczącego tworzenia dodatkowego dochodu w gospodarstwach rolnych, na Dolnym Śląsku zostało sporządzonych 85 biznes planów, w 90% dotyczących realizacji przedsięwzięć agroturystycznych. Obecnie osoby chcące zająć się agroturystyką mogą wziąć udział w odpowiednim, czterodniowym szkoleniu organizowanym przez Fundację Wspomagania Wsi (www.fww.org.pl), a w niedalekiej przyszłości będą mogły skorzystać z funduszy w ramach przewidzianego na lata 2004–2006 Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich”. Realizacja płatności na projekty dotyczące między innymi agroturystyki i zgłoszone przez osoby prawne i fizyczne (rolników oraz domowników), których podstawowym zakresem działalności jest produkcja rolnicza, będzie się odbywać aż do 2008 r.

Agroturystyka (także na Dolnym Śląsku) pełni obecnie funkcje dodatkowe źródła dochodu ludności wiejskiej. Jest jednak wielce prawdopodobne, że ten stan jest tylko przejściowy i z czasem może przyczynić się do wyraźnego ograniczenia produkcji rolniczej na rzecz działalności pozarolniczej. Generalnie, kierunek tych zmian odbierany jest za pozytywny na obszarach problemowych. *„Jedni bowiem mogą modernizować gospodarstwa rolne oraz zwiększyć skalę produkcji rolniczej, nadając jej charakter towarowy, inni zaś rozwijać przedsięwzięcia poza rolnictwem lub w jego bezpośrednim otoczeniu”* (Brodziński, Lewczuk 2002, s. 117). Prawdopodobnie minie jeszcze wiele lat, zanim te proporcje ukształtują się na Dolnym Śląsku. Jednak już teraz widoczne są kierunki rozwoju, które przyjmą wybrane regiony województwa.

LITERATURA

- Brodziński Z., Lewczuk A., 2002, *Szanse i bariery w pozyskaniu dodatkowych i alternatywnych źródeł dochodów na obszarach wiejskich* [w:] A. Lewczuk (red.), *Przedsiębiorczość w rolnictwie i na obszarach wiejskich*, Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, s. 11–139.
- Czerwiński J., Marak J., Wyrzykowski J., 2003, *Możliwości rozwoju ekoturystyki w Polsce*, Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej, 7, *Problemy rozwoju ekoturystyki ze szczególnym uwzględnieniem obszarów górskich*, Wrocław, s. 79–92.
- Dolnośląska wieś zaprasza*, 2003, WODR, Wrocław.
- Gotkiewicz W., Brodziński Z., Szalkiewicz W., 2000, *Dodatkowe i alternatywne źródło dochodów na obszarach wiejskich*, Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Gralak K., 2002, *Zewnętrzne uwarunkowania powstawania i rozwoju gospodarstw agroturystycznych*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, 3/4, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Warszawa, s. 9–99.
- Hasiński W., 1999, *Rolnictwo indywidualne na Dolnym Śląsku w okresie transformacji systemowej*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- , 2003, *Rolnictwo w Sudetach a rozwój ekoturystyki*, Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej, 7, *Problemy rozwoju ekoturystyki ze szczególnym uwzględnieniem obszarów górskich*, Wrocław, s. 125–135
- Kaganek K., 2003, *Turystyka kwalifikowana* [w:] *Turystyka rekreacyjna oraz turystyka specjalistyczna*, Warszawa.
- Karbowiak K., 2002, *Produkt w turystyce wiejskiej (istota, formy i kształtowanie)*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, 2, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Warszawa, s. 9–101.
- Materiały wewnętrzne WODR z/s w Świdnicy*.
- Lijewski T., Mikułowski T., Wyrzykowski J., 2002, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Województwa Dolnośląskiego*, 2003, GUS, Wrocław.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego*, 2001, Studia nad rozwojem Dolnego Śląska, 56(12), Urząd Marszałkowski we Wrocławiu.
- Udało się innym, dlaczego nie miałoby się udać i Tobie*, 2001, Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Regionalnego i Obszarów Wiejskich we Wrocławiu, Wrocław.
- Wiątrak A. P., 2003, *Turystyka w strategii rozwoju gminy* (w:) A. Czudec (red.), *Regionalne uwarunkowania ekonomicznego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, 2, Rzeszów.
- Województwo dolnośląskie. Stan i perspektywy rozwoju*, 2000, GUS, Wrocław.
- Zegar J., 2000, *Kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich – uwarunkowania regionalne*, KPZK PAN, 90, Warszawa, s. 2–37.

AGRICULTURAL ACTIVITY AS AN ALTERNATIVE SOURCE OF INCOME FOR FARMS IN LOWER SILESIA

In the end of the 80s, processes of change to market economy started in Poland. Market methods which had been introduced have turned out particularly difficult in agricultural activity. In those years, Polish agriculture was one of the most backward systems of national economy. Change from centrally-planned to market economy have found the response from the side of rural population. A need for adaptation to new situation has caused a lot of changes in many spheres: economic, social and political.

The main aim of the article was to show that the best way of improving Polish rural economy is to start non-agricultural activity. It is the best way to raise the quality of life. A good example of rural entrepreneurship is agrotourism. This kind of non-agricultural activity has more and more proponents in Lower Silesia because it offers farmers an additional source of income.

Considering such problems as unemployment, share of rural population, people living from agricultural and non-work related sources of income, as well as the potential of entrepreneurship, it may be said that the best possibilities of agrotourism development are mainly in southern and northern communes in the most attractive region in Lower Silesia – the Sudety Mountains. Analysing unequal distribution of farms which undertake tourist economy, we can say that this kind of providing additional income is chosen by farmers in communes where agriculture is in crisis. That explains why a smaller number of agriculture farms is noticed in the Lowland of Silesia. This is a region with very good natural conditions for development of agricultural production.

In conclusion it was said that the greatest chance for agrotourism development in Lower Silesia is its international promotion. This corroboration is caused by the conviction that rural areas that have not been changed by human activity, can be a great tourist product in the international market.

JAN FALKOWSKI, MIECZYŚLAW KLUBA
Instytut Geografii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
87-100 Toruń, ul. Danielewskiego 6
mietklub@geo.uni.torun.pl

UWARUNKOWANIA AKTYWNOŚCI POZAROLNICZEJ GOSPODARSTW ROLNYCH W ŚWIETLE BADAŃ ANKIETOWYCH

CONDITIONS FOR NON-AGRICULTURAL FARMS ACTIVITY IN LIGHT OF
INQUIRY INVESTIGATIONS

Zarys treści: W artykule omówiono stan pozarolniczej aktywności gospodarstw rolnych w gminach Unisław (pow. chełmiński) oraz Zakrzewo (pow. aleksandrowski). Analizie poddano także wpływ uwarunkowań przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na zróżnicowanie przestrzenne struktury oraz poziomu aktywności pozarolniczej ludności mieszkającej w gospodarstwach rolnych na podstawie mikroskalowych badań terenowych.

Słowa kluczowe: działalność pozarolnicza, rozwój wielofunkcyjny, obszary wiejskie, aktywność gospodarcza.

WPROWADZENIE

Przebudowa systemu społeczno-gospodarczego od początku lat 90. spowodowała głębokie przemiany w polskiej gospodarce i zasadniczo wpłynęła na kształt i sytuację na rynku pracy zarówno w miastach, jak również na obszarach wiejskich. Wysokie bezrobocie w miastach zahamowało migrację ludności ze wsi, co tylko spotęgowało i tak już ogromne trudności ze znalezieniem miejsca pracy na lokalnym rynku. Znaczne pogorszenie sytuacji ekonomicznej ludności wiejskiej, w tym również mieszkającej w gospodarstwach rolnych, zmusiło wiele osób do poszukiwania dodatkowych zajęć. Problem dostrzegany był już od dawna i stał się jednym z głównych tematów zawartych w koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich propagującej rozwój przedsiębiorczości lokalnej (Mossakowska 2003). Aktywność gospodarcza rolników i ich postawy wobec wymagań gospodarki rynkowej związane są ze spadkiem opłacalności produkcji rolnej oraz z dążeniem do poprawy warunków życia rodziny rolniczej poprzez tworzenie nowych miejsc pracy (Giłka 2003).

Powyższe zagadnienie jest tematem wielu badań, jednak dotyczą one w większości obszarów analizowanych w skali gmin, powiatów itp. (np. Bański 2003). Rzadko temat ten rozpatrywany jest na poziomie sołectw, co wynika z czasochłonności i wysokich kosztów badań.

Do rozpoznania poziomu oraz zróżnicowania przestrzennego aktywności pozarolniczej gospodarstw rolnych wsi wykorzystano materiały z badań terenowych prowadzonych podczas opracowywania Strategii rozwoju gminy Zakrzewo (Falkowski 2002) oraz zebrane w czasie praktyk studenckich materiały dla gminy Unisław w 2003 r.

AKTYWNOŚĆ GOSPODARCZA W GOSPODARSTWACH ROLNYCH WYBRANYCH GMIN

Według wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002 w gminach Unisław i Zakrzewo jest podobna liczba gospodarstw rolnych – odpowiednio 606 i 591. W gospodarstwach dominuje działalność wyłącznie rolnicza (tab. 1).

T a b e l a 1. Gospodarstwa rolne według prowadzenia działalności gospodarczej w 2002 r.

Gospodarstwa	Zakrzewo		Unisław		Woj. kujawsko-pomorskie	
	liczba gospodarstw	%	liczba gospodarstw	%	liczba gospodarstw	%
Ogółem	591	100,0	606	100,0	115981	100,0
w tym:						
prowadzące wyłącznie działalność rolniczą	524	88,7	462	76,2	86745	74,8
pozarolniczą	0	0,0	9	1,5	2946	2,5
prowadzące działalność rolniczą i pozarolniczą	41	6,9	86	14,2	12157	10,5
nie prowadzące działalności	26	4,4	49	8,1	14133	12,2

Źródło: na podstawie danych US w Bydgoszczy, Podstawowe dane ze spisów powszechnych dla gminy Unisław i Zakrzewo, Bydgoszcz, 2003.

W gminie Unisław zaobserwowano nieznaczny udział gospodarstw prowadzących działalność wyłącznie pozarolniczą (1,5%), natomiast w gminie Zakrzewo brak jest tego typu gospodarstw. Aktywność wyłącznie pozarolnicza dotyczy głównie małych gospodarstw, o przeciętnej powierzchni wynoszącej 2,1 ha. Znacznie więcej jest gospodarstw prowadzących jednocześnie działalność pozarolniczą i rolniczą, których udział wzrasta do 6,9% w Zakrzewie oraz 14,2% w Unisławiu. Gospodarstwa te charakteryzują się także wyższą przeciętną powierzchnią użytków rolnych (UR) – 7,4 ha w Zakrzewie oraz 5,6 ha w Unisławiu (*Podstawowe... 2003*).

Gospodarstwa nie prowadzące żadnej działalności gospodarczej stanowią istotny odsetek wszystkich gospodarstw, zwłaszcza w Unisławiu – 8,1% (w Zakrzewie 4,4%). Charakteryzują się one brakiem zwierząt gospodarskich oraz niewielką, najczęściej odłogowaną, powierzchnią użytków rolnych wynoszącą niespełna 2 ha. Źródłem dochodów użytkowników takich gospodarstw są m.in. renty, emerytury lub praca najemna. Stosunkowo niski udział tej grupy gospodarstw, zwłaszcza w porównaniu do obszarów silniej zurbanizowanych (np. gminy aglomeracji bydgosko-toruńskiej: Białe Błota – 49,4%, Nowa Wieś Wielka – 40,3%, Wielka Nieszawka – 40,1%; *Podstawowe...* 2003), świadczy o wyraźnie odmiennej funkcji analizowanych gmin, zwłaszcza Zakrzewa.

Gospodarstwa prowadzące działalność wyłącznie pozarolniczą, jak również przy współdziałaniu działalności rolniczej – będące przedmiotem analizy niniejszej pracy – zdecydowanie większe znaczenie mają w gminie Unisław (15,7% ogółu gospodarstw), niż w Zakrzewie (6,9%). Świadczy to o większej aktywności pozarolniczej osób mieszkających w gospodarstwach rolnych gminy Unisław, ale także o większych możliwościach rozwoju, wynikających z bardziej złożonego, wielofunkcyjnego charakteru gminy. Potwierdzają to dane dotyczące zakresu prowadzonej działalności pozarolniczej w powyższych gminach, zwłaszcza w przypadku przetwórstwa przemysłowego (tab. 2).

T a b e l a 2. Gospodarstwa rolne prowadzące działalność pozarolniczą w 2002 r.

Wyszczególnienie	Zakrzewo		Unisław		Woj. kuj-pom	
	liczba gospodarstw	%	liczba gospodarstw	%	liczba gospodarstw	%
Ogółem	591	100,0	606	100,0	115981	100,0
Prowadzące działalność pozarolniczą w obrębie:						
Jednej sekcji	41	6,9	91	15,0	15103	13,0
w tym z zakresu:						
handlu	17	2,9	21	3,5	3055	2,6
przetwórstwa przemysłowego	5	0,8	22	3,6	2431	2,1
budownictwa	7	1,2	4	0,7	634	0,5
transportu i magazynowania	2	0,3	4	0,7	792	0,7
Dwóch i więcej sekcji	0	0	4	0,7	1067	0,9

Źródło: na podstawie danych US w Bydgoszczy, podstawowe dane ze spisów powszechnych dla gminy Unisław i Zakrzewo. Bydgoszcz., 2003.

AKTYWNOŚĆ GOSPODARCZA GOSPODARSTW ROLNYCH WYBRANYCH GMIN W ŚWIEŁLE BADAŃ ANKIETOWYCH

Zagadnienie aktywności gospodarczej w obrębie gospodarstw rolnych było przedmiotem badań terenowych w analizowanych gminach w 2002 r. (Zakrze-

wo) oraz 2003 r. (Unisław). Ze względu na nieco inaczej sformułowane pytania w ankietach ich wyniki nie są w pełni porównywalne. Ankietowane gospodarstwa w Unisławiu stanowiły 29% ogólnej liczby gospodarstw w gminie (razem z działkami rolnymi), w tym odsetek gospodarstw powyżej 1 ha UR był nieco niższy i wynosił 23%. Znacznie wyższy odsetek ankietowanych gospodarstw był w Zakrzewie – ponad 52%.

Aktywność gospodarcza osób mieszkających w gospodarstwach rolnych była wyraźnie zróżnicowana w zależności od wielkości gospodarstwa. W gminie Unisław odsetek pracujących w gospodarstwie był wyraźnie wyższy w grupie powyżej 1 ha UR – 78,6%, podobnie jak w innych regionach Polski (Socha-Sachalin 1998), wobec 51,5% w grupie 0–1 ha (tab. 3). Udział ten jeszcze wyższy był w Zakrzewie, gdzie ponad 88% ludności pracującej, mieszkającej w gospodarstwach zajmowało się działalnością rolniczą (wyłącznie lub głównie). Tak wysoki poziom miernika wskazuje na monofunkcyjny (rolniczy) charakter gminy, zwłaszcza w porównaniu do gminy Unisław (64,4% – razem z pracującymi w gospodarstwie i poza nim).

T a b e l a 3. Aktywność gospodarcza osób mieszkających w gospodarstwach rolnych w gminie Unisław (2003 r.) i Zakrzewo (2002 r.)

Wyszczególnienie	Unisław				Zakrzewo	
	ogółem		w tym: gospodarstwa powyżej 1 ha UR		ogółem	
	liczba gospodarstw	%	liczba gospodarstw	%	liczba gospodarstw	%
Liczba ankietowanych obiektów	176		91		311	
Osoby pracujące, mieszkające w gospodarstwie rolnym ogółem	495	100,0	192	100,0	583	100,0
w tym:						
pracujące w gospodarstwie	307	62,0	151	78,6	514	88,2
pracujące poza gospodarstwem	176	35,6	35	18,2	69	11,8
pracujące w gospodarstwie i poza nim	12	2,4	6	3,2		
Osoby nie pracujące, utrzymujące się z innych źródeł					264	31,2
Ogółem pracujący i utrzymujący się z innych źródeł					847	100,0

Źródło. opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

STRUKTURA POZAROLNICZEJ AKTYWNOŚCI LUDNOŚCI MIESZKAJĄCEJ W GOSPODARSTWACH ROLNYCH

Ze względu na specyfikę prowadzonych badań w Zakrzewie oraz Unisławiu nie jest możliwe bezpośrednio porównanie wyników dotyczących struktury aktywności pozarolniczej ludności w gospodarstwach rolnych. Dają one jednak orientację co do poziomu i zróżnicowania przestrzennego badanego zagadnienia.

W gminie Unisław, spośród 188 osób mieszkających w gospodarstwach rolnych i pracujących poza gospodarstwem, 93% stanowiły osoby pracujące wyłącznie poza swoim gospodarstwem, a niespełna 7% pracujące jednocześnie w gospodarstwie i poza nim. W strukturze pracujących wyłącznie poza swoim gospodarstwem największe zatrudnienie odnotowano w przemyśle (12,5% pracujących ogółem w gospodarstwach), głównie w cukrowni „Unisław” oraz w 7 innych przedsiębiorstwach prowadzących działalność produkcyjną na terenie gminy. Odsetek ten jest szczególnie wysoki we wsi Unisław 37,2% oraz znaczny w sołectwach Grzybno, Kokocko i Stablewice-Gołoty. Udział pracujących w budownictwie oraz w transporcie i łączności jest wyraźnie niższy i wynosi odpowiednio 4% i 2,2%. Wyższym udziałem w budownictwie wyróżniają się wsie Bruki Kokocka (8,2%) i Kokocko (11,8%) a w transporcie i łączności wieś Unisław (6,4%).

W gminie Zakrzewo spośród 69 osób pracujących poza swoim gospodarstwem (tj. 11,8% wszystkich pracujących w gospodarstwach), prawie 80% stanowiły osoby prowadzące działalność usługową (55 osób). Wyższy od przeciętnego poziom aktywności pozarolniczej w gminie wystąpił w 7 wsiach sołectkich, z których najwyższy był w Sędzinie II (20%), Sinkach (18,2%), Sędzinie I (17,3%) oraz Zakrzewie (14,5%). Wysoki udział pracujących w usługach we wsi Zakrzewo wynika z jej funkcji administracyjnej (siedziba gminy). Jeszcze większą koncentracją cechuje się działalność produkcyjna (poza rolnictwem), która wystąpiła tylko w 5 wsiach, wśród których największy odsetek wystąpił w miejscowości Sinki (18,2%).

WPLYW UWARUNKOWAŃ PRZYRODNICZYCH I POZAPRZYRODNICZYCH NA PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE AKTYWNOŚCI POZAROLNICZEJ OSÓB MIESZKAJĄCYCH W GOSPODARSTWACH ROLNYCH

W niniejszym rozdziale scharakteryzowano czynniki (determinanty) wpływające na zróżnicowanie przestrzenne pozarolniczej aktywności ludności gospodarstw rolnych. Czynniki te podzielono na dwie grupy: przyrodnicze i pozaprzyrodnicze.

W ocenie **warunków przyrodniczych**, mogących wpływać na zróżnicowanie przestrzenne pozarolniczej aktywności ludności w gospodarstwach rolnych, wzięto pod uwagę jakość użytków rolnych, określoną poprzez średni wskaźnik bonitacji (wypadkowa średniego wskaźnika gruntów ornych i użytków zielonych). Następnie poddano go standaryzacji i wydzielono 3 klasy przydatności dla rolnictwa: 1) niekorzystną (poniżej $-0,5$ odchylenia standardowego δ) średnio korzystną (od $-0,5\delta$ do $+0,5\delta$) i korzystną (powyżej $0,5\delta$). Zależność pomiędzy ludnością pracującą poza gospodarstwami rolnymi (w stosunku do ogólnej liczby pracujących w gospodarstwach rolnych), a jakością użytków rolnych obliczono w oparciu o współczynnik korelacji Pearsona (według momentu liczy nowego). W analizie nie uwzględniono warunków wodnych ze względu na brak jezior, które mogłyby mieć wpływ na pozarolniczą działalność.

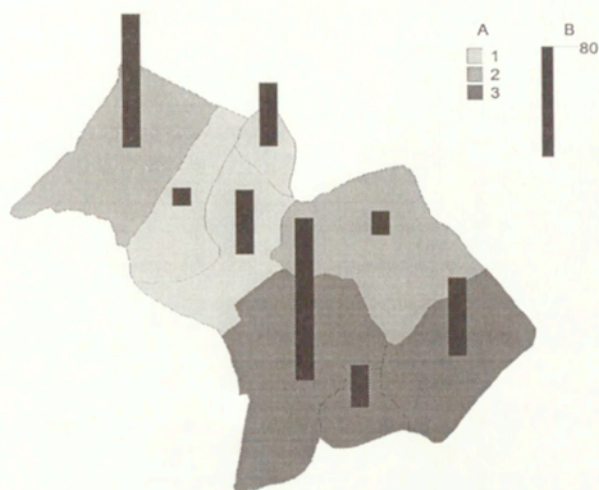
Analiza przestrzenna warunków glebowych wykazała, że w gminie Unisław korzystne są one na wysoczyźnie, gdzie średni wskaźnik bonitacji użytków rolnych przekracza 1,18 pkt. (najwyższy jest w Grzybnie 1,36 pkt.), niekorzystne i średnio korzystne w Basenie Unisławskim (najślabsze w Brukach Kokocka 0,53 pkt. – por. Kluba 2003). Wynika to ze zróżnicowania typów genetycznych gleb. Na wysoczyźnie przeważają gleby płowe, rzadziej brunatne właściwe oraz czarne ziemie, w basenie natomiast dominują głównie gleby aluwialne – mady i gleby murszowe (Gałęcki 1983). Zdecydowanie gorsze gleby są w gminie Zakrzewo, gdzie średni wskaźnik bonitacji użytków rolnych wynosi 0,85 pkt., wobec 1,03 pkt. w Unisławiu. Jednak we wsiach Bachorza, Kuczkowo, Ujma Duża i Sinki wartość wskaźnika przekracza 1 pkt. i tam też warunki uznać należy za korzystne (ryc.1). W wymienionych wsiach dominują czarne ziemie bagienne oraz gleby brunatne właściwe i wylugowane (Falkowski 2002).

Zależność aktywności pozarolniczej ludności w gospodarstwach rolnych od warunków przyrodniczych nie została jednoznacznie potwierdzona w badaniu, o czym świadczą wyliczone współczynniki korelacji. W Unisławiu zaznacza się słaba, pozytywna korelacja ($r = +0,32$), która jest wynikiem znacznej aktywności w warunkach korzystnych (wieś Unisław) oraz średnio korzystnych (Kokocko), podczas gdy w Zakrzewie większa aktywność pozarolnicza wykazuje silniejszą zależność z warunkami mniej korzystnymi $r = -0,42$, głównie za sprawą wsi Zakrzewo oraz Sędzin.

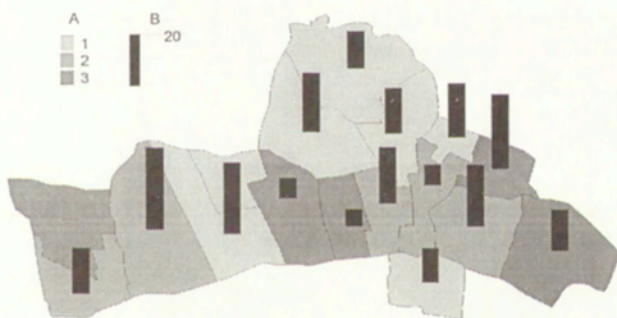
Warunki pozaprzyrodnicze oceniono na podstawie przyjętych cech diagnostycznych, które poddano procedurze standaryzacji i przedstawiono w formie jednego syntetycznego wskaźnika – średniej wartości znormalizowanej (Racine, Raymond 1977). Do analizy przyjęto następujące cechy diagnostyczne:

- gęstość zaludnienia na km^2 ,
- liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców (z Rejestru podmiotów prowadzących działalność gospodarczą w gminie Unisław i Zakrzewo),

- odwrotność stopy bezrobocia w % (w stosunku do ludności w wieku produkcyjnym),
- odsetek ludności w wieku produkcyjnym,
- odwrotność średniej powierzchni UR gospodarstw rolnych.

UNISŁAW

ZAKRZEWO

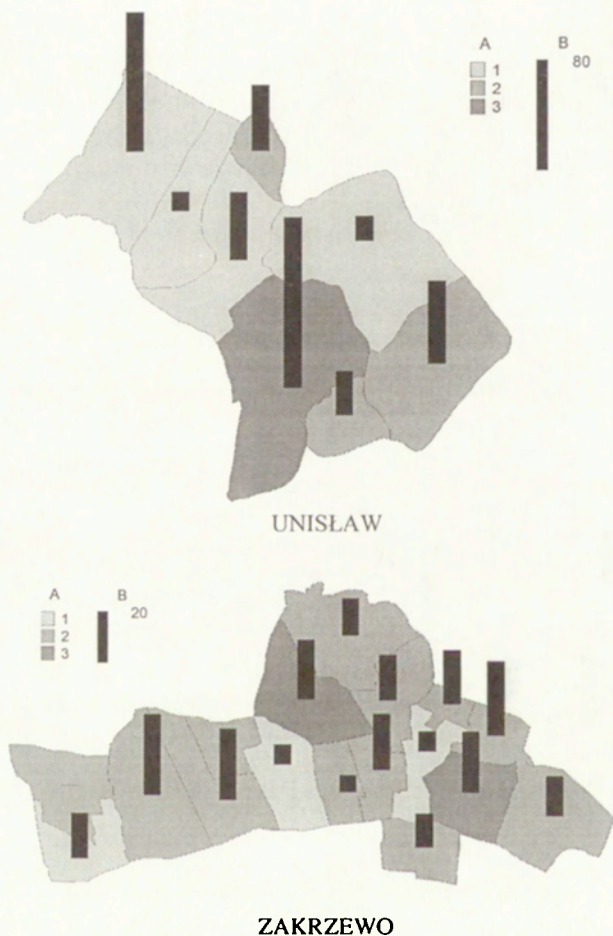
Ryc.1. Uwarunkowania przyrodnicze rolnictwa

A1 – niekorzystne, A2 – średnio korzystne, A3 – korzystne, B – odsetek gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą

Natural conditions for agriculture

A1 – unfavourable, A2 – middle favourable, A3 – favourable, B – number of farms with non-agriculture economic activity

Następnie, podobnie jak w przypadku uwarunkowań przyrodniczych, wydzielono 3 klasy przydatności dla rolnictwa: niekorzystną, średnio korzystną i korzystną. Zależności pomiędzy ludnością pracującą poza gospodarstwami rolnymi (w stosunku do ogólnej liczby pracujących w gospodarstwach rolnych) a syntetycznym wskaźnikiem warunków pozaprzyrodniczych, jak również poszczególnymi wskaźnikami je określającymi, obliczono w oparciu o współczynnik korelacji Pearsona.

Ryc. 2. Uwarunkowania pozaprzyrodnicze rolnictwa
 A1 – niekorzystne, A2 – średnio korzystne, A3 – korzystne, B – odsetek gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą

Non-natural conditions for agriculture
 A1 – unfavourable, A2 – middle favourable, A3 – favourable, B – number of farms with non-agriculture economic activity

W wyniku analizy statystycznej wskaźnika wydzielono przede wszystkim obszary o korzystnych uwarunkowaniach pozaprzyrodniczych dla aktywności pozarolniczej. W gminie Unisław takie warunki wystąpiły jedynie we wsi Unisław (przedstawionej w opracowaniu łącznie z Raciniewem, od 2003 r. będącej wsią sołecką). Wieś cechuje się znacznym potencjałem ludnościowym (łącznie ponad 4,2 tys. mieszkańców) oraz koncentracją funkcji pozarolniczych (w tym administracyjnej i przemysłowej). Tu także koncentruje się ponad 78% wszystkich podmiotów gospodarczych w gminie (Kluba 2003). Znacznym odsetkiem ludności prowadzącej działalność pozarolniczą w gospodarstwach rolnych cechuje się wieś Kokocko, w której jednak poziom syntetycznego wskaźnika uwarunkowań pozaprzyrodniczych jest niekorzystny (ryc. 2). Pomimo powyższych różnic stopień zależności analizowanych wskaźników w gminie Unisław jest istotny i określony współczynnikiem korelacji Pearsona wynosi $r = +0.50$. Wyraźnie mniejsza zależność między badanymi wskaźnikami występuje w gminie Zakrzewo, dla której współczynnik korelacji określony został na poziomie $r = +0.35$. Wynika to z bardziej wyrównanego poziomu aktywności pozarolniczej osób w gospodarstwach rolnych w poszczególnych wsiach (monofunkcyjność), a jednocześnie znacznie zróżnicowanych uwarunkowaniach pozaprzyrodniczych. Na tym tle wyróżniają się wsie Zakrzewo (z funkcją administracyjną) oraz Siniarzewo, dla których syntetyczny wskaźnik przyjęty w analizie jest korzystny.

PODSUMOWANIE

Znaczne pogorszenie sytuacji ekonomicznej ludności wiejskiej, w tym również mieszkającej w gospodarstwach rolnych, zmusiło wiele osób do poszukiwania dodatkowych zajęć. Tak wymuszona aktywność gospodarcza rolników i ich postawy wobec wymagań gospodarki rynkowej, związane są ze spadkiem opłacalności produkcji rolnej oraz z dążeniem do poprawy warunków życia rodziny rolniczej poprzez tworzenie nowych miejsc pracy.

Analiza wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002 w gminach Unisław i Zakrzewo wykazała, że w przypadku prowadzenia przez gospodarstwa działalności wyłącznie pozarolniczej w Unisławiu obserwuje się niższy niż w województwie poziom (odpowiednio 1,5% i 2,5%), wobec braku takiej działalności w gminie Zakrzewo. Gospodarstwa prowadzące działalność pozarolniczą, zarówno wyłącznie, jak również przy współdziałaniu działalności rolniczej, zdecydowanie większe znaczenie mają w gminie Unisław, w której ich udział wynosi 15,7%, przy zaledwie 6,9% z Zakrzewia. Wskazuje to na większą aktywność osób mieszkających w gospodarstwach rolnych Unisławia, ale także na większe możliwości wynikające z bardziej złożonego, wielofunkcyjnego rozwoju gminy.

W świetle wyników badań ankietowych odsetek ludności mieszkającej w gospodarstwach i zajmującej się działalnością pozarolniczą w gminie Zakrzewo wynosi niespełna 12%, wobec 21,4% w gospodarstwach powyżej I ha oraz 38% uwzględniając działki rolne w Unisławiu.

W gminie Unisław w strukturze pracujących wyłącznie poza swoim gospodarstwem najwięcej osób znajduje zatrudnienie w przemyśle 12,5% (wieś Unisław 37,2%) Udział pracujących w budownictwie oraz w transporcie i łączności jest wyraźnie niższy i wynosi odpowiednio 4% i 2,2%. W gminie Zakrzewo spośród 11,8% pracujących poza swoim gospodarstwem – w stosunku do wszystkich pracujących w gospodarstwach (Sędzin II 20%, Sinki 18,2%, Sędzin I 17,3%), prawie 80% stanowiły osoby prowadzące działalność usługową, natomiast działalnością produkcyjną (poza rolnictwem) zajmowali się pracujący w gospodarstwach tylko w 5 wsiach – najwięcej we wsi Sinki (18,2%).

Zależność pozarolniczej aktywności ludności w gospodarstwach rolnych od warunków przyrodniczych nie wykazuje istotnej zależności, zarówno w odniesieniu do gminy Unisław (współczynnik korelacji Pearsona $r = +0,32$), jak również Zakrzewo ($r = -0,42$). Nieznacznie wyższy poziom zależności występuje w odniesieniu do uwarunkowań pozaprzyrodniczych – odpowiednio $r = +0,50$ oraz $r = +0,35$.

LITERATURA

- Bański J., 2003, *Pozarolniczy rozwój gospodarczy na obszarach wiejskich w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 75, 3, IGIPIZ PAN, Warszawa, s. 385–401.
- Falkowski J. (red.), 2002, *Strategia rozwoju gminy Zakrzewo*, UMK, Toruń
- Galecki Z., 1983, *Warunki przyrodnicze produkcji rolnej, województwo toruńskie*, IUNiG Puławy.
- Gilka J., 2003, *Pozarolnicza aktywność gospodarcza rolników indywidualnych na Pomorzu Środkowym w opinii doradców rolnych*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 5, 1, Warszawa-Poznań-Koszalin.
- Kluba M., 2003, *Ważniejsze destymulanty rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich o funkcjach rolniczo-przemysłowych na przykładzie gminy Unisław*, w druku.
- Mossakowska E., 2003, *Ludność wielozawodowa i jej gospodarstwa w rolnictwie Polski*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 5, 1, Warszawa-Poznań-Koszalin.
- Podstawowe informacje ze spisów powszechnych, 2003*, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, zeszyty poszczególnych gmin.
- Racine J.B., Raymond H., 1977, *Analiza ilościowa w geografii*, PNW, Warszawa
- Socha-Sachalin S., 1998, *Przedsiębiorczość pozarolnicza na przykładzie województwa koszalińskiego*, Zeszyty Naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu, 3, Politechnika Koszalińska, Koszalin.

NATURAL AND NON-NATURAL CONDITIONS FOR NON-AGRICULTURAL FARMS ACTIVITY IN LIGHT OF INQUIRY INVESTIGATIONS

The paper presents analysis of the non-agricultural farms activity in two communes (gminas) of the kujawsko-pomorskie province (Unisław and Zakrzewo). The author have defined the level and structure of non-agricultural farms activity. During the spatial differentiation analysis there were taken into consideration natural (quality of agricultural land area) and non-natural conditions (1 - population per 1 km², 2 - number of economic units, 3 - registered unemployment rate in % - opposite, 4 - the portion of the working age population in %, 5 - average agricultural land area of farm in ha - opposite) of the activity.

EWA KOWERZANOW-LUTO, ADAM SENETRA
Katedra Planowania i Zagospodarowania Przestrzennego
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
10-724 Olsztyn, ul. Prawocheńskiego 15
e.kowerzanow@wp.pl; asenetra@uwm.edu.pl

TURYSTYKA JAKO ALTERNATYWNA FORMA DOCHODU I ODNOWY GOSPODARSTW ROLNYCH NA TERENIE WARMII I MAZUR

**TOURISM IN WARMIA AND MAZURY AS ALTERNATIVE FORM
OF THE INCOME AND THE REDEVELOPMENT IN FARMSTEAD**

Zarys treści: W opracowaniu przedstawiono możliwości osiągnięcia dodatkowego zarobkowania przez gospodarstwa indywidualne na terenie Warmii i Mazur. Dużą uwagę poświęcono rozwojowi turystyki wiejskiej. Przedstawiono założenia dotyczące zagospodarowania zagrody wiejskiej, która po przeprowadzeniu procesów modernizacyjnych może być produktem turystycznym przynoszącym korzyści materialne rolnikom Warmii i Mazur.

Słowa kluczowe: turystyka wiejska, agroturystyka, obszary wiejskie.

WSTĘP

Region warmińsko-mazurski przyciąga wielu turystów swoimi niepowtarzalnymi walorami przyrodniczymi, ciszą, spokojem, czystym powietrzem. Dzięki tym wartościom możliwy jest rozwój różnorodnych form turystyki wiejskiej. Jedyną barierą, którą należy uzdrowić w tym rejonie jest infrastruktura techniczna i społeczna. Sprawna jakościowo infrastruktura oraz wartości krajobrazowe wpływają na rozwój turystyki, która dla większości mieszkańców obszarów wiejskich Warmii i Mazur jest alternatywnym źródłem dochodu.

CHARAKTERYSTYKA ZAGOSPODAROWANIA TURYSTYCZNEGO WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Funkcja turystyczna, uwarunkowana walorami przyrodniczymi i krajobrazowo-kulturowymi, unikatowymi w skali europejskiej, spełnia na terenie województwa warmińsko-mazurskiego podstawową rolę. Znajduje to wyraz we włączeniu obszarów województwa do regionu funkcjonalnego „Zielone Płuca

Polski”. Odzwierciedleniem roli, jaką władze samorządowe województwa postrzegają w rozwoju turystyki jest cel strategiczny określający ją jako wiodącą dziedzinę Warmii i Mazur. Cel ten uzupełniają dwa cele operacyjne ukierunkowane na maksymalne i dynamiczne wykorzystanie predyspozycji turystycznych regionu oraz zwiększenie kapitału inwestycyjnego w turystyce (*Strategia rozwoju... 2000*).

Miernikiem rozwoju turystyki na danym obszarze jest poziom infrastruktury technicznej i bazy turystycznej. Pełnienie przez obszar funkcji turystycznej przy braku elementów infrastruktury technicznej jest niemożliwe. Szczególnie chodzi tutaj o zaopatrzenie w wodę, kanalizację i oczyszczalnie ścieków. Infrastruktura umożliwi również poprawne funkcjonowanie rynku usług turystycznych. Rozwinięta sieć usług handlowych, gastronomicznych, noclegowych, komunikacyjnych, telekomunikacyjnych, dobra jakość dróg itp. eliminują dolegliwości życia społeczności turystycznej (Gaworecki 1997).

Baza turystyczna jest jednym z podstawowych mierników rozwoju turystyki. Liczba obiektów turystycznych, miejsc noclegowych, punktów gastronomicznych, biur obsługi i informacji turystycznej odzwierciedla poziom zainwestowania i wykorzystania przestrzeni. Kluczowym elementem zagospodarowania jest infrastruktura rekreacyjna, pojmowana jako wszelkiego rodzaju obiekty i urządzenia wpływające na atrakcyjność wypoczynku i wzbogacenie jego scenariusza. Mogą to być na rozpatrywanym obszarze m. in. szlaki turystyczne, kolejki linowe, mola, pomosty, przystanie, wypożyczalnie sprzętu wodnego i sportowego, obiekty i boiska sportowe, urządzone kąpieliska (Senetra, Suchta 2000).

W strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa turystyka, jak wspomniano, traktowana jest jako wiodąca dziedzina i stanowi jeden z ośmiu głównych celów strategicznych zawartych w tym dokumencie (*Strategia rozwoju... 2000*). Przyjmuje się, że miernikiem rozwoju będzie przyrost miejsc noclegowych i ich wykorzystanie oraz zwiększenie liczby zatrudnionych w turystyce.

W ciągu ostatnich lat nie obserwuje się w regionie rozwoju turystyki, mierzonej przyrostem miejsc noclegowych, obiektów turystycznych i gastronomicznych w obiektach noclegowych (tab. 1).

Na podstawie powyższych danych należy stwierdzić, że ilość obiektów turystycznych w ciągu badanych trzech lat gwałtownie spada. Dotyczy to głównie ośrodków wczasowych, będących spuścizną dawnego systemu gospodarczego, nie wytrzymujących konkurencji z hotelami i pensjonatami. Ostro rysuje się też kryzys usług gastronomicznych, szczególnie dotyczy to lokali niższych kategorii. Bezpośrednią przyczyną tego stanu rzeczy jest ogólne zubożenie społeczeństwa polskiego. Zamożna część społeczeństwa korzysta z obiektów wyższych kategorii, co skazuje inne obiekty na upadek. Bezpośredni wpływ na taki stan rzeczy ma też mała dostępność obszaru. Cudzoziemcy zainteresowani pobytem

na Warmii i Mazurach zniechęceni są trudami dojazdu po fatalnych drogach. Inny transport np. lotniczy jest niemożliwy ze względu na brak infrastruktury. Jednak liczba cudzoziemców korzystających z noclegów systematycznie rośnie (od 170,5 tys. osób w 1998 r. do 198,5 tys. w 2001 r.) z tym, że czas pobytu jest rokrocznie krótszy, co wyraża się nieznaczną tendencją spadkową liczby udzielonych noclegów, tj. od 510,2 tys. w 1998 r. do 463,1 tys. osób w 2001 r. (Kowerzanow-Luto i in. 2003).

Tabela 1. Baza noclegowa i gastronomiczna (w obiektach noclegowych) turystyki w woj. warmińsko-mazurskim. Wybrane obiekty turystyczne w latach 1998 i 2001

Wyszczególnienie	Obiekty turystyczne		Miejsca noclegowe		Udzielone noclegi	
	1998	2001	1998	2001	1998	2001
OGOLEM	941	478	64409	49139	3167437	1948402
Hotele	62	68	6654	7419	824267	867516
Motele	8	7	665	355	48429	18775
Pensjonaty	45	36	1564	1332	74539	62269
Domy wycieczkowe	20	11	1265	658	96982	45583
Schroniska młodzieżowe	36	26	1794	1796	74864	59631
Ośrodki wczasowe	245	76	19090	12268	1011951	368073
Ośrodki kolonijne	14	7	2465	1042	84170	29436
Ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe	30	19	3724	2325	214110	134494
Domki turystyczne	42	25	2747	1601	135521	63706
Kempingi	33	15	3857	1825	109721	20929
Pola biwakowe	55	22	7805	7871	79688	24200
Kwatery agroturystyczne	45	19	375	211	12878	7596
Restauracje	129	118	-	-	-	-
Bary i kawiarnie	222	161	-	-	-	-
Stółówki	238	134	-	-	-	-
Punkty gastronomiczne	140	52	-	-	-	-

Źródło: Roczniki statystyczne województwa warmińsko-mazurskiego 1999 i 2002.

Agroturystyka również przeżywa duży kryzys. Liczba gospodarstw agroturystycznych w rozpatrywanym okresie zmniejszyła się ponad dwukrotnie. Podobnie jest z ilością miejsc i udzielonych noclegów w tych obiektach, chociaż zauważa się tendencje do kumulowania tych usług w dużych gospodarstwach i zwiększania w nich liczby miejsc.

Jeżeli chodzi o zatrudnienie w turystyce, to według danych z końca 2000 r. w sekcji hotele i restauracje zatrudnionych było w woj. warmińsko-mazurskim 7,4 tys. osób, co stanowi tylko 1,6 % ogółu pracujących w regionie. Dla porównania w 11 krajach Unii Europejskiej (poza Francją, Niemcami, Belgią i Luksemburgiem) w sekcji hotele i restauracje znajduje zatrudnienie 4,2% ogółu

pracujących, w Polsce zaś 1,5%. Duże możliwości aktywizacji zawodowej w województwie stwarzają szansę co najmniej trzykrotnego wzrostu obecnego poziomu zatrudnienia w usługach turystycznych. Przewiduje się, że w najbliższych trzech latach liczba pracujących w turystyce mogłaby wzrosnąć do około 10 tys. osób. Wymagać to jednak będzie wydłużenia sezonu, szczególnie na miesiące zimowe i zwiększenia ruchu turystycznego, organizacji prawidłowo funkcjonującego systemu informacji i promocji regionu oraz modernizacji i rozbudowy infrastruktury (Bajerowski i in. 2002).

MOŻLIWOŚCI ROZWOJU WYBRANYCH FORM TURYSTYKI

Rozwój turystyki powinien przebiegać dwukierunkowo. Pierwszy kierunek to rozszerzenie oferty wypoczynku czynnego (rekreacji) charakterystycznego dla północno-wschodnich terenów Polski, związanego z różnymi rodzajami sportu. Drugi kierunek powinien być oparty o zasoby dziedzictwa kulturowego, ponieważ „żywa” kultura ludowa jest elementem współgrającym z mało przekształconym krajobrazem. Niezależnie od wytyczonych kierunków rozwoju należy zadbać o nowe, atrakcyjne elementy, poszerzające ofertę turystyczną, głównie w kwestii cyklicznych imprez towarzyszących, związanych tematycznie z regionem, jak i podążających za modami i trendami.

Niektóre formy turystyki są rozwinięte w regionie w stopniu niedostatecznym. Należy zwrócić uwagę na możliwość wydłużenia sezonu, także na miesiące zimowe. Poza popularnym i wysoko rozwiniętym od wielu lat żeglarstwem należy zwrócić uwagę na rozwój turystyki rowerowej i pieszej, turystyki konnej, turystyki zimowej, agroturystyki oraz imprez towarzyszących (kulturalnych, rozrywkowych i sportowych), kultywujących zarówno kulturę regionu, jak i wprowadzających nowe elementy.

Turystyka rowerowa staje się coraz bardziej popularna ze względu na łatwość jej uprawiania, dlatego powinna być jednym z priorytetów rozwoju regionu. Należy projektować kilkudniowe trasy, podzielone na etapy oparte o ciekawe i dobrze wyposażone pod względem pobytowym miejscowości. W każdej z nich można wydzielić trasy służące do ich zwiedzania. Warunek ten może być spełniony w przypadku możliwości skorzystania z usług noclegowych. Brak bazy noclegowej powoduje, że trasy są jednodniowe.

Dodatkowym warunkiem rozwoju tej formy turystyki są inwestycje w wypożyczalnię rowerów i elementów wyposażenia cyklistów, obsługę techniczną. Tę formę turystyki wzbogacić można dodatkowo licznymi atrakcjami sportowymi: wyścigi, konkursy i pokazy sprawnościowe, jazda na orientację itp.

Turystyka konna również staje się coraz modniejsza i większa liczba turystów jest zainteresowana tą formą wypoczynku. W każdym regionie turystycznym jest to jedna z podstawowych atrakcji. Większość obiektów noclegowych o wyższym standardzie oferuje w zakresie usług towarzyszących zajęcia hip-

piczne. Rozbudowa i modernizacja bazy noclegowej powinna przebiegać równoległe z organizacją profesjonalnych stadnin, spełniających wymagania turystów zainteresowanych przejazdami konnymi.

Ciekawym przedsięwzięciem może być tworzenie tras konnych na wzór tras rowerowych. Nie muszą być to jednodniowe marszruty, ale kilkudniowe wyprawy konne z bazami w trzech opisywanych miejscowościach. Przebiegać mogą szlakami sąsiadującymi z trasami rowerowymi. Poszczególne etapy można wzbogacić o atrakcje sportowe i rywalizację w zawodach typu: polowanie na lisa, ujeżdżanie, skoki przez przeszkody, wyścigi, powożenie zaprzęgami itp. Imprezy rowerowe i hippiczne mogłyby wejść na stałe do kalendarza imprez mazurskich.

Szansą jest też stworzenie programu obejmującego rehabilitację osób niepełnosprawnych. Atrakcyjne walory środowiska sprzyjają hippoterapii, a wprowadzenie jej stworzy nowe możliwości w dobie zwiększonego zainteresowania niekonwencjonalnymi metodami leczenia. W dalszej perspektywie może to przyczynić się do dalszego rozwoju bazy noclegowej o specjalistycznym charakterze i wymagającej znacznego zwiększenia kadry obsługującej.

Wypoczynek związany z uprawianiem sportów zimowych w woj. warmińsko-mazurskim jest szczególnie niedoceniany i najslabiej rozwinięty. Drzemią tutaj największe możliwości kształtowania prawidłowych mechanizmów rozwojowych. Turystyka Mazur odznacza się wybitną sezonowością, co w zestawieniu z ograniczoną dostępnością obszarów powoduje, iż sezon zimowy jest w zasadzie martwy. Przykłady pokazują jednak, że inwestycje narciarskie, tak typowe dla obszarów górskich (np. kompleks narciarski na Krzyżowej Górze), mogą być realizowane w innych warunkach geograficznych.

Przeniesienie części ruchu turystycznego na sezon zimowy może przyczynić się do postrzegania turystyki jako zjawiska ciągłego, zapewniającego całoroczne dochody i maksymalizowanie wykorzystania infrastruktury turystycznej. Jest to taki rodzaj wypoczynku aktywnego i turystyki kwalifikowanej stwarzającej szansę pozasezonowej aktywizacji rynku pracy.

Obraz turystyki zimowej należy dostosować przede wszystkim do warunków klimatycznych i ukształtowania terenu oraz oprzeć na sprawdzonych wzorach dotyczących turystyki konnej czy rowerowej.

Analiza klimatycznych warunków i możliwości wprowadzania turystyki zimowej w północno-wschodniej Polsce podejmowana jest od wielu lat przez szereg autorów. Na podstawie danych z ostatnich lat stwierdza się, że w ciągu przeciętnego sezonu zimowego długość zalegania pokrywy śnieżnej wynosi średnio 60 dni (zwykle w styczniu i lutym). Sprzyjające są średnie temperatury powietrza, które utrzymują się na najniższym poziomie w kraju (za wyjątkiem wyższych partii górskich). Specjalistyczny sprzęt do sztucznego naśnieżania pozwala na utrzymywanie pokrywy śnieżnej nawet do czterech miesięcy (od

grudnia do marca). Ze względu na niskie temperatury powietrza koszt sztucznego naśnieżania nie jest wysoki.

Logiczne i uzasadnione jest programowanie rozwoju narciarstwa biegowego. Można wykorzystać w tym celu wytyczone trasy rowerowe lub szlaki piesze, które w tym okresie nie są wykorzystywane zgodnie z przeznaczeniem. Zaletą jest istniejące oznakowanie, wykonane wcześniej wyprofilowanie trasy do szybkiego poruszania się rowerami i możliwość ograniczenia kosztów zaśnieżania, w przypadku wyższych temperatur. Można ograniczyć prace do niezbędnego minimum, czyli kilkumetrowej szerokości pasa trasy biegowej. Inną coraz bardziej popularną formą rozrywki zimowej, przykuwającej szczególnie uwagę zamożnych elit, są wyścigi psich zaprzęgów. Do tej formy turystyki można również wykorzystać oparte na trasach rowerowych wytyczone szlaki.

Obie formy wymagają dużego zaplecza obsługi technicznej i instruktorskiej, co zwiększa możliwości uzyskiwania dochodów przez ludność miejscową. Mazurski krajobraz jest również atrakcyjny zimą, kiedy może zmieniać swój charakter poprzez wprowadzenie dodatkowych aspektów widokowych.

Elementami uzupełniającymi mogą być kompleksowo urządzone lodowiska, położone blisko obiektów noclegowych oraz możliwość uprawiania żeglarstwa lodowego, które po latach odzyskuje dawną popularność. I oczywiście, tak jak w przypadku wcześniej opisywanych atrakcji nieodzownym elementem jest kalendarz stałych imprez i zawodów zimowych stabilizujących sezonowość zimowego ruchu turystycznego. Mogą to być różnego rodzaju zawody i konkursy amatorskie i zawodowe, jak: biegi narciarskie (w tym na orientację), wyścigi psich zaprzęgów, konkursy i wyścigi łyżwiarskie, zawody bojerowe.

Agroturystyka to forma turystyki najłatwiejsza do uruchomienia i wymaga stosunkowo niewielkich nakładów w porównaniu z innymi rodzajami inwestycji. Dane o ilości miejsc w kwaterach agroturystycznych są wielką niewiadomą, ponieważ duża część usługodawców nie rejestruje działalności gospodarczej i nie podlega ewidencjonowaniu. Baza ta może pełnić funkcję uzupełniającą i konkurencyjną w stosunku do usług droższych, oferowanych w obiektach o wysokim standardzie. Jednakże oprócz odpowiedniego wyposażenia konieczne jest spełnienie dodatkowych warunków, aby ta forma wypoczynku mogła być realizowana w szerokim zakresie. Oprócz atrakcji kulinarnych oraz związanych z uczestnictwem w pracach i zajęciach związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, należy zapewnić atrakcje związane z wydarzeniami kulturalnymi promującymi tradycje regionalne i innymi imprezami towarzyszącymi oraz sportowymi.

Dla promocji regionu ważne są też aspekty związane z tutejszą kulturą i zwyczajami. Tak bogate, charakterystyczne i stare tradycje nie mogą doczekać się należytego im miejsca na wzór kultury i tradycji góralskiej. Należy stworzyć kalendarz imprez folklorystycznych. Idea i piękno „Sabałowych bają” w Bukowinie Tatrzańskiej znane są w całej Polsce, a nawet poza jej granicami.

W klimacie mazurskim potrzebne są imprezy, które na wzór „Sabałowych bająn” jednoznacznie będą kojarzyły się z regionem, będą „magnesem” przyciągającym rzesze miłośników kultury ludowej. Górale mają Sabałę, a Mazurzy Smętka. Można więc, na stałe do kalendarza imprez wpisać np. kilkudniowe „Smętne rozrywki” jako wizytówkę kulturalną.

Zalecenie to wymaga wypracowania przemyślanego kalendarza imprez, opartego o bazę turystyczną do ich obsługi. W początkowej fazie należy organizować imprezy o ograniczonym zasięgu, a w miarę rozbudowy infrastruktury turystycznej można realizować kolejne, nowe punkty opracowanego programu.

Chronologia wynikać może z sezonowości ruchu turystycznego i pór roku oraz kalendarza imprez w innych regionach. Przestrzeń i jej funkcje w całym układzie natomiast należy zaplanować i dostosować do oczekiwanych zdarzeń.

AGROTURYSTYKA W ZAGRODZIE WIEJSKIEJ JAKO ALTERNATYWNA FORMA DOCHODU I ODNOWY GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH NA TERENIE WARMII I MAZUR

Zaistniała sytuacja gospodarcza ostatnich lat w naszym kraju spowodowała zmianę struktury funkcjonalnej wsi, przyczyniła się do relatywnego zmniejszenia znaczenia gospodarki rolnej na rzecz zwiększenia funkcji nierolniczych. Wielofunkcyjny rozwój stwarza możliwość tworzenia nowych dziedzin działalności na wsi. Jedną z nich jest wprowadzenie różnych form turystyki wiejskiej, dzięki której jest możliwe zwiększenie zatrudnienia i dochodów ludności wiejskiej. Wsie, w których jest możliwe rozwijanie różnych form wypoczynku to przede wszystkim wsie rolniczo-rekreacyjne, które występują w rejonach kraju o uznanych walorach przyrodniczo-krajobrazowych, obfitujących w liczne jeziora i kompleksy leśne. Spowodowało to, że określona część gospodarstw rolnych położonych na terenie województwa warmińsko-mazurskiego ukierunkowała swoją działalność pozarolniczą na rozwój turystyki (Kowerzanow-Luto, Senetra 2003).

Obszary Warmii i Mazur, atrakcyjne pod względem rzeźby terenu, klimatu, wody i lasów, każdego roku przyciągają szerokie rzesze turystów. Ale oprócz walorów przyrodniczych ważne są jeszcze inne elementy, takie jak: infrastruktura techniczna i społeczna, dostępność komunikacyjna, zagospodarowanie turystyczne, system obsługi a także baza noclegowa, które nie przedstawiają się tak korzystnie, jak walory przyrodnicze regionu warmińsko-mazurskiego. Należy zaznaczyć, że baza noclegowa jest w słabym stanie jakościowym, to samo dotyczy dostępności komunikacyjnej, która nie jest w wystarczający sposób rozwinięta. Dlatego należy zwrócić uwagę na stan infrastruktury turystycznej, tzn. z jednej strony dążyć do jego ulepszenia, a z drugiej strony starać się nie ingerować w wartość przyrodniczą regionu. Powinno się stworzyć działania ochronne, które wpływałyby na rozwój regionu, jak również chroniłyby obszary

turystyczne, gdyż im bardziej są one atrakcyjne tym bardziej narażone na degradację. Dzięki walorom przyrodniczym możliwy jest rozwój gospodarczy regionu, który w znacznym stopniu wpłynie na poprawę warunków bytowych ludności wiejskiej Warmii i Mazur.

ZAGRODA WIEJSKA I CHARAKTERYSTYKI TYPÓW WSI NA TERENIE WARMII I MAZUR

Trzeba wyraźnie powiedzieć, że liczba gospodarstw indywidualnych, które nie będą miały szans na przetrwanie w obecnym kształcie gospodarki i strukturze produkcji, będzie z każdym rokiem rosła. Dlatego trzeba spojrzeć na wieś z innej perspektywy, na wieś bardziej aktywną, chociażby w zakresie turystyki.

Omawiany obszar charakteryzuje się rozproszoną i rozdrobnioną siecią osadniczą. Wschodnią część województwa zajmują wielodrożnice, małe owalnice i okolnice, które charakteryzują się nieregularnym układem złożonym z kilku dróg o zwartej lub luźnej zabudowie. Zwracając uwagę na kształt wsi trzeba zauważyć, że owalnice mają formę wrzeciona, a okolnice złożone są z działek siedliskowych rozłożonych wachlarzowo. Natomiast w części zachodniej regionu występują duże ulicówki i owalnice. Ulicówka charakteryzuje się zabudową rozciągniętą w dwóch zwartych rzędach po obu stronach drogi i bezładnym układem dróg bocznych. Typem wsi, który występuje na całym obszarze województwa jest rzędówka, która cechuje się regularną zabudową rozmieszczoną wzdłuż jednej prostej drogi (po jednej lub po obu stronach drogi). Wsie tego rodzaju są bardzo długie. We wszystkich wcześniej wspomnianych typach wsi występuje zasadniczy element, jest to zagroda wiejska, która jest stałym elementem osadniczym ludzkości, towarzyszącym jej od tysięcy lat. Jest miejscem związanym jednocześnie z pracą rolnika, a także z jego miejscem zamieszkania.

Według Spisu Rolnego w 2002 r. na terenie Warmii i Mazur było 80 297 gospodarstw indywidualnych, w tym 52 072 gospodarstw miało powierzchnię powyżej 1 ha. Należy zaznaczyć, że każde z tych gospodarstw jest ściśle powiązane z działką zagrodową.

Zagrodę stanowi obszar przeznaczony funkcjonalnie pod dom, zwykle jednorodzinny oraz związany z nim zespół produkcyjny, składający się z całego szeregu budynków służących wykonywaniu części prac w rolnictwie. Kształt, wielkość i rozmieszczenie przestrzenne elementów zabudowy na działce zagrodowej są ściśle powiązane z warunkami przyrodniczymi, wielkością rozłogu, kierunkiem produkcji i organizacją pracy. Zasadniczo wielkość działki pozostaje niezmienną, natomiast jej wyposażenie w budynki i budowle oraz ich gabaryty i materiał użyty do ich budowy uzależnione są od sytuacji bytowej rolnika. Zabudowa zagrodowa jest decydującym elementem struktury osiedla wiejskiego. Istnieje we wszystkich osiedlach, a częstotliwość jej występowania

jest odwrotnie proporcjonalna do stopnia zurbanizowania osiedla. W całości przestrzeni osadniczej jest jednym z czynników kształtujących krajobraz (Liptwin i in. 1997) wiejski i otoczenie wsi. Stan zagospodarowania zagród jest wizytówką wsi.

Patrząc na działkę zagrodową pod względem funkcjonalno-przestrzennym możemy podzielić ją na trzy podstawowe części:

- powierzchnię zabudowaną, w tym budynki mieszkalne i gospodarcze, jak stodoły obory, paszarnie itp..
- powierzchnię komunikacyjno-gospodarczą, w skład której wlicza się podwórze, trasy komunikacyjne kołowe i piesze oraz wybiegi i okólniki,
- uprawy, do których zalicza się ogród ozdobny, zieleń izolacyjną, osłonową i użytkową (Wiśniewska 1984).

We współczesnych układach przestrzennych działek siedliskowych zarysowuje się duża różnorodność, która warunkowana jest charakterem gospodarstwa rolnego, a także wielofunkcyjnym użytkowaniem działki i budynków. Inaczej będzie się przedstawiała sytuacja w małych gospodarstwach o drobnej produkcji, a inaczej w dużych, nastawionych na produkcję towarową.

W Polsce występują różne typy siedlisk rolniczych, które są uzależnione od rodzaju specjalizacji i wielkości zagród oraz od dostępności terenów osiedlowych. Współczesne siedliska pełnią dwie funkcje – są miejscem zamieszkania rolnika i jego rodziny, jak również są dla nich miejscem pracy. W zagrodzie odbywa się większość prac wykonywanych w gospodarstwie rolnym, dlatego ważne jest funkcjonalne zagospodarowanie obszaru, które ma być ułatwieniem w wykonywaniu zajęć rolniczych a jednocześnie pozwalać na odpoczynek po ciężkiej pracy (Kowerzanow-Luto, Nowak 2002).

ODNOWIONA ZAGRODA WIEJSKA SZANSĄ GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH NA LEPSZE JUTRO

Spojrzenie na polską wieś daje podstawę do stwierdzenia, że jest ona nienowoczesna i monofunkcyjna. Charakteryzuje ją archaiczna struktura, która wyraźnie odróżnia polską wieś od wsi wysoko rozwiniętych krajów Europy Zachodniej. Dowodzi to, że przeważająca część obszarów wiejskich jest dotknięta podstawowymi dolegliwościami obszarów peryferyjnych (Kowerzanow-Luto, Nowak 2002).

Ma to odbicie w wyglądzie wsi. Uwagę przyciągają zaniedbane, pozbawione wartości estetycznych i zniekształcone siedliska wiejskie, które wymagają wielu przemian gospodarczych, ekonomicznych, społecznych i ekologicznych w celu wyrównania różnic pomiędzy naszym krajem a innymi krajami Unii Europejskiej (Kowerzanow-Luto, Nowak 2002). Opis ten dotyczy również większości zagród wiejskich na terenie Warmii i Mazur. Odnosi się to w znacznym stopniu do terenów po byłych PGR. Sytuacja pozostałych wsi powoli poprawia się.

Właściciele zagród zaczynają dbać o swoje obejścia, gdyż wiedzą, że są one ich wizytówką, a zarazem produktem turystycznym nastawionym na przynoszenie korzyści materialnych. Taką sytuację obserwuje się we wsiach typowo turystycznych, gdzie zaczyna się przygotowywać obszar działki siedliskowej dla potencjalnych turystów.

Jak wspomniano, na rozwój wypoczynku w województwie wannińsko-mazurskim ma wpływ obniżenie dochodów rolniczych i postępujące w ostatnich latach bezrobocie na wsi. Negatywne zjawiska przyczyniły się do poszukiwania przez rolników innych źródeł dochodu, rozpoczęcia nowej działalności pozwalającej wykorzystać istniejące zasoby naturalne. Za najbardziej dochodową i pożądaną działalność uznano turystykę wiejską i jej wszelkie odmiany.

Należy zauważyć, że turystyka zmienia warunki egzystencji i pracy ludności wiejskiej, ale nie powoduje przymusowej rezygnacji z dotychczasowego sposobu użytkowania terenów rolnych (Kowerzanow-Luto, Senetra 2003). Należy dodać, że od momentu pojawienia się turystów, wieś wraz z jej krajobrazem traktuje się jako produkt turystyczny przeznaczony na sprzedaż. Zmienia się ogólny obraz wsi, a nie tylko pojedynczych gospodarstw turystycznych. Wieś zaczyna robić wrażenie czystej, zadbanej, harmonijnej w budowie i upiększonej zielenią. Poprawiła się infrastruktura wsi – sieć telefoniczna, wodociągowa itp. (Dryjańska 2002).

Agroturystyka, jako rodzaj wypoczynku, kierowana jest zarówno do indywidualnego turysty, rodziny z dziećmi, ludzi starszych czy też osób zmęczonych zurbanizowanym krajobrazem, poszukujących kontaktu z naturą. Jednak należy zaznaczyć, że prowadzona działalność agroturystyczna często odbiega od standardów, jakim powinno odpowiadać współczesne gospodarstwo agroturystyczne. Działalność agroturystyczna na terenie woj. warmińsko-mazurskiego jest stosunkowo młodą formą aktywności pozarolniczej i rozwija się od 12 lat. Obecnie zauważa się malejące tempo wzrostu liczby gospodarstw agroturystycznych. Uwagę zwraca jedynie szybki wzrost wymagań odnoszących się do jakości usług.

Według danych Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Olsztynie szacuje się, że liczba osób zajmujących się usługami turystycznymi na wsi wynosi około 2000–2500, wśród których rolnicy stanowią około 35–40%. Wspieraniem rolników w inicjatywach rozwojowych zajął się wspomniany Ośrodek Doradztwa Rolniczego, który w zakresie usług turystycznych na wsi pełni funkcję doradczo-szkoleniową.

W pierwszej kolejności działania agroturystyczne podjęły rejony, gdzie tradycyjnie już uprawiano turystykę (gminy: Mrągowo, Piecki, Sorkwity, Szczytno). W dalszej kolejności dołączyli również rolnicy z gmin sąsiednich (Mikołajki, Giżycko, Biskupiec, Barczewo, Dywity, Grunwald, Gołdap). Wykorzystano tu walory przyrodniczo-kulturowe, takie jak: cisza, spokój, niewielki ruch samochodowy, możliwość kontaktu z naturą i mało zmienionym

środowiskiem, kontakt z ludnością wiejską, jej tradycjami i folklorem. Istotą rozwoju turystyki i rekreacji na obszarach wiejskich jest także umiejętność poszanowania praw środowiska przyrodniczego i lokalnych walorów kulturowych (Kowerzanow-Luto, Senetra 2003).

Zauważa się, że rozwój turystyki zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju musi uwzględniać długookresowe aspekty ekologiczne, przynosić efekty ekonomiczne oraz korzyści etyczne i społeczne dla miejscowej ludności. Tylko zachowanie atrakcyjności wsi, jej specyficznego krajobrazu i czystego środowiska, z odpowiednią infrastrukturą, pozwoli na rzeczywiste zaistnienie tej formy działalności na obszarach wiejskich (Woźniak 2000).

Dlatego należy w odpowiedni sposób przygotować zagrody wiejskie do świadczenia usług turystycznych. Pociąga to za sobą konieczność stworzenia warunków pobytu, wypoczynku i funkcjonowania turystów w gospodarstwie. Możliwe jest to tylko przez przekształcenie działek, uwzględniając różnorodność funkcji (Podawca 2000).

W tym przypadku ogromną szansą dla polskiej wsi jest postawienie pierwszego kroku w kierunku odnowy, modernizacji czy też rewitalizacji jednego z najważniejszych elementów osiedla wiejskiego – siedliska rolniczego. Przebieg procesów odnowy będzie regionalnie zróżnicowany (Kowerzanow-Luto, Nowak 2002).

Inne problemy w zagospodarowaniu siedlisk spotka się przy przekształcaniu obszarów po byłych państwowych gospodarstwach rolnych, a inne na obszarach rozdrobnionych gospodarstw indywidualnych. Spojrzenie na zabudowę zagrody w obecnej chwili jest bardzo ważne, ponieważ na terenie gmin naszego kraju powstawanie nowych działek następuje sporadycznie. Zjawiskiem powszechnym natomiast jest unowocześnianie, modernizacja, rozbudowa istniejących układów przestrzennych zagród (Rutkowska 2001).

Wprowadzenie działalności agroturystycznej na terenie zagrody wiejskiej musi być zorganizowane, dostosowane do wymogów ochrony przyrody, aby ujemne następstwa tej działalności były jak najmniejsze. Agroturystyka ma tworzyć zharmonizowaną całość. Teren wokół gospodarstwa agroturystycznego musi być zarówno atrakcyjny dla gości, jak i umożliwiać prace gospodarcze. Wczasy pod gruszą w zagrodzie wiejskiej muszą mieć swoją niepowtarzalną atmosferę domową, rodzinną.

Przykładem ożywiania działalności turystycznej mogą być pewne rozwiązania państw Europy Zachodniej, takich jak: Austria, Niemcy, Francja, które można wziąć za wzorzec. W Austrii, można rzec, „razi” czystość i estetyka obejścia. Zwraca się tam też uwagę na akcenty regionalne i naturalne oraz właściwą dla danego terenu roślinność. Większość gospodarstw agroturystycznych poddaje się kategoryzacji (nieobowiązkowej) i co 4 lata aktualizuje się ocenę stanu zagrody.

Innym przykładem może być odnowiona wieś bawarska, gdzie dużą uwagę zwraca się na utworzenie innych miejsc pracy niż rolnictwo. Tamtejsi mieszkańcy, przy pomocy władz, poprzez odnowę starych budynków mieszkalnych i inwentarskich, które stały się dumą dla swoich właścicieli oraz obiektem nadsładownictwa ze strony sąsiadów, przyczynili się do rozwoju turystyki. Główny nacisk jest położony na reklamę. Wydaje się mapy ścieżek rowerowych, prospekty pokoi gościnnych, a także informuje o ważniejszych imprezach. Cechą wspólną działalności turystycznej w tych państwach jest fakt, że na cele turystyczne nie buduje się nowych pomieszczeń, tylko adaptuje stare, z zachowaniem pierwotnych elementów – belki, posadzki, okna.

Jeżeli chodzi o zagospodarowanie przestrzenne zagrody, należy zaznaczyć, że każda zagroda wiejska, nie tylko funkcjonująca jako agroturystyczna, musi spełniać pewne założenia zagospodarowania przestrzennego, które odnoszą się do usytuowania obiektów w odniesieniu do siebie, granic posesji i wydzielenia stref. Takie rozwiązanie można osiągnąć przy uwzględnieniu określonych wytycznych dotyczących:

- utrzymania układu strefowego zagrody wiejskiej (mieszkalna, składowa, inwentarzowo-hodowlana, odpadków i odchodów, komunikacyjna),
- rozszerzenia dotychczasowych stref zagrody o strefę rekreacyjną z wydzieloną częścią „przyjazną dzieciom” (oferującą opiekę i zagospodarowanie czasu małym turystom),
- posiadania utwardzonego miejsca do parkowania (tak zwana strefa parkingowa),
- zachowania izolacji pomiędzy poszczególnymi strefami np. strefy rekreacyjnej ze strefą odchodów, poprzez zastosowanie barier roślinnych,
- zapewnienia dostępu do każdej strefy zagrody poprzez zespolenie strefy komunikacyjnej,
- łatwości dojazdu i oznakowanie (komunikacja zewnętrzna),
- zagospodarowania otaczających terenów zielonych, z uwzględnieniem naturalnej roślinności (np. warzywniki i ogródki z ziołami).

Spełnienie powyższych wytycznych może radykalnie wpłynąć na zmianę stanu zagospodarowania przestrzennego zaniedbanych i zniekształconych siedlisk wiejskich i przyczynić się do rozwoju turystyki w omawianym regionie. Odnowiona zagroda wiejska będzie wizytówką nie tylko właściciela, ale też wsi, a to wpłynie na utrwalenie pozycji produktu turystycznego.

Wydaje się, że właściwe wprowadzenie procesów odnowy, modernizacji czy rewitalizacji siedlisk wiejskich regionu warmińsko-mazurskiego byłoby czynnikiem zatrzymującym depopulację wsi, niszczenie krajobrazu wiejskiego i jego wartości kulturowych oraz wprowadzeniem programu rozwoju obszarów wiejskich. Celem tych działań jest poprawa warunków życia mieszkańców wsi, a także wzrostu dochodów gospodarstw indywidualnych (Kowczanow-Luto, Nowak 2002).

WNIOSKI

1. Zaplanować bazę noclegową adekwatną do spodziewanego w najbliższych latach ruchu turystycznego. Podwyższyć jej standard i zaproponować konkurencyjną ofertę w stosunku do innych regionów turystycznych.

2. Wprowadzić infrastrukturę do uprawiania wypoczynku czynnego i sportów na poziomie amatorskim i zawodowym.

3. Na stałe wprowadzić do świadomości społeczności lokalnej i turystów zasadność przedłużenia sezonu turystycznego na miesiące zimowe poprzez odpowiednią promocję i reklamę oraz opracować kalendarz imprez:

- o charakterze komercyjnym (wystawy, pokazy, targi itp.),
- rozrywkowych i kulturalnych (koncerty, występy, festiwale).

4. Dzięki działaniom kompleksowym w poszczególnych gospodarstwach indywidualnych można doprowadzić do rozwoju bazy turystycznej, która przyciągnie szerokie rzesze letników, a tym samym rolnikom przyniesie dodatkowe źródło dochodu. Należy dostrzegać w programach odnowy, modernizacji i rewitalizacji narzędzia, które oprócz uporządkowania struktury przestrzennej siedliska są w stanie wyposażyć je w infrastrukturę zdecydowanie poprawiającą jakość życia, a także zachowywać wartości kulturowe krajobrazu wiejskiego.

5. Działalność turystyczna w regionie warmińsko-mazurskim może spełniać wiele funkcji: zmniejszać bezrobocie, przynosić korzyści materialne gospodarstwom rolnym, promować walory wsi, takie jak: wiejski styl architektury, otoczenia gospodarstwa, kultury, obyczajów, folkloru.

6. W przypadku siedlisk wiejskich procesy modernizacyjne nie będą odnosiły się tylko do architektoniczno-krajobrazowych ram egzystencji mieszkańców, przejawiać będą się także w sferze społeczno-kulturowej i strukturze przestrzennej gospodarstw.

LITERATURA

- Bajerowski T., Senetra A., Suchta J., 2002, *Rozwój turystyki obszarów województwie warmińsko mazurskim jako element współpracy transgranicznej*, [w:] *Problemy rozwoju przygranicznych regionów wschodniej Polski*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku.
- Dryjańska E., 2002, *Agroturystyka zbliża ludzi, daje zadowolenie i sukcesy*, *Poradnik gospodarski*, 5, s. 32.
- Gaworecki W., 1997, *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- Kowerzanow-Luto E., Nowak A., 2002, *Problemy odnowy siedlisk wiejskich*, Artykuły problemowe Inżynieria Ekologiczna, 6, *Ekoinżynieria dla ekorozwoju*, Warszawa.
- Kowerzanow-Luto E., Senetra A., 2003, *Organizacja wypoczynku na obszarach wiejskich Polski północno-wschodniej w aspekcie rozwoju przestrzennego*, [w:] M. Janik (red.), *Ekonomiczno-organizacyjne warunki rozwoju turystyki i rekreacji*, Wyd. Politechniki Białostockiej.

- Senetra A., Suchta J., 2003, *Rolnictwo i turystyka w regionie Warmii i Mazur jako wiodące dziedziny gospodarcze w przeobrażaniu obszarów wiejskich i perspektywie ich rozwój*, [w:] B. Górz, Cz.Guzik (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 4, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 79–96.
- Litwin U., Przegon W., Sochacka D., 1997, *Projektowanie terenów osiedlowych, działka zagrodowa*, 1, AR w Krakowie, Kraków.
- Podawca K., 2000, *Wpływ agroturystyki na kształtowanie zabudowy zagrody wiejskiej w gospodarstwie rolnym położonym w parku krajobrazowym*, Rozprawa doktorska, maszynopis, SGGW, Warszawa.
- Senetra A., Suchta J., 2000, *Turystyka jako element strategii rozwoju obszarów wiejskich pogranicza Polski północno-wschodniej na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego*, Materiały XVI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Lublin.
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego*, 2000, Urząd Marszałkowski w Olsztynie, Olsztyn.
- Wiśniewska M., 1984, *Planowanie osiedli wiejskich*, Arkady, Warszawa.
- Woźniak M. 2000, *Agroturystyka a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 2, s. 21–24.

TOURISM IN WARMIA AND MAZURY AS ALTERNATIVE FORM OF THE INCOME AND THE REDEVELOPMENT IN FARMSTEAD

The article presents the alternative possibilities to make profit by farmstead in Warmia and Mazury. The rural tourism with every variant was present. The rule of farmstead management was present and it is though that modernization processes in the farmstead could bring the material benefit of the private freeholders in Warmia and Mazury.

MICHAŁ JASIULEWICZ
Katedra Agrobiznesu
Politechnika Koszalińska
75-374 Koszalin, ul. Radości 7

UPRAWA ROŚLIN ENERGETYCZNYCH I AGROTURYSTYKA JAKO ALTERNATYWNE ŹRÓDŁA DOCHODÓW LUDNOŚCI ROLNICZEJ W WOJEWÓDZTWIE ZACHODNIOPOMORSKIM

**ENERGY PLANTS CULTIVATION AND AGROTOURISM AS ALTERNATIVE
SOURCES OF EXTRA PROFITS FOR RURAL POPULATION IN THE WEST
POMERANIA VOIVODSHIP**

Zarys treści: Rozwój pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich należy do kluczowych zagadnień wzrostu alternatywnych źródeł dochodu ludności wiejskiej, jak również rozwoju wielofunkcyjnego. Autor uwzględnia w opracowaniu dwa rodzaje działalności tj. agroturystykę, która rozwija się zwłaszcza na terenach o wysokich walorach turystycznych (strefa nadmorska, pojezierna, tereny nadrzeczne, leśne) oraz rozwój uprawy i wykorzystania roślin energetycznych jako biopaliw (wierzba wiciowa, róża, ślazieriec pensylwański, topinambur, topola, rzepak, zboża, ziemniaki, kukurydza). Ze względu na niewielkie wymagania, wiele roślin energetycznych może być uprawianych na odlegach i ugorach, które stanowią 27% gruntów ornych regionu.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, rośliny energetyczne, agroturystyka.

WSTĘP

Przystosowanie rolnictwa do wymogów Unii Europejskiej wiąże się z koniecznością przekształceń strukturalnych. Jednym z kierunków tych przekształceń jest aktywizacja terenów wiejskich, wiążąca się z rozwojem wielofunkcyjnym wsi. Ten rodzaj zmian strukturalnych, oprócz rozwoju przedsiębiorczości, wymaga wielu różnokierunkowych działań, zróżnicowanych w zależności od warunków naturalnych, istniejącej infrastruktury, zasobów siły roboczej, dostosowanych do lokalnego rynku. Możliwości dodatkowych źródeł dochodu ludności rolniczej jest bardzo dużo, lecz nie można ich stosować schematycznie, wykorzystując jedynie efekty sprawdzone w innych regionach. Istotne są wszystkie uwarunkowania, zarówno przyrodnicze, jak i społeczno-gospodarcze.

Jedynie rozwój wielofunkcyjny obszarów wiejskich stwarza możliwości alternatywnych źródeł dochodu ludności rolniczej i jednocześnie poprawy znacznej dochodowości ogólnej jej rodzin.

UPRAWA ROŚLIN ENERGETYCZNYCH

Ogromnym problemem współczesnego rolnictwa zarówno w krajach UE, jak i w pozostałych wysoko rozwiniętych krajach świata jest powstawanie dużych nadwyżek surowców rolniczych w stosunku do popytu. Wzrasta także powierzchnia gruntów nadmiernie zanieczyszczonych, nie nadających się do produkcji surowców żywnościowych. Należy także mieć na uwadze stopniowe wyczerpywanie się surowców energetycznych nieodnawialnych i wzrost kosztów ich wydobycia. W wyniku zużycia surowców energetycznych nieodnawialnych, zwłaszcza węgla kamiennego, brunatnego, ropy naftowej wzrasta zanieczyszczenie atmosfery różnymi toksycznymi gazami, pyłami, powstającymi w wyniku spalania tych surowców. Import surowców energetycznych do Polski, zwłaszcza ropy naftowej i gazu ziemnego w znacznym stopniu pogłębia ujemne saldo wymiany towarów z zagranicą.

Powstająca ciągle nadwyżka produkcji surowców rolniczych, ograniczanie produkcji rolniczej i istniejący duży niewykorzystywany potencjał produkcyjny, a także zachodzące zmiany w gospodarce energetycznej i zwiększony reżim w ochronie środowiska naturalnego przyczyniły się do większego wykorzystania odnawialnych źródeł energii, w tym biomasy. Pozyskiwana biomasa może służyć do produkcji paliw stałych (np. z uprawy wierzby wiciowej, ślazuwca pensylwańskiego, topinamburu, traw energetycznych, a także słomy czy też drzew na cele opałowe, np. topoli), płynnych – głównie z rzepaku, służącego do produkcji biodiesla oraz bioetanolu uzyskiwanego jako spirytus bezwodny z wielu surowców, takich jak: ziemniaki, zboża, melasa, a także gazowych – z rozkładu różnorodnych substancji roślinnych.

Rozwój energetyki opartej na odnawialnych źródłach energii umożliwia nie tylko wzrost produkcji rolniczej, wykorzystanie gruntów odłogowanych, ale także utworzenie na wsi wiele miejsc pracy pozarolniczej. Stwarza to możliwość rozwoju działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich, przyczyniając się do rozwoju wielofunkcyjnego wsi. Wykorzystanie do celów energetycznych na paliwa stałe szybko rosnących roślin, takich jak wierzba wiciowa (*Salix viminalis*), ślazuwiec pensylwański czy też takich, jak topola pozwoli zagospodarować gleby słabszej jakości, a zwłaszcza odłogi i ugory, które w województwie zachodniopomorskim zajmują 220,5 tys. ha (2002 r.), tj. 27% gruntów ornych (Gradziuk 2003). Istnieje możliwość nawożenia plantacji roślin energetycznych osadami z oczyszczalni ścieków, a także istnieje możliwość uprawy na terenach skażonych.

Biomasa produkowana do wykorzystania jako paliwo stałe może być stosowana bezpośrednio po ścięciu i rozdrobnieniu, zwłaszcza w dużych piecach (ciepłowniczych, elektrociepłowniach), jako dodatek do spalonego mialu węglowego (około 10%). Można też stosować po przesuszeniu i pocięciu w odcinki długości około 5 cm (siecзка) przez bezpośredni zasyp do pieca. Istnieje także możliwość sprasowania suchej rozdrobnionej masy w postaci pelet bądź brykietów, które są wygodne i efektywne w spalaniu.

Wykorzystanie paliw stałych jest uzasadnione ze względu na koszty transportu. Duże znaczenie w lokalnym wykorzystaniu może mieć także słoma, do spalania której jednakże muszą być zainstalowane specjalne piece oraz system transportowy i składowanie. Wynika to z niższej wartości energetycznej tego surowca i dużej objętości. Zastosowanie słomy jako surowca energetycznego wymaga zatem pewnych, znaczących nakładów inwestycyjnych, chociaż jako surowiec występuje masowo i niski jest koszt jego pozyskania.

Istotną sprawą jest także fakt, iż zbiór upraw energetycznych odbywa się w okresie zimowym, kiedy ludność rolnicza ma więcej wolnego czasu, a zapotrzebowanie na energię ciepłą i elektryczną wzrasta. Stwarza to dodatkowe możliwości wykorzystania siły roboczej na wsi (Kabaj 2004).

Stosowanie paliwa energetycznego stałego z własnej plantacji do własnych potrzeb, tj. ogrzania budynku mieszkalnego, gospodarczego, szklarni czy pieczarkarni, może już przynieść znaczące dodatkowe korzyści dla rodzin rolniczych jako alternatywne źródła dochodów.

Przy dobrym zorganizowaniu plantacji roślin energetycznych i ich przetworzeniu stosownym do spalania oraz zagwarantowanym zbyciu korzyści mogą być ogromne nie tylko dla rolników, ale także dla ludności pozarolniczej poprzez stwarzanie nowych miejsc pracy i pozyskanie własnego „zielonego węgla” w gminie. Jest to duża szansa w aktywizacji obszarów wiejskich i uzyskania alternatywnych źródeł dochodów, które powinny stanowić „koło zamachowe” lokalnej gospodarki.

Ważnym elementem rozwoju obszarów wiejskich może być wprowadzenie upraw rzepaku do celów energetycznych. Oczywiście sprawą jest fakt, iż rzepak jest bardziej wymagającą rośliną i nie na wszystkich odłogowanych gruntach może być uprawiany. Niemniej jednak możliwości powiększenia produkcji rzepaku, zwłaszcza w województwie zachodniopomorskim są znaczne. Wykorzystanie rzepaku jako rośliny energetycznej do produkcji biodiesla znajduje pełne uzasadnienie i niewątpliwie w krótkim czasie nastąpi wyraźny wzrost uprawy rzepaku zarówno w województwie zachodniopomorskim, jak i w innych regionach kraju.

Uprawa rzepaku „energetycznego” pozwoli nie tylko w pełni wykorzystywać grunty orne, lecz także umożliwi stworzenie wielu miejsc pracy pozarolniczej, zwłaszcza przy tłoczeniu na zimno oleju z rzepaku, a także przy transporcie, rafinacji.

Zatem, powszechne wprowadzenie upraw energetycznych umożliwi rolnikom uzyskać znaczące dochody alternatywne, stworzyć nowe miejsca pracy pozarolniczej na wsi i przekształcać wieś w wielofunkcyjną, a gminom ułatwi stać się samowystarczalnymi jednostkami pod względem zaopatrzenia w energię ciepłą, elektryczną, jak również paliwa płynne (biodiesel, bioetanol). Jest to ogromne wyzwanie dla przekształcenia obszarów wiejskich w pełni konkurencyjne tereny. Jest to tym bardziej interesujące, iż istnieje możliwość wykorzystania słabszych gleb, które stanowią w tym regionie duży obszar.

DZIAŁALNOŚĆ AGROTURYSTYCZNA

Jednym z głównych trendów współczesnej turystyki jest dynamiczny wzrost turystyki alternatywnej, przyjaznej środowisku, wykorzystującej naturalne walory zarówno środowiska przyrodniczego, jak też dziedzictwa kulturowego (Stola 2002).

Obecnie agroturystyka stwarza nowe możliwości zmiany sytuacji ekonomicznej i społecznej na wsi. Głównym aspektem uruchomienia działalności agroturystycznej, jak wynika z badań autora w województwie zachodniopomorskim w 2002 r., jest potrzeba poszukiwania dodatkowych źródeł dochodu. Jak wiadomo, rozwój działalności agroturystycznej stanowi wzrost dochodu nie tylko dla właściciela gospodarstwa agroturystycznego świadczącego usługi, ale także wiele innych źródeł dochodu, jak też innych usług na wsi, takich jak: handel, gastronomia, pamiątkarstwo, rękodzielnictwo ludowe, usługi bytowe i in.

Istnieje pilna potrzeba nabycia nowych umiejętności koniecznych do prowadzenia działalności agroturystycznej, wiążącej się z przedsiębiorczością. W aspekcie korzyści, jakie niesie ze sobą rozwój agroturystyki, można mówić o korzyściach dla społeczności lokalnej. Uruchomienie działalności agroturystycznej stwarza możliwości zbytu płodów rolnych, zwłaszcza „ekologicznej żywności” oraz wykorzystania wolnych zasobów siły roboczej. Agroturystyka stanowi realną alternatywę dodatkowego źródła dochodów ludności rolniczej, zwłaszcza w odniesieniu do gospodarstw położonych na terenach o wysokich walorach turystycznych.

Oferowanie turystom podstawowych składników produktu turystycznego, jakimi są zakwaterowanie i wyżywienie, stanowią już znaczącą możliwość uzyskania dodatkowych dochodów. W działalności agroturystycznej istnieje jednakże duża możliwość oferowanych usług dodatkowych, takich jak: jazda konna, wędkowanie, przejażdżki rowerem, bryczką, saniami i wiele innych, które przynoszą możliwość uzyskiwania różnorodnych innych dochodów oraz zatrudnienia.

Zaspokajanie różnorodnych potrzeb turystów w zakresie rekreacji i spędzania czasu wolnego stwarza wiele możliwości aktywizacji mieszkańców wsi. Do takich należy zaliczyć: przewodnictwo wycieczek (pieszych, rowerowych, ka-

jakowych, konnych), organizowanie kuligów, organizacja zabaw przy ognisku, prezentacja lokalnego folkloru, wykonywanie i nauka przyrządzania regionalnych potraw, przetwórstwo żywności, pokaz wykonania produktu lokalnego rzemiosła i wiele innych.

Poza możliwościami świadczenia przez mieszkańców wsi różnorodnych usług wzbogacających ofertę turystyczną, pobyt turystów zwiększa popyt na różnego rodzaju usługi o charakterze paraturystycznym, takie jak: usługi handlowe, gastronomiczne, bankowe, pocztowe, zdrowotne, naprawcze, budowlane, sprzedaży paliw i wiele innych, stymulując przez to rozwój koniunktury na wsi. Usługi te służą nie tylko turystom, lecz także stałym mieszkańcom, przyczyniając się do poprawy ich obsługi, uzyskując jednocześnie większą rentowność (Sikora 1998). W konsekwencji rozwój agroturystyki przyczynia się do tworzenia kolejnych miejsc pracy i podnoszenia dochodowości ludności wiejskiej.

Agroturystyka stanowi nie tylko istotny czynnik rozwoju gospodarczego terenów wiejskich, lecz pobudza także rozwój społeczny. Bezpośrednie kontakty turystów z rodzinami rolniczymi, poznanie walorów gospodarstw i wartości kulturowych ludności wiejskiej sprzyjają zwiększeniu integracji ludności miejskiej i wiejskiej, a także przyczyniają się do poznania pracy na wsi i wzrostu poczucia własnej wartości ludności wiejskiej oraz poprawy estetyki na wsi. Wzrasta także zainteresowanie historią, architekturą i dobrami kultury materialnej oraz dbałość o ich stan i ekspozycję. Istnieje pilna potrzeba powrotu do rzemiosła, rękodzielnictwa i pokazu sztuki ludowej.

Ważną sprawą jest odtworzenie byłych kuźni, stolarni, młynów, przędzalni i przywrócenie ich działalności w celu zaprezentowania turystom funkcjonowania wsi w przeszłości. Przyczyni się to nie tylko do stworzenia nowych miejsc pracy i możliwości dodatkowych dochodów ludności lokalnej, ale przywróci także dawną funkcjonalność wsi i wzbudzi zainteresowanie turystów, zwłaszcza mających swoje korzenie genealogiczne na tych terenach.

Ważna jest pełna odnowa wsi wraz z jej architekturą, krajobrazem kulturowym i zwyczajami ludowymi. W tak rozumianym rozwoju agroturystyki istnieje możliwość występowania obok siebie licznych gospodarstw agroturystycznych, które będą napędzały koniunkturę tworzenia miejsc pracy pozarolniczej na wsi.

Rozwój agroturystyki przyczyni się do:

- tworzenia nowych miejsc pracy pozarolniczej,
- rozwoju rzemiosła i rękodzielnictwa ludowego,
- zbytu własnych surowców rolnych,
- zbytu wyrobów rzemieślniczych i pamiątkarskich,
- kultywowania sztuki lokalnej,
- aktywizacji zawodowej kobiet wiejskich,
- podejmowania wspólnych inicjatyw lokalnych,

- pobudzania przedsiębiorczości,
- poprawy stanu odnowy środowiska naturalnego,
- zachowania dóbr kultury ludowej i przyrody.

ZAKOŃCZENIE

Pozarolnicza działalność gospodarcza stanowi jeden z najistotniejszych elementów alternatywnych źródeł dochodów ludności wiejskiej oraz wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Istotne są różnorodne inicjatywy powstające na wsi, związane z dywersyfikacją gospodarki wiejskiej. Szczególnie ważne jest tworzenie nowych miejsc pracy pozarolniczej, poszukiwanie alternatywnych źródeł zarobkowania w zawodach związanych zarówno z produkcją i przetwórstwem surowców rolnych, jak też w innych działaniach pozarolniczych.

W niniejszym artykule autor skupił się głównie na dwóch istotnych formach działalności, tj. agroturystyce oraz uprawie i przetwórstwie roślin energetycznych. Dziedziny te mają szczególnie korzystne warunki rozwoju w woj. zachodniopomorskim i mogą w istotny sposób zmienić oblicze wsi tego regionu, przyczyniając się do wzrostu dodatkowych dochodów ludności wiejskiej, jak też rozwoju funkcji pozarolniczych na wsi.

Polska wieś w strukturach unijnych, poprzez wykorzystanie nisz rynkowych, jak również poszukiwanie alternatywnych źródeł dochodów ludności rolniczej, może sprostać konkurencyjności dobrze zorganizowanemu gospodarstwu rolnym 15 dotychczasowych krajów UE. Wykorzystanie gruntów, zwłaszcza mniej żyznych, do uprawy roślin energetycznych, a także rozwój agroturystyki, mogą stanowić początek przeobrażeń wsi Pomorza Zachodniego w kierunku wielofunkcyjności.

LITERATURA

- Gradziuk P., 2003, *Alternatywne wykorzystanie gruntów rolniczych na cele niezwiązane z produkcją żywności ze szczególnym uwzględnieniem energetyki* [w:] B. Kościak (red.), *Rośliny energetyczne*. Wyd. AR, Lublin.
- Kabaj M., 2004, *Strategie i programy przeciwdziałalności bezrobociu w Unii Europejskiej i w Polsce*, SCHOLAR, Warszawa.
- Kamińska W., (red.), 2002, *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, KTN, Kielce.
- Kłodziński A., Dzun W. (red.), 2003, *Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych*, IRWiR PAN, AR w Szczecinie, Warszawa.
- Kłodziński M., 2003, *Jak aktywizować gminę*. [w:] A. Kłodziński, W. Dzun (red.), *Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych*, IRWiR PAN, AR w Szczecinie, Warszawa

- Sikora J., 1998, Warunki rozwoju agroturystyki w gminie, [w:] B. Raszka, J. Sikora (red.), *Agroturystyka inaczej*, Poznań.
- Stola W., 2002, *Przemiany struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich Polski. Wybrane zagadnienia*, [w:] W. Kamińska (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, Kielce.

ENERGY PLANTS CULTIVATION AND AGROTOURIM AS ALTERNATIVE SOURCES OF EXTRA PROFITS FOR RURAL POPULATION IN THE WEST POMERANIA VOIVODSHIP

Alternative sources of extra profits for rural population are very important for the development of rural areas in Poland. In the West Pomeranian voivodship there are two very important energy plants cultivation areas with local burn out facilities.

A real problem is the possibility to bring energy cultures, which can be cultivated on poor soils. This can allow utilization of all the arable land in the region. It could provide conditions to generate many new workplaces in the rural areas. It could also contribute to the reduction import of fuel to Poland.

DARIA SIKORSKA, IZABELA WIELEWSKA
Chojnickie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
89-600 Chojnice, ul. 18 Pułku Ułanów 18
daria2000@op.pl

WARUNKI I STAN ROZWOJU TURYSTYKI WIEJSKIEJ W POWIECIE CHOJNICKIM Z UWZGLĘDNIENIEM OBSZARÓW WIEJSKICH

CONDITIONS AND THE LEVEL OF DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE
RURAL AREAS OF CHOJNICE POVIAT

Zarys treści: Obszary wiejskie powiatu chojnickiego posiadają cenne walory dla produkcji rolniczej, leśnej i przetwórstwa rolno-spożywczego. Poza tym teren ten, ze względu na swoją unikatowość przyrodniczą, jest doskonałym miejscem do prowadzenia turystycznej aktywności gospodarczej. Sprzyjają temu walory zarówno przyrodnicze, jak i historyczno-architektoniczne oraz dobrze rozwinięta infrastruktura turystyczna, które to w znacznym stopniu zaspokajają zróżnicowane potrzeby turystów w sposób nie kolidujący z pozostałymi funkcjami regionu.

Słowa kluczowe: infrastruktura turystyczna, agroturystyka, obszary wiejskie.

WSTĘP

Powiat chojnicki wiąże duże nadzieje z rozwojem turystyki. Sektor turystyki może zapewnić rozwój gospodarczy tego obszaru, w szczególności przyczyniając się do tworzenia nowych miejsc pracy, stymulowania przekształceń strukturalnych i nowoczesnych form działalności związanych z turystyką na obszarach wiejskich.

Powiat chojnicki posiada duży potencjał dla rozwoju turystyki, związany zarówno z bogatą kulturą i tradycją, jak również znakomicie zachowanym środowiskiem naturalnym (tab. 1).

Powiat chojnicki leży w południowo-zachodniej części woj. pomorskiego i jest obszarem wyjątkowym ze względu na walory krajobrazowe, turystyczne i rekreacyjne. Z punktu widzenia gospodarczego zasoby powiatu nie są w pełni wykorzystane. Powiat zajmuje 1364 km² powierzchni. Mieszka tu 90236 osób. Gęstość zaludnienia wynosi 66 osób na 1 km². Powiat chojnicki położony jest na pograniczu Pojezierza Kaszubskiego i Wysoczyzny Krajeńskiej.

W obrębie powiatu funkcjonują: Park Narodowy „Bory Tucholskie”, Zaboriski Park Krajobrazowy oraz częściowo Tucholski Park Krajobrazowy. Znajdują

się tu relikty przyrody w postaci wielu różnych gatunków roślin i zwierząt. Powiat ten posiada również największy procentowy udział powierzchni o szczególnych walorach przyrodniczych (58,8%). Na jego terenie znajduje się 220 pomników przyrody.

T a b e l a 1. Walory przyrodnicze powiatu chojnickiego na tle podregionu słupskiego

Wyszczególnienie	Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona		Pomniki przyrody (obiekty)	Zalesienia ha
	ha	% powierzchni ogółem		
Województwo pomorskie	594326	32,5	2484	1 127
Podregion słupski	209627	25,6	1158	473
Powiaty:				
Bytowski	47128	21,5	297	100
Chojnicki	80250	58,8	220	16
Człuchowski	16678	10,6	51	131
Ięborski	19267	27,3	104	134
Słupski	46304	20,1	422	92
Miasta na prawach powiatu:				
Słupsk	-	-	64	-

Zródło: *Rocznik Statystyczny województwa pomorskiego*, US, Gdańsk 2003.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie zaplecza turystycznego oraz możliwości rozwoju gospodarki turystycznej w najbliższych latach w powiecie chojnickim. Główną metodą zastosowaną w pracy jest analiza danych statystycznych dotyczących turystyki w regionie.

INFRASTRUKTURA TURYSTYCZNA POWIATU CHOJNICKIEGO NA TLE WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Pod pojęciem infrastruktury turystycznej należy rozumieć kompleks urządzeń użyteczności publicznej, niezbędny do zapewnienia należytego funkcjonowania gospodarki turystycznej i życia ludności, odpowiednio rozmieszczony w przestrzeni. Jej kształt i struktura są odzwierciedleniem osiągniętego przez społeczeństwo na danym obszarze poziomu rozwoju, a lokalizacja urządzeń uzależniona jest m.in. od warunków środowiska naturalnego (Szwichtenberg 2000). Obok walorów i dostępności komunikacyjnej infrastruktura turystyczna jest jednym z trzech czynników warunkujących atrakcyjność regionów turystycznych.

Pod pojęciem obszaru recepcji turystycznej należy rozumieć miejsce, do którego kieruje się ruch turystyczny i może, w zależności od sytuacji, odnosić się do gminy, regionu lub kraju (Dziedzic 1998). W innym rozumieniu obszar recepcji turystycznej to miejsce docelowe jako region posiadający fizyczne, histo-

ryczne i etnograficzne cechy, które odróżniają go od innych i pozwalają rozwijać jedną lub więcej form turystyki, czyniąc go atrakcyjnym dla mieszkańców (Cieślakowski, Zemła 2002).

W skład infrastruktury turystycznej wchodzi zespół obiektów i urządzeń stanowiących wyposażenie danego obszaru, szlaku lub miejscowości, umożliwiających zaspokojenie potrzeb ruchu turystycznego, a więc:

- baza noclegowa – umożliwiająca turystom przebywanie poza miejscem zamieszkania dłużej niż jeden dzień,
- baza żywieniowa – zapewniająca potrzebę zaspokojenia głodu,
- baza komunikacyjna – warunkująca dostępność przestrzeni turystycznej i ułatwiająca poruszanie się w niej,
- baza towarzysząca – zapewniająca turystom pozostałe usługi (Szwichtenberg 2000).

T a b e l a 2. Turystyczne obiekty noclegowe zbiorowego zakwaterowania w woj. pomorskim

Wyszczególnienie	Obiekty	Miejsca noclegowe	Korzystający z noclegów		Udzielone noclegi		
			ogółem	w tym: turyści zagraniczni	ogółem	w tym: turyści zagraniczni	
Ogółem	2000	887	96299	1305184	225069	5766220	512295
	2001	865	94026	1224869	234867	5351117	570563
	2002	793	88043	1221306	234107	5114645	550761
Hotele	89	9099	516248	190217	1028379	401045	
Motele	5	176	7430	1015	9798	1663	
Pensjonaty	31	1179	25096	2784	85751	6599	
Domy wycieczkowe	7	589	17652	3248	50259	8888	
Schroniska	2	138	1196	89	7247	1115	
Schroniska młodzieżowe	27	1517	44111	5115	96829	9589	
Ośrodki wczasowe	291	35402	278061	6220	2084426	28612	
Ośrodki kolonijne	38	5874	20969	3	252981	31	
Ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe	52	6584	99980	2804	508088	11569	
Domy pracy twórczej	4	194	2254	-	21410	-	
Zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych	45	3021	8987	493	12881	2508	
Kempingi	24	6032	45877	10248	192830	26777	
Pola biwakowe	39	6836	22418	1631	79536	5773	
Obiekty noclegowe w ośrodkach wypoczynku sobotnio-niedzielnego i świątecznego	1	118	614	-	3655	-	
Zakłady uzdrowiskowe	3	626	7199	57	128818	706	
Pozostałe obiekty	135	10658	113214	10183	435757	45886	

Źródło: Rocznik Statystyczny województwa pomorskiego, US, Gdańsk 2003.

Baza noclegowa gwarantuje turystom możliwość noclegu i zakwaterowania oraz dostęp do urządzeń sanitarnych. Wielkość bazy noclegowej określa zdolności danego regionu do przyjęcia turystów.

Obiekty noclegowe dzieli się na:

- obiekty hotelarskie (hotele, motele, pensjonaty, domy wycieczkowe, schroniska młodzieżowe, schroniska, kempingi i pola biwakowe),
- inne obiekty (np. kwatery prywatne, zakłady uzdrowiskowe, itp.).

Obiekty noclegowe udostępniane turystom powinny zapewnić im nie tylko nocleg, ale także możliwość odpoczynku lub pracy, utrzymania higieny osobistej, przechowywania przedmiotów osobistego użytku, korzystania z telefonu, radia, telewizji itp. Najczęściej wykorzystywane spośród bazy noclegowej są hotele i inne obiekty hotelarskie. Są to obiekty podzielone na pokoje, których liczba przekracza określone minimum, podlegające jednemu zarządowi i świadczące pewne usługi, w tym usługi w pokojach, codzienne ślanie łóżek i mycie urządzeń sanitarnych (Szwichtenberg 2000).

Na terenie województwa pomorskiego było w 2002 r. 793 obiektów noclegowych zbiorowego zakwaterowania (tab. 2). 37% stanowiły ośrodki wczasowe, 11,2% hotele, 6,6% ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe oraz inne obiekty, do których zalicza się: ośrodki kolonijne (4,8%), pola biwakowe (4,9%), zespoły domków turystycznych (5,7%) itp. Liczba turystycznych obiektów noclegowych zmalała w województwie w latach 2000–2002 o 84.

T a b e l a 3. Hotele według kategorii w województwie pomorskim w 2002 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Kategorie					W trakcie kategoryzacji
		*** **	****	***	**	*	
Obiekty	89	1	4	31	25	13	15
Pokoje	4525	10	399	2250	1086	335	445
Miejsca noclegowe	9099	20	776	4442	2253	664	944
w tym: całoroczne	9097	20	776	4424	2253	662	944
Korzystający w tys.	516,2	0,7	44,9	299,6	102,5	39,4	29,1
w tym: turyści zagraniczni	190,2	0,4	25,3	138,1	15,0	6,3	5,1
Wynajęte pokoje w tys.	624,4	0,6	66,6	357,3	125,5	37,4	37,0
w tym turystom zagranicznym	260,6	0,4	39,8	191,6	16,8	5,4	6,6
Nominalna liczba pokoi w tys.	1570,4	3,7	149,8	780,9	377,1	142,2	116,7
Wykorzystanie pokoi (%)	39,8	16,5	44,4	45,8	33,3	26,3	31,7

Źródło: *Rocznik Statystyczny województwa pomorskiego*, US, Gdańsk 2003.

W 2002 r. liczba hoteli ogółem w woj. pomorskim wynosiła 89, w tym jeden był obiektem pięciogwiazdkowym, 4 – czterogwiazdkowe, 31 – trzygwiazdkowych, 25 – dwugwiazdkowych i 13 jednogwiazdkowych. 15 hoteli było w 2002 r. w trakcie kategoryzacji (tab. 3). W 89 hotelach znajdowało się 4525 pokoi, w których było razem 9099 miejsc noclegowych.

Istotny w tej analizie jest stopień wykorzystania pokoi, który kształtuje się następująco: w hotelach pięciogwiazdkowych jego poziom wynosi 16,5% i jest najniższy w analizowanych kategoriach. Pokoje w hotelach czterogwiazdkowych są wykorzystywane w 44,4%, a w hotelach trzygwiazdkowych w 45,8%. Jest to duży wskaźnik wykorzystania. Nieco niższy jest on w przypadku pokoi w hotelach dwugwiazdkowych, bo wynosi 33,3%. Pokoje w hotelach jednogwiazdkowych są wykorzystywane w 26,3%. Średni stopień wykorzystania pokoi we wszystkich kategoriach wynosi 39,8%.

W roku 2002 na obszarze powiatu chojnickiego były 43 obiekty noclegowe turystyki, z czego pięć zlokalizowanych było na terenie gminy miejskiej Chojnice, cztery na obszarze gminy Brusy, również cztery obiekty noclegowe na terenie gminy Czersk. W gminie wiejskiej Chojnice znajduje się 30 obiektów tego typu, czyli aż 69,8% ogółu zlokalizowanych w powiecie (tab. 4).

T a b e l a 4. Obiekty noclegowe turystyki i ich wykorzystanie w powiecie chojnickim w 2002 r.

Gminy	Obiekty	Miejsca noclegowe		Korzystający z noclegów		Udzielone noclegi		Wynajęte pokoje	
		ogółem	w tym: całoroczne	ogółem	w tym: turyści zagraniczni	ogółem	w tym: turyści zagraniczni	ogółem	w tym: turyści zagraniczni
powiat chojnicki									
Razem	43	3523	788	34853	1055	158091	2085	5065	628
gminy miejskie									
Chojnice	5	147	147	8798	959	17794	1731	4212	628
gminy miejsko-wiejskie									
Brusy	4	319	-	1773	8	12233	42	-	-
Czersk	4	334	-	1085	-	31171	-	-	-
gminy wiejskie									
Chojnice	30	2723	641	23197	88	124893	312	853	-

Źródło: Rocznik Statystyczny woj. pomorskiego, US, Gdańsk 2003.

Celem bazy żywieniowej jest zapewnienie żywienia w miejscowościach i na szlakach turystycznych. Temu celowi służą głównie placówki gastronomiczne zwykle zlokalizowane w turystycznych obiektach noclegowych. Pla-

cówki oferują turystom przede wszystkim gotowe gorące posiłki, zaopatrują ich w artykuły żywnościowe. Ponadto zaopatrują zakłady gastronomiczne i sklepy (tab. 5).

T a b e l a 5. Placówki gastronomiczne w turystycznych obiektach noclegowych w województwie pomorskim w 2002 r.

Wyszczególnienie		Ogółem	Restauracje	Bary i kawiarnie	Stołówki	Punkty gastronomiczne
Ogółem	2000	937	141	291	398	107
	2001	908	155	273	369	111
	2002	859	154	284	331	90
Hotele		157	80	77	-	-
Motele		6	3	3	-	-
Pensjonaty		44	11	16	16	1
Domy wycieczkowe		8	4	1	3	-
Schroniska		2	-	-	1	1
Schroniska młodzieżowe		12	-	2	7	3
Ośrodki wczasowe		324	13	98	175	38
Ośrodki kolonijne		33	1	5	26	1
Ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe		75	4	28	38	5
Domy pracy twórczej		2	-	-	2	-
Zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych		21	3	4	6	8
Kempingi		30	1	13	8	8
Pola biwakowe		16	1	4	2	9
Zakłady uzdrowiskowe		6	-	3	3	-
Inne obiekty wykorzystywane dla turystyki		123	33	30	44	16

Źródło: Rocznik Statystyczny woj. pomorskiego, US, Gdańsk 2003.

Na sieć punktów gastronomicznych składają się zakłady gastronomii otwartej (bary, restauracje, jadłodajnie), sprzedające napoje (piwiarnie, bary, winarnie), rozrywkowe (kawiarnie, kluby nocne) oraz zakłady gastronomii zamkniętej (przy hotelach i pensjonatach).

W 2002 r. na terenie woj. pomorskiego było ogółem 859 placówek gastronomicznych, w tym: 154 restauracji, 284 barów i kawiarni, 331 stołówek i 90 punktów gastronomicznych.

Główną bazę gastronomiczną powiatu chojnickiego stanowi 18 restauracji, 32 bary i kawiarnie, 16 stołówek i 22 punkty gastronomiczne (*Biuletyn informacyjny...* 2003).

Infrastrukturę komunikacyjną stanowią w powiecie:

- 658 km dróg krajowych i powiatowych,
- 523 km dróg gminnych,
- wiele ścieżek i szlaków wodnych, konnych, rowerowych.

Szlaki rowerowe, wodne i konne można zaliczyć do tzw. bazy towarzyszącej. Baza towarzysząca służy zaspokajaniu potrzeb związanych z kulturą, rekreacją, rozrywką i realizacją zainteresowań. Składają się na nią takie typy urządzeń, jak (Szwichtenberg 2000):

- umożliwiające turystom korzystanie z walorów turystycznych,
- ułatwiające uprawianie turystyki,
- rozrywkowe,
- usługowe.

Walory turystyczne powiatu chojnickiego mają wpływ na szerokie możliwości wypoczynku, jednak wszelkie formy korzystania z nich muszą być zgodne z panującymi tu przepisami prawa, związanymi z umiejscowieniem na terenie powiatu Parku Narodowego „Bory Tucholskie” i Zaborskiego Parku Krajobrazowego. W obrębie parków i ich otulin obowiązuje strefa ciszy. Nie można tu więc uprawiać motorowodniactwa, obowiązuje zakaz pływania motorówkami i skuterami wodnymi. Większość zasad wyznaczanych przez charakter parków jest ściśle przestrzegana przez turystów. Chcą oni bowiem, aby nieskażona niczym natura tych pięknych obszarów pozostała nienaruszona.

Reasumując rozważania na temat infrastruktury turystycznej powiatu chojnickiego, należy stwierdzić, że chociaż wzrasta wśród klientów różnorodność zainteresowań turystycznych, to infrastruktura powiatu zapewnia wieloaspektową możliwość wypoczynku. Turysta wypoczywający na tym obszarze może korzystać nie tylko z pięknych jezior i lasów, ale też z przystani żeglarskich, miejsc spacerowo-wypoczynkowych, szlaków turystycznych – nizinnych i wodnych, boisk, stadionów, kortów tenisowych, basenu, konnych przejażdżek itp.

ROLA TURYSTYKI WIEJSKIEJ W ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH POWIATU CHOJNICKIEGO

Turystyka obejmuje ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, służbowych lub innych nie dłużej niż rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem (Ciesielski 1998). Natomiast agroturystyka często utożsamiana jest z turystyką wiejską. Należy jednak zaznaczyć, że nie są to synonimy.

Turystyka wiejska, głównie wakacyjna, oznacza spędzanie czasu wolnego w środowisku wiejskim. Cechą charakterystyczną tego środowiska jest odpowiedni charakter jego zabudowy i krajobrazu. Infrastrukturę noclegową tworzą: hoteliki, pensjonaty, schroniska, prywatne domy letniskowe, pokoje gościnne (także u rolników), małe kempingi zlokalizowane w obrębie wsi. Agroturystyka natomiast jest formą turystyki wiejskiej ściśle związaną z rolnictwem, z funkcjonującym gospodarstwem rolnym. Produkcja roślinna i chów zwierząt stanowią jedną z atrakcji agroturystyki (Gaworecki 1998).

Podstawowymi formami agroturystyki ze względu na formę zakwaterowania są:

- agroturystyka polegająca na zakwaterowaniu z obsługą bezpośrednio w gospodarstwie rolnym lub w jego pobliżu,
- agroturystyka oparta tylko na zakwaterowaniu na terenach należących do gospodarstwa np. w domach, pojazdach kempingowych i na polach namiotowych, przy czym turysta sam się obsługuje (Gaworecki 1998).

W ofercie noclegowej agroturystyki dominują w Polsce noclegi w pokojach gościnnych znajdujących się w tym samym budynku, w którym mieszkają właściciele gospodarstwa lub też w adoptowanym albo nowo wybudowanym obiekcie mieszkalnym przy gospodarstwie. Oferta zakwaterowania w mieszkaniach urlopowych i na kempingach przystosowanych do pojazdów kempingowych należy do stosunkowo skromnych w Polsce. Nie są też rozwinięte specjalne programy spędzania czasu wolnego: festyny, pokazy związane z rolnictwem, degustacje miejscowych produktów żywnościowych (np. wina, piwa, przetworów mlecznych). Czynnikiem różnicującym agroturystykę od innych form turystyki jest również specyficzna domowa atmosfera, wspólne z gospodarzami posiłki, czasami wspólna praca np. przy żniwach lub jej obserwowanie, bezpośredni kontakt z przyrodą (Majewski 1994).

Turystyka wiejska przyciąga obecnie rzesze turystów, chociaż w woj. pomorskim można zaobserwować znaczne zmniejszenie ilości kwater agroturystycznych oraz turystów korzystających z tej formy usług (tab. 6). Proces ten związany jest nie tylko z ogólną tendencją ubożenia polskiego społeczeństwa, ale również ze spadkiem opłacalności prowadzenia agroturystycznych gospodarstw oraz słabą promocją.

T a b e l a 6. Kwatery agroturystyczne w województwie pomorskim

Lata	Obiekty	Miejsca noclegowe	Korzystający z noclegów		Udzielone noclegi	
			ogółem	w tym: turyści zagraniczni	ogółem	w tym: turyści zagraniczni
2000	100	1115	7295	224	35131	1437
2001	92	1132	5979	199	32780	1312
2002	77	919	5641	151	30095	953

Zródło: *Rocznik Statystyczny woj. pomorskiego*, US, Gdańsk 2003, s. 211.

W 2000 r. w woj. pomorskim było 100 kwater agroturystycznych. Dwa lata później już tylko 77. Z badań przeprowadzonych na podstawie danych statystycznych dla pow. chojnickiego wynika, że w 2003 r. było 31 gospodarstw agroturystycznych. Warto zauważyć, że w 1990 r. na tym samym obszarze było ich tylko 4. Liczba miejsc noclegowych wynosi w nich 402. Oprócz kwater agroturystycznych istnieją na terenie powiatu gospodarstwa wiejskie, które

również zajmują się goszczeniem turystów. Według stwierdzenia Stowarzyszenia Agroturystycznego „Sworacy” po podniesieniu podatku zryczałtowanego z 3% do 17% liczba kwater agroturystycznych będzie malała, gdyż opłacalność świadczenia tej formy usług jest coraz niższa (Wielewska, Sikorska 2003).

Z przytoczonych rozważań wynika, że tereny wiejskie powiatu chojnickiego są w dużej mierze obszarem świadczenia usług turystycznych. Jednak bariery finansowe powodują powolny spadek świadczenia usług agroturystycznych. Jest to niepokojące zjawisko, bowiem na tak pięknym i atrakcyjnym przyrodniczo obszarze turystyka wiejska, w tym agroturystyka, powinny się rozwijać, tym bardziej, że jest to często jedyne alternatywne źródło dochodów poza ni-
kłymi dochodami z produkcji rolnej.

Starostwo Powiatowe w Chojnicach i poszczególne Urzędy Gmin podejmują szeroko zakrojone inicjatywy w zakresie rozwoju turystyki. Jedną z takich inicjatyw jest przystąpienie powiatu chojnickiego, wspólnie z powiatami bytowskim, kartuskim, człuchowskim, kościerskim i lęborskim do realizacji programu pod nazwą „Kaszubski Pierścień” (*Biuletyn Informacyjny...* 2003). Program składa się z trzech etapów:

- I etap – Stowarzyszenie „Turystyczne Kaszuby” Lokalna Organizacja Turystyczna wspólnie z Regionalnym Ośrodkiem Badań i Dokumentacji Zabytków w Gdańsku opracowało projekt ramowy, obejmujący uwarunkowania historyczno-kulturowe, identyfikację elementów sieci turystycznej, założenia programu turystycznego, rekreacyjnego i kulturalnego, ramy organizacyjne i zasady funkcjonowania projektu oraz ramowy harmonogram realizacji i przewidywane efekty realizacji programu.
- II etap – obejmuje opracowanie projektów szczegółowych dla poszczególnych powiatów.
- III etap – to już faza realizacyjna poszczególnych projektów.

Wymagania Unii Europejskiej w zakresie ubiegania się o środki pomocowe mówią wyraźnie o partnerstwie między samorządami, instytucjami, stowarzyszeniami i przedsiębiorstwami. Dlatego w poszczególne projekty zaangażowane mają być gminy, małe i średnie przedsiębiorstwa, osoby fizyczne oraz rolnicy zajmujący się agroturystyką. W realizację projektu „Kaszubski Pierścień” włączyły się wszystkie gminy powiatu chojnickiego. Realizacja projektu powinna przynieść wiele korzyści zarówno władzom samorządowym, jak i mieszkańcom obszarów wiejskich powiatu chojnickiego.

PODSUMOWANIE

Rozwój turystyki, w tym i agroturystyki, w dużej mierze zależy od odpowiedniej infrastruktury turystycznej regionu. Poza tym ma ogromne znaczenie ekonomiczno-społeczne, ponieważ:

- wpływa na rozwój gospodarstw rolnych świadczących usługi turystyczne,

- wpływa na rozwój infrastruktury turystycznej,
- aktywizuje miejscowy rynek pracy,
- wpływa na rozbudowę, budowę i modernizację zasobów mieszkaniowych gospodarstw,
- wpływa na wzrost dochodów budżetów lokalnych,
- wpływa na wzrost poziomu kulturalnego mieszkańców wsi.

LITERATURA

- Biuletyn Informacyjny Starostwa Powiatowego*, 2003, Chojnice.
- Ciesielski B.W., 1998, *Ekonomika i zarządzanie przedsiębiorstwem turystycznym*, Politechnika Koszalińska, Koszalin.
- Cieślukowski K., Żemła M., 2002, *Pozycjonowanie obszaru recepcji turystycznej z wykorzystaniem map percepcji*, Marketing i Rynek, 2.
- Dziedzic E., 1998, *Obszar recepcji turystycznej jako przedmiot zarządzania strategicznego*, SGH, Warszawa.
- Gaworecki W., 1998, *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- Majewski J., 1994, *Turystyka konwencjonalna i alternatywna a agroturystyka*, Rynek Turystyczny.
- Rocznik Statystyczny województwa pomorskiego*, 2003, GUS, Gdańsk, s. 45, 208–211, 346.
- Szwichtenberg A. (red.), 2000, *Podstawy turystyki*, Politechnika Koszalińska, Koszalin.
- Wielewska I., Sikorska D., 2003, *Perspektywy rozwoju turystyki i agroturystyki na obszarach parków narodowych i krajobrazowych na przykładzie PNBT i ZPK* [w:] A. Szwichtenberg (red.) *Gospodarka turystyczna na obszarach parków narodowych i krajobrazowych*, Zeszyty Naukowe WEiZ PK, 10.

CONDITIONS AND THE LEVEL OF DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE RURAL AREAS OF CHOJNICE POVIAT

The article concerns stimulation of non-agricultural activities in the rural areas via tourism development.

In the Chojnice poviats there are many lakes and forests. Tourism may stimulate non-agricultural activities in this area doing to Zaborski Landscape Park, the National Park "Bory Tucholskie" and part of the Tucholski Landscape Park. Very often tourism is the only way to earn money and to provide for the family in the rural areas. However, the big number of agrotourist farms in this area, worsening economic situation of the inhabitants, and rising payments cause this activity to become less and less profitable.

MONIKA WESOŁOWSKA
Instytut Nauk o Ziemi
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
20-718 Lublin, al. Kraśnicka 2 C,D
mwesolow@biotop.umcs.lublin.pl

DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA W GMINIE NIEMCE

ECONOMIC ACTIVITY IN THE NIEMCE COMMUNE

Zarys treści: Współcześnie obszarami o największej aktywności gospodarczej są gminy podmiejskie. W ostatnich latach podlubelska gmina Niemce była terenem znacznych zmian strukturalnych i przestrzennych spowodowanych przede wszystkim napływem ludności z miasta, utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych. Obserwowany rozwój przedsiębiorczości dotyczył pozarolniczych form aktywności gospodarczej, widocznych przede wszystkim w sferze usługowej, produkcyjnej, budowlanej i rekreacyjnej. Jednym z istotnych problemów działalności na terenie gminy jest jej bardzo nierównomierny poziom przestrzenny widoczny szczególnie w różnej liczbie podmiotów gospodarczych, ich rodzajowej strukturze jak również w skali prowadzonej działalności.

Słowa kluczowe: obszary podmiejskie, funkcje wsi, działalność pozarolnicza.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA GMINY I JEJ DYNAMIKA SPOŁECZNO-GOSPODARCZA W LATACH 1988–2002

Wiejska gmina Niemce jest jedną z większych jednostek administracyjnych tego typu w województwie lubelskim (141 tys. ha). Znajduje się w sąsiedztwie największego miasta wschodniej Polski – Lublina (ryc.1). Jej gospodarczy rozwój uwarunkowany jest przede wszystkim korzyściami wynikającymi ze wspomnianego położenia, dzięki czemu mieszkańcy mają ułatwiony dostęp do dużego rynku pracy i znacznego ośrodka usług oświatowych, zdrowotnych i wielu innych. W gminie Niemce mieszka 15,5 tys. osób (*Narodowy Spis...* 2002), a gęstość zaludnienia wynosi 110 osób na 1 km² i jest większa od średniej dla województwa lubelskiego (88 osób/km²). Gmina należy do jednostek aktywnych demograficznie, co odróżnia ją od większości gmin wiejskich województwa cechujących się postępującą depopulacją (Flaga 2002). Wzrost liczby ludności jest w głównym stopniu efektem przyrostu naturalnego (+15 w 2002 r.), jednak w większym stopniu saldem migracji ludności (+90 w 2002 r.). Na obszar gminy migruje głównie ludność pochodząca z sąsiadującego z nią Lublina. Procesowi napływu ludności na teren gminy towarzyszy dość żywy

ruch budowlany. W latach 1988–2002 liczba ludności wzrosła o 10%, a zasoby mieszkaniowe o 19%. Powstające tu budownictwo posiada w większości cechy charakterystyczne dla zabudowy miejskiej.

Ryc. 1. Lokalizacja gminy Niemce
Localization of Niemce commune

Korzystnym warunkiem rozwoju przedsiębiorczości na terenie gminy jest jej położenie komunikacyjne przy drodze krajowej nr 19 oraz infrastruktura techniczna. Droga krajowa nr 19 łączy Rzeszów, Lublin, Białystok, a kończy się na polsko-litewskim przejściu granicznym w Budzisku. Jest to droga szybkiego ruchu, jednak wymaga kolejnych inwestycji, w tym przede wszystkim budowy obwodnicy po wschodniej stronie miejscowości Niemce. Przez teren gminy przebiega także linia kolejowa Lublin–Lubartów–Luków. Jednak w ostatnim czasie, ze względu na wysoką konkurencyjność komunikacji samochodowej, kolejowy ruch pasażerski został zawieszony.

W 2001 r. zakończona została w gminie budowa wodociągów (243 km). Natomiast szybkiej rozbudowy wymaga sieć kanalizacyjna, której długość wynosi zaledwie 13 km. Znajduje się ona na terenie wsi gminnej Niemce oraz w Woli Niemieckiej. Problem jest ważny także dlatego, że już w 2000 r. oddano do użytku oczyszczalnię ścieków o przepustowości 500 m³ na dobę, która ze względu na małą liczbę przyłączy jest wykorzystywana tylko w ok. 40%. Konieczna jest też rozbudowa sieci gazowej (72 km), ponieważ zgazyfikowana jest tylko południowa część gminy (Jakubowice Konińskie, Elizówka, Ciecierzyn,

Dys). Sprawa wydaje się o tyle ułatwiona, że przez teren gminy przebiega gazociąg wysokiego ciśnienia, a także na jej terenie, w Rudniku znajdują się złoża gazu ziemnego oceniane na 6 mld m³.

Niemce są gminą o znacznie zaawansowanych procesach urbanizacyjnych. W ostatnich latach rolnictwo znacznie straciło na znaczeniu. W 2002 r. z pracy na roli utrzymywało się 16% ogółu ludności. Najwięcej mieszkańców łączy pracę w rolnictwie z zarobkowaniem pozarolnym stałym lub sezonowym oraz dorywczym.

W ostatniej dekadzie zaszły w rolnictwie gminy istotne przekształcenia. Widoczne były dwie wyraźne tendencje, a mianowicie wzrost powierzchni użytków rolnych należących do gospodarstw indywidualnych oraz równoczesne powiększanie odsetku gruntów ugorowanych i odłogowanych. Mimo wysokiej jakości przestrzeni rolniczej, wynoszącej według wskaźnika syntetycznego IUNG – 85,5 punktów, aż 12,8% użytków rolnych jest niewykorzystywanych rolniczo. W strukturze użytkowania gruntów dominują użytki rolne (tab.1), a w ich ramach grunty orne (78,2%). Udział sadów (2,8%) jest większy od średniej dla województwa lubelskiego, wynoszącej 2,5%.

T a b e l a 1. Struktura użytkowania gruntów w indywidualnych gospodarstwach rolnych gminy Niemce

Wyszczególnienie	Udział w powierzchni ogółem (w %)	
	1996	2002
Użytki rolne razem	87,3	88,9
grunty orne	89,3	78,2
sady	2,7	2,8
łąki i pastwiska	8,0	8,0
Lasy i grunty leśne	6,9	5,0
Pozostałe grunty	5,8	6,1

Źródło: *Narodowy Spis Powszechny 2002, Powszechny Spis Rolny 1996.*

Podobnie jak w większości stref podmiejskich, również na obszarze gminy Niemce występuje duże rozdrobnienie rolnictwa. Przeciętne gospodarstwo rolne ma tu powierzchnię 3 ha. Bardzo mało jest gospodarstw o powierzchni powyżej 10 ha (tylko 5,8%). Podmiejskość wpływa również na strukturę upraw. Podobnie jak ma to miejsce w innych wsiach typu podmiejskiego (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1998), także na tym terenie notuje się podwyższony udział upraw owoców, warzyw i kwiatów. Jednak w 2002 r. najwięcej uprawiano zbóż (bliżej 70% powierzchni ogółem). Warzywa zajmowały aż 13%, ziemniaki 10%, sady owocowe 3% powierzchni, uprawia się sporo truskawek. Na obszarze gminy funkcjonują również szkółki drzew i krzewów ozdobnych. Na 100 ha użytków rolnych hoduje się 19 sztuk bydła i 114 sztuk trzody chlewnej. Obserwowany od 1988 r. znaczny wzrost upraw warzywniczych i truskawek jest również efektem oddziaływania na te tereny giełdy rolno-ogrodniczej.

T a b e l a 2. Podstawowe dane o gospodarstwach rolnych w gminie Niemce

Wyszczególnienie	1988	1996	2002
Liczba gospodarstw domowych	4045	-	4921
w tym: z użytkownikiem gospodarstwa rolnego	2583	2885	3000
Liczba ludności ogółem	13977	-	15485
w tym: w gospodarstwach z użytkownikiem gospodarstwa rolnego	9551	11001	10580
Powierzchnia użytków rolnych gospodarstw indywidualnych	-	6965	10665
w tym: odłogi i ugory	-	1368	1531

- brak danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NSP: 1988, 2002 i PSR 1996

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA

Z badań przeprowadzonych przez wielu autorów, m.in. J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (1998) wynika, że gminy podmiejskie są współcześnie obszarami o największej aktywności gospodarczej. Z racji położenia gmina Niemce jest obiektem zainteresowania inwestorów pochodzących z Lublina. Obserwowany rozwój przedsiębiorczości dotyczy pozarolniczych form aktywności gospodarczej, widocznych przede wszystkim w sferze usługowej, produkcyjnej, budowlanej i rekreacyjnej. Znajduje to odzwierciedlenie w dość dużej liczbie podmiotów gospodarczych - 838 podmioty, co w przeliczeniu na 1000 mieszkańców daje wskaźnik 54. Większość zarejestrowanych firm, podobnie jak na innych obszarach Polski (Skawińska, Tkocz 1995), działa w sektorze usługowym, przede wszystkim w handlu hurtowym i detalicznym, przetwórstwie płodów rolnych, w branży budowlanej. Lokalizacja działalności gospodarczej następuje przede wszystkim w ośrodku gminnym i wzdłuż szlaków komunikacyjnych. Umożliwia to dość szybkie połączenie z sąsiadującym miastem.

Do największych przedsiębiorstw w gminie należą: usytuowane w miejscowości gminnej Przedsiębiorstwo Produkcji Materiałów Budowlanych, *Orlen-Petroprofit*, Agencja Rezerw Materiałowych, Zakład *Pol-Skone*, Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa, Wytwórnia Makaronów *As Babuni*, *Carbo s.c.*, znajdująca się w Elizówce Lubelska Giełda Rolno-Ogrodnicza, Skład Materiałów w Elizówce, Przedsiębiorstwo Ogrodnicze w Leonowie, Przedsiębiorstwo Wielobranżowe *Galwanex* w Jakubowicach, Masarnia z ubojnią *Ryjek* w Nasutowie, Zakład Przetwórstwa Mięsnego *Dacor* w Woli Niemieckiej, *Agricola* w Ciecierzynie, Wytwórnia Wina i Napojów *Cristel*.

Niewątpliwie znaczącym wydarzeniem w ostatnim dziesięcioleciu, stymulującym rozwój gminy Niemce, było utworzenie na jej terenie Lubelskiej Giełdy Rolno-Ogrodniczej S.A. Jest to bardzo ważna instytucja przyciągająca nowe inwestycje, która tworzy zarówno nowe miejsca pracy oraz kreuje popyt na

produkty rolne i ogrodnicze. Rynek Hurtowy Owoców i Warzyw w Elizówce jest jednym z sześciu w kraju ponad regionalnych rynków. Został utworzony w 1995 r. w ramach programu rządowego budowy sieci rynków hurtowych i giełd. Działalność rozpoczął 1 września 2000 r. Głównym celem giełdy jest utworzenie, zarządzanie i prowadzenie rynku hurtowego do obrotu produktów rolniczych i ogrodniczych. Akcjonariuszami giełdy są Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencja Własności Skarbu Państwa, Agencja Rynku Rolnego, Skarb Państwa, Akademia Rolnicza w Lublinie, producenci, handlowcy i przedsiębiorstwa produkcyjne, łącznie 536 akcjonariuszy. Zarządzany jest przez Spółkę Lubelski Rynek Hurtowy S.A.

Giełda w Elizówce została zlokalizowana 100 m od granic administracyjnych Lublina i około 6 km od jego centrum. Za taką lokalizacją przemawiało wiele czynników, w tym do najważniejszych należały: rolniczy charakter regionu, wielkość aglomeracji lubelskiej, możliwości eksportu towarów do krajów Wspólnoty Niepodległych Państw, istniejące i projektowane szlaki komunikacyjne. Zajmuje obszar 57 ha, z czego do tej pory zagospodarowano 18 ha. Na tej powierzchni wybudowano zadaszenia dla producentów do handlu z samochodów, zespół pawilonów dla producentów branży owocowo-warzywnej i ogólnospożywczej, hale dla hurtowników, halę magazynowo-handlową oraz halę kwiatową. Oprócz wymienionych na terenie giełdy znajdują się inne placówki, m.in.: Wschodnia Giełda Zbożowa i Towarowa, Oddział Urzędu Celnego, agencje, składy i magazyny celne, Centralny Inspektorat Standaryzacji, Wojewódzki Inspektorat Inspekcji Ochrony Roślin i Nasiennictwa, Oddział Regionalny Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Wojewódzki Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, biura rachunkowe, kantor wymiany walut, firmy spedycyjne, bank, poczta, oraz obiekty gastronomiczne. W każdą niedzielę odbywa się giełda samochodowa, części zamiennych oraz odzieżowa i staroci. Przy wjeździe znajduje się stacja benzynowa. W kolejnym etapie przewiduje się budowę dodatkowych dwóch hal dla handlowców z boksami o powierzchni 48 m², rozbudowę hali kwiatowej, budowę drugiej hali megahurtu, budowę centrum ogrodniczego, motelu, stacji naprawy samochodów, supermarketu artykułów przemysłowych, centrum logistycznego, dojrzewalni bananów oraz innych obiektów.

Na terenie Lubelskiego Rynku Hurtowego prowadzi obecnie działalność ponad 250 operatorów specjalizujących się w handlu hurtowym bardzo różnorodnego asortymentu, m.in.: warzyw, owoców, cytrusów, nabiału, drobiu, mięsa, wędlin, ryb, pieczywa, artykułów spożywczych, napoi, kwiatów, dodatków kwiatowych, środków czystości, środków ochrony roślin, opakowań, artykułów ogrodniczych. Średnio na dobę Rynek w Elizówce odwiedza 2–3 tys. samochodów. Przewiduje się, że w przyszłości działalność prowadzić będzie 500 operatorów oraz ponad 300 producentów rolnych, a roczny obrót towarowy wyniesie około 100 tys. ton owoców, warzyw i produktów spożywczych. Lubelski

Rynek Hurtowy obsługuje województwo lubelskie, częściowo podlaskie, mazowieckie, świętokrzyskie i podkarpackie.

W ramach Giełdy działa spółka z ograniczoną odpowiedzialnością „Elizówka”, która we własnych punktach prowadzi skup owoców i warzyw (truskawek, porzeczek, agrestu, poziomek, malin, jeżyn, wiśni, jabłek, aroni, śliwek, bzu czarnego, brokuł, kalafiora, fasoli szparagowej, jarmużu, cebuli, kapusty, brukselki, porów, pasternaka, pietruszki). Zakupiony surowiec jest konfekcjonowany poprzez mycie, czyszczenie, sortowanie oraz pakowanie. Spółka zajmuje się również kompleksowymi usługami w zakresie organizacji oraz kompletacji dostaw krajowych i zagranicznych. Głównymi partnerami „Elizówka” Sp. z o.o. są: *ConDex* (Karczmiska), *Materne Polska* (Łopatki), *Elsner* (Ełk), *Elsner Product Sp. z o.o.* (Adamów), *Hortex Holding* (Ryki), *Bimis Food* (Radzyń Podlaski), *Osmofrost-Osmolice Sp. z o.o.* (Osmolice), *Allmiz Sp. z o.o.* (Chłódnia w Dęblinie), *Extur*–Firma Wielobranżowa.

DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA W RÓŻNYCH TYPACH WSI

Jednym z problemów pozarolniczej działalności na terenie gminy Niemce jest jej bardzo nierównomierny poziom zagospodarowania przestrzennego widoczny szczególnie w różnej liczbie podmiotów gospodarczych, ich rodzajowej strukturze, jak również w skali prowadzonej działalności. Istotny jest funkcjonalny charakter wsi, jej położenie komunikacyjne oraz warunki środowiska (Górz 2003). Uwzględniając różne funkcje rozwoju, można na obszarze gminy Niemce wydzielić pięć, równoleżnikowo położonych stref rozwoju (Miszcuk, Ponikowski 2001):

A – obejmująca Lasy Kozłowieckie, Dolinę Krzywej Rzeki, Pyszczową Górę i Dolinę Górnej Mininy, z dominującą funkcją ochronną, której podporządkowane powinny być funkcje osiedleńcze, turystyczno-rekreacyjne, rolnicze i usługowe,

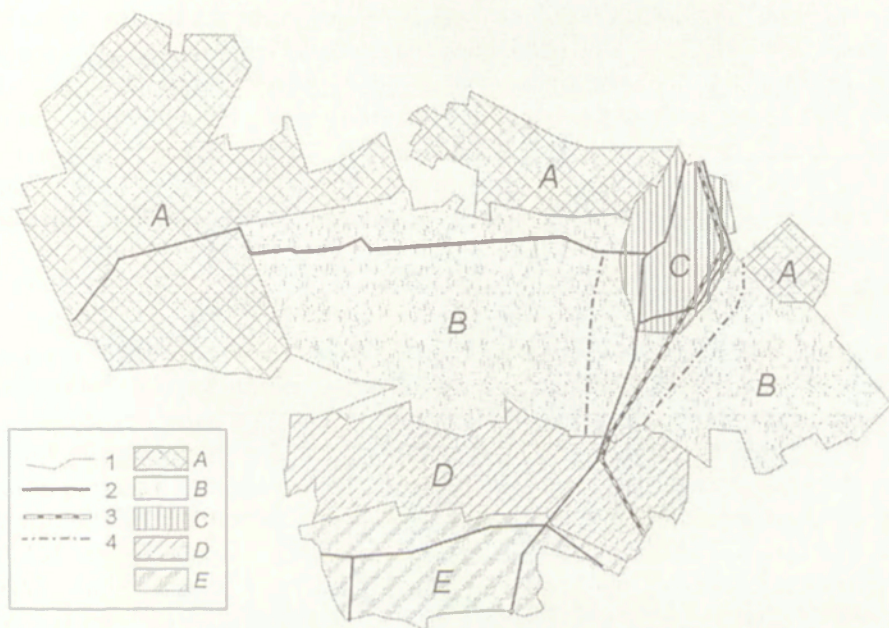
B – obejmująca Równinę Nasutowa oraz Równinę Rudki Kozłowieckiej, stanowiąca główny obszar rolniczy gminy, wraz z towarzyszącymi mu funkcjami osiedleńczą i usługową zarówno dla potrzeb rolnictwa, jak i ludności ten obszar zamieszkującej,

C – obejmująca ośrodek gminny Niemce, stanowiący główną koncentrację zabudowy mieszkaniowej, ale przede wszystkim strefę nieuciążliwej aktywności gospodarczej, rozwijającej się w kierunku wschodnim (w stronę planowanej obwodnicy Niemiec) z systemem tranzytowej komunikacji krajowej i linią kolejową,

D – obejmująca dolinę Ciemięgi, z dominującą funkcją ochronną, której podporządkowane powinny być funkcje osiedleńcze, turystyczno-rekreacyjne, rolnicze i usługowe,

E – obejmująca Wierzchowinę Czechowa i Elizówki, w której można wydzielić dwie części, tj. zachodnią o dominacji funkcji osiedleńczych, stanowiących przedłużenie dzielnic mieszkaniowych Lublina, oraz wschodnią – kształtującą się wokół Giełdy w Elizówce – strefę nieuciążliwej aktywności gospodarczej.

W ciągu najbliższych kilkunastu lat wytworzy się prawdopodobnie kolejna strefa, rozciągająca się wzdłuż drogi krajowej nr 19 oraz linii kolejowej Lublin-Łuków, przecinająca strefy D i E. Będzie ona efektem integracji przestrzennej dwóch stref aktywności gospodarczej – Niemiec i Elizówki (ryc. 2).

Ryc. 2. Strefy rozwoju w gminie Niemce
Zone of development in Niemce commune

Istotnym problemem wykonanej analizy jest struktura i specyfika podmiotów gospodarczych w kilku różnych typach wsi cechujących się przewagą funkcji mieszkaniowej, rekreacyjnej i rolniczej znajdujących się w gminie.

Jedną z nich są Jakubowice Konińskie, sąsiadujące bezpośrednio z Lublinem, z dzielnicą Choiny. Jakubowice są przykładem wsi z dominującą funkcją mieszkaniową. W 1970 roku w Jakubowicach Konińskich istniały dwa uspo-

łecznione sklepy wielobranżowe oraz młyn. Czynne też były prywatne zakłady usługowe: kowalско-ślusarski, remontowo-budowlany i krawiecki (*Statystyczna charakterystyka...* 1971). Istniała również wtedy prywatna cegielnia zatrudniająca 5 osób. Obecnie, na podstawie badań terenowych ustalono, że około 30% mieszkańców stanowi ludność napływowa, pochodząca głównie z Lublina. Połowa ludności określiła się jako rolnicy, 25% jako inteligencja, a ok. 10% jako chłoporobotnicy. Pozostali są robotnikami lub rzemieślnikami. W marcu 2003 r. w Jakubowicach Konińskich zarejestrowane były 52 podmioty gospodarcze. Większość firm działała w sektorze usługowym, w takich branżach jak: handel, import-eksport, usługi transportowe, usługi remontowo-budowlane, montaż okien, usługi hotelarskie, kosmetyka, galwanizacja, serwis maszyn do szycia, pośrednictwo ubezpieczeniowe, napisy nagrobkowe, produkcja artykułów spożywczych. Taka struktura działalności gospodarczych charakterystyczna jest dla stref podmiejskich, gdzie lokuje się przede wszystkim zakłady usług budowlanych, transportowych, naprawczych i hurtownie (Bański 2003). Pomimo tak znacznej liczby zarejestrowanych podmiotów gospodarczych, we wsi nie widać wyraźnego ożywienia gospodarczego. Ma to w dużym stopniu związek ze znacznymi dojazdami mieszkańców do pracy do Lublina. Część z nich prowadzi tam własną działalność gospodarczą. Gmina Niemce, a zwłaszcza jej południowa część, w której znajduje się omawiana miejscowość, traktowana jest jako przedłużenie dzielnic mieszkaniowych Lublina. Już od dłuższego czasu mieszkalnictwo wypiera funkcję rolniczą ze wsi. Istotnym celem do zrealizowania w najbliższym czasie jest ograniczenie żywiołowego i chaotycznego zagospodarowania tego terenu.

Druga z badanych wsi – Nowy Staw jest przykładem miejscowości z dominującą funkcją rekreacyjno-wypoczynkową. Położona jest w odległości ok. 30 km na północ od Lublina, w strefie ochronnej. Podczas badań ankietowych 60% ludności określiło się jako rolnicy, a blisko 30% jako inteligenci. Ten wysoki odsetek ludności wykształconej uzasadnić można tym, że właścicielami „drugich domów” są mieszkańcy miasta, z reguły posiadający wyższe wykształcenie. W 2003 r. na terenie wsi zarejestrowane były tylko 4 podmioty gospodarcze, które prowadziły działalność handlową, rolniczą i przetwórstwo przemysłowe. Tak mała skala działalności świadczy o niedostosowaniu obszaru do obsługi turystów. W najbliższym czasie niezbędne wydaje się wytyczenie szlaków turystycznych umożliwiających czynny wypoczynek sobotnio-niedzielny mieszkańcom miasta. Równie istotne jest stymulowanie powstawania obiektów infrastruktury turystycznej oraz usług dla ludności.

Ostatnią z badanych wsi był Nasutów. Jest on jedną z większych wsi o dominacji funkcji rolniczej. Położony jest w rejonie głównego obszaru rolniczego gminy, ok. 25 km od Lublina. Blisko 55% mieszkańców wsi Nasutów czerpie dochody z rolnictwa. Wysoki jest także odsetek ludności dwuzawodowej, chłopo-robotników (25%). W 2003 r. działały tu 32 podmioty gospodarcze. Prowa-

dziły działalność w zakresie handlu, transportu, rolnictwa oraz przetwórstwa przemysłowego. Na obszarze wsi zlokalizowana jest duża masarnia z ubojnią „Ryjek”. W jej północno-wschodniej części znajduje się Dom Międzynarodowych Spotkań Młodzieży Fundacji „Nowy Staw”, posiadający miejsca noclegowe, sale konferencyjne i zaplecze gastronomiczne. W Nasutowie, podobnie jak w innych wsiach rejonu rolniczego gminy Niemce, istnieją dobre warunki do rozwoju agroturystyki i rolnictwa ekologicznego. Ta działalność, a zwłaszcza agroturystyka, stanowić mogą dodatkowe, alternatywne źródło dochodów rolników. Obecnie szczególnie ważne jest doradztwo rolnicze, które może pomóc w pozyskiwaniu funduszy z programów unijnych. Ze względu na istniejący tu stan rolnictwa, a szczególnie jego silne rozdrobnienie, istnieje konieczność organizowania się rolników w grupy producenckie. Trzeba bowiem dostosować tutejsze rolnictwo do wymagań nowoczesnego rynku hurtowego znajdującego się na obszarze gminy. Jednocześnie w gospodarstwach rolnych należy określić nowe, rynkowe kierunki produkcji takie jak kwaciarstwo, szkółkarstwo itp.

WNIOSKI KOŃCOWE

Przeprowadzona analiza działalności gospodarczej gminy Niemce pozwala stwierdzić, że jednostka ta w ostatnich latach była terenem znacznych zmian strukturalnych i przestrzennych. Na stwierdzone zmiany wpłynął przede wszystkim napływ ludności z Lublina utrzymującej się przede wszystkim ze źródeł pozarolniczych.

Z punktu widzenia dalszego rozwoju gminy Niemce, do pozytywnych uwarunkowań jej rozwoju należą: korzystna sytuacja demograficzna przejawiająca się dodatnim przyrostem naturalnym i dodatnim saldem migracji, wysoka jakość gleb umożliwiająca rozwój rolnictwa ekologicznego oraz walory krajobrazowe stwarzające podstawę dla rozwoju turystyki i rekreacji. Aktywizacji gminy sprzyja również przebiegająca przez jej obszar droga krajowa i linia kolejowa. Duże znaczenie dla potencjalnych inwestorów posiada polityka budżetowa władz lokalnych, która preferuje niezbyt wysokie podatki lokalne.

Natomiast głównymi ograniczeniami i słabościami gminy Niemce, spowalniającymi jej rozwój, są przede wszystkim niezadowolające zagospodarowanie infrastrukturalne – niskie skanalizowanie i zgazyfikowanie gminy. Dodatkową uciążliwością jest brak obwodnicy wyprowadzającej ruch poza miejscowość gminną oraz słabe wykorzystanie linii kolejowej.

LITERATURA

Bański J., 2003, *Pozarolniczy rozwój gospodarczy na obszarach wiejskich w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 75, 2, s. 385–401.

- Czapiewska G., 2003, *Przeobrażenia wsi i rolnictwa w wybranych gminach subregionu słupeckiego*, [w:] *Współczesne przeobrażenia i przyszłość wsi polskiej*, Kraków, s. 19–31.
- Flaga M., 2002, *Zmiany zaludnienia na obszarach wiejskich województwa lubelskiego po roku 1989*, *Annales UMCS*, B, 57, 12, Lublin, s. 211–233.
- Górz B., 2003, *Spoleczeństwo i gospodarka Podhala w okresie transformacji*, *Prace Monograficzne*, 359, Wyd. Naukowe AP, Kraków.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 1998, *Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast, Studium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*, Wycawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Miszczuk A., Ponikowski H., 2001, *Strategia Rozwoju Gminy Niemce*, materiały niepublikowane, Lublin.
- Narodowy Spis Powszechny 1988, Ludność, Warunki mieszkaniowe, gmina Niemce*, 1990, Materiały i Opracowania Statystyczne, GUS, Warszawa.
- Narodowy Spis Powszechny 2002, Podstawowe informacje ze spisów powszechnych, gmina wiejska Niemce*, 2003, Urząd Statystyczny, Lublin.
- Powszechny Spis Rolny 1996, Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie lubelskim*, 1997, Urząd Statystyczny, Lublin.
- Powszechny Spis Rolny, 1996, Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i zwierzęta gospodarskie w województwie lubelskim*, 1997, GUS, Lublin.
- Skawińska E., Tkocz J., 1995, *Znaczenie nowych zjawisk ekonomicznych w realizacji funkcji pozarolniczych na obszarach wiejskich (na przykładzie regionu pomorsko-kujawskiego)*, [w:] *Urbanizacja wsi w obrzeżach miejsko-wiejskich*, Katowice, s. 55–61.
- Statystyczna charakterystyka miejscowości w gromadach, powiat Lublin, woj. lubelskie*, NSP 1970, GUS, Warszawa, 1971.

SUMMARY

At present suburban communes represent areas of strongest economic activity. In recent years there have been many structural and spatial changes in the suburban commune Niemce. These were caused mainly by on inflow of people from urban areas. The development of entrepreneurship was connected with non-agricultural forms of economic activity, mainly services, manufacturing, construction and recreation.

One of the most important problems of activity in the Niemce commune is unequal distribution of economic units and their differentiated structure. Among the positive factors of development of the commune one can emphasize: favourable demographic situation represented by positive natural increase and positive net migration, high quality of soils and landscape values which create the base for development of tourism and recreation. On the other hand, the main limitation and weakness of Niemce commune is low level of gas and sewerage system. An additional problem is the lack of a ring road and inadequate exploitation of railways.

Wykaz tomów Studiów Obszarów Wiejskich:

tom 1 Jerzy Bański (red.), 2001

Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej

tom 2 Jerzy Bański, Eugeniusz Rydz (red.), 2002

Spoleczne problemy wsi

tom 3 Jerzy Bański, Władysława Stola, 2002

Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce

tom 4 Bronisław Górz, Czesław Guzik (red.), 2003

Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi

ISSN 1642-4689

ISBN 83-904856-1-3

Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich

Studia Obszarów Wiejskich - tom 5